ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร

A STUDY OF THE MIDDLE PATH IN THE MAHĀGOPĀLA SUTTA

นางสาวสุดใจ สุวรรณชีวะศิริ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร

นางสาวสุดใจ สุวรรณชีวะศิริ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF THE MIDDLE PATH IN THE MAHĀGOPĀLA SUTTA

Miss Sudjai Suwanchiwasiri

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Vipassanā Meditation)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E.2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidtayalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ
(พระมหาชิต ฐานชิโต)

.....กรรมการ
(พระมหาสุรชัย วราสโภ)

.....กรรมการ
(พระศรีธีรวงศ์)

.....กรรมการ
(ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล)

.....กรรมการ
(ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาสุรชัย	วราสโภ	ประธานกรรมการ
	ผศ.เวทย์	บรรณกรกุล	กรรมการ
	ผศ.ดร.สุเทพ	พรมเลิศ	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร
ผู้วิจัย : นางสาวสุดใจ สุวรรณชีวะศิริ
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระมหาสุรชัย วราสโภ ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A., Ph.D.
: ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ ป.ธ.๙, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.
: ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล ป.ธ.๙, พธ.บ., ศษ.ม.
วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร”มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ เพื่อศึกษาหลักธรรมในมหาโคปาลสูตร เพื่อศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร และศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนามหาโคปาลสูตร จากการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และ ปกรณ์วิเสส ที่เกี่ยวข้องเรียบเรียงบรรยายตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

จากการศึกษาพบว่า ในมหาโคปาลสูตรพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบคนเลี้ยงโคผู้ไม่ฉลาดกับภิกษุไม่ฉลาด และ คนเลี้ยงโคผู้ฉลาดกับภิกษุผู้พัฒนาตนเอง โดยเปรียบเทียบด้วยองค์คุณ ๑๑ ประการ ข องภิกษุ คือ รู้จักมหาภูตรูป ๔ อุปาทยรูป ๒๔ รู้จักลักษณะคนพาล และ บัณฑิต บรรเทาทำให้อกุศลวิตกหมดสิ้นไป สำรวมอินทรีย์ ๖ มิให้เกิดขึ้น แสดงธรรมที่เล่าเรียนมาดีแล้วให้ผู้อื่นฟังโดยพิสดาร รู้จักจักเข้าไปหาภิกษุผู้เชี่ยวชาญในธรรมวินัยเพื่อศึกษาหาความรู้ต่อไป รู้อรรถรู้ธรรมเมื่อฟังธรรมจากผู้อื่น รู้จักอริยมรรคมีองค์ ๘ รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ รู้จักปริมาณในการบริโภค บูชาภิกษุเป็นเถระ เป็นรัตตัญญูบวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายกด้วยการบูชายิ่งคือ เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมไว้ในพระเถรผู้ใหญ่ทั้งต่อหน้าและ ลับหลัง

มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นทางสายกลางในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ปรากฏในมหาโคปาลสูตร เรียกว่าเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อทำความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง มัชฌิมาปฏิปทา ได้ชื่อว่า อริยมรรค คือ หนทางปฏิบัติของพระอริยบุคคล ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ โดยองค์ธรรมคือตัวปัญญา จัดเป็นปัญญาเจตสิกธรรม ส่วนมรรค ๗ ประการที่เหลือเป็นมรรคที่สนับสนุนให้เกิดสัมมาทิฏฐิ

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง การปฏิบัติในหลักสัมมาสติ คือการเจริญสติโดยชอบใน ๔ ฐานคือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือสติที่เข้าไปตั้งมั่นในกาย เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือสติที่เข้าไปตั้งมั่นในเวทนา จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือสติที่เข้าไปตั้งมั่นในจิตและธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือสติที่เข้าไปตั้งมั่นในธรรมทั้งหลาย การปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็นหนทางเดียวเท่านั้นที่ทำให้ภพ ชาติ และสังสารวัฏสิ้นไป

Thesis Title : A Study of the Middle path in the Mahāgopāla-Sutta.

Researcher : Miss Sudjai Suwancheewasiri

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phramahā Surachai Varāsabho Pali Vll, M.A., Ph.D.

: Asst.Prof. Dr.Suthep Promlert Pali lX, B.A., M.A., Ph.D.

: Asst.Prof. Wet Bannakornkul Pali IX, B.A., (Bud.), M.A. (Edu.)

Date of Graduation : 1 April 2012

Abstract

The Study of Majjhimāpaṭipadā in the Mahāgopāla-Sutta is of 3 objectives, namely :- 1) To study the Doctrinal Principles in the Mahāgopāla-Sutta 2) To study the principle of Majjhimāpaṭipadā in the Mahāgopāla-sutta and 3) To study the principle of Vipassanā in the Mahāgopāla-Sutta. This study is carried out by collecting the data from the Tipiṭaka, Aṭṭhakathā, ṭikā and Visuddhimagga Scripture all of which are the connected Texts which are composed, explained and verified by the experts.

From the study, it is found that in the Mahāgopāla-Sutta, the Buddha Compared the Cow-feeder who is not clever with the monk who is not clever, and the Cow-feeder who is clever with the 11 virtuous organs possessed by the monks are Catumahābhūtarūpa, Caturvisati Upādāyarūpa, the which are of knowledge of the characteristics of the foolish person and the learned person, to course Akusala-Vitakka to be away, to hare Cha-Indriya-Saṁvara, to preach the Dhamma to course the listeners, to know how to go to the monk who is expert in the Dhamma and Vinaya for some knowledge, to know the meaning of the Dhamma when listening to the Dhamma of others, to know the 8 Noble Paths, to know the Catu-Satipaṭṭhāna, to know the estimation of taking food, and to worship their Monks, to the long period of time etc.

Majjhimāpaṭipadā is the important principle which appears in the Mahāgopāla-Sutta. It is called the way of practice to get rid of all kind of suffering. They are the way of practice by the Noble Persons.The Noble Paths consist of 8 organs:- Sammā-Diṭṭhi,which is state of right view classified to be the mental wisdom.Regarding the other 7 paths,they are the path that support the Sammā-Diṭṭhi.

The practice of Vipassanā Bhavana in Buddhism means the practice in Sammā-Sati. It is to develop with mindfulness on 4 bases :- Kāyanupassanā Satipatthana is the mindfulness in the body,Vedhanānupassanā Satipatthana is the mindfulness in feeling,Cittanupassanā Satipatthana is the mindfulness in mind and Dhammānupassanā Satipatthana is the mindfulness in Dhamma to practise in 4 Sathipathanas is the only one way to extinguish the existance, the birth and the round of rebirth.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ที่ท่านมีเมตตาในการเปิดสอนหลักสูตร วิปัสสนาภาวนา สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ รองอธิการบดี ผู้มีสายตาอันกว้างไกลเห็นประโยชน์อันใหญ่หลวงในการ ที่จะยังพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่ง

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสุรชัย วราสโภ ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ ผศ. เวทย์ บรรณกรกุล พระครูใบฎีกามานิตย์ เขมคุตฺโต ขอบคุณอาจารย์ทุกท่านเพื่อให้นิสิตทั้งหลายมีศักดิ์ศรีและศักยภาพอันจะเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนเป็นอย่างดียิ่ง และยังได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ ให้การสนับสนุนจากหลายท่านด้วยกัน

ตลอดถึงเพื่อนนิสิตที่เป็นพระภิกษุและคฤหัสถ์ ทุกรูปทุกท่าน เจ้าอาวาสพระภิกษุสามเณร วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม ครูอาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยและเจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุกท่าน เขตบาพีพุทธโฆสทุกฝ่าย

พระอาจารย์ภัททันตะ เตชินทาสภะ (มหาสี นายกะ) และพระอาจารย์ทั้งสองท่าน พระอาจารย์ อู จันโทภาสะ พระอาจารย์ อู ปัญญาสาระ และพระอาจารย์ทุกรูปที่ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี ตำบลหนองน้ำแดง อ. ปากช่อง จ. นครราชสีมา ท่านได้อบรมสั่งสอนกรรมฐานให้แก่นิสิตวิปัสสนาภาวนาด้วยความเมตตาโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยด้วยหวังว่าศิษย์ทุกท่านจะเป็นครูวิปัสสนาที่ดีจะได้นำความรู้ความสามารถให้เกิดประโยชน์แก่พระศาสนา

ขอบุญกุศลทั้งหลายที่ข้าพเจ้าได้ประพฤติปฏิบัติมาด้วยความเพียรและตั้งใจในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ผู้วิจัยหวังว่าวิทยานิพนธ์นี้อาจจะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างโดยที่ผู้วิจัยไม่ได้มีเจตนาและขอน้อมรับการแก้ไข และท่านผู้มีบุญคุณทุกท่านที่ได้ออกนามก็ดีและมิได้ออกนามก็ดี ทั้งผู้ที่ได้อ่าน ผู้ร่วมอนุโมทนา ตลอดถึงเทพาอารักษ์ที่คอยรักษาปกป้องคุ้มครองข้าพเจ้า และบุพพการี และท่านทั้งหลาย จงพบความสุขอันแท้จริงในชาติอันใกล้นี้ด้วย และขออุทิศบุญกุศลที่กล่าวแล้วนี้ จงเกิดมีแก่ท่านบุพพการี ครูอาจารย์ทุกท่าน และขอให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ตามบุญบารมีของตนๆ ที่ได้สั่งสมมาตั้งแต่ในอดีตชาติจนถึงปัจจุบันด้วยกันทุกท่านเทอญ

สุดใจ สุวรรณชีวะศิริ

วันที่ ๑ เดือน เมษายน ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	**ก**
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	**ค**
กิตติกรรมประกาศ	**จ**
สารบัญ	**ฉ**
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	**ซ**
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ หลักธรรมในมหาโคปาลสูตร	
๒.๑ ความหมายของมหาโคปาลสูตร	๑๒
๒.๒ เหตุเกิดของมหาโคปาลสูตร	๑๖
๒.๓ หลักธรรมในมหาโคปาลสูตร	๒๓
๒.๔ ผลที่เกิดจากการแสดงพระสูตร	๓๑
๒.๕ หลักปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร	๓๑

บทที่ ๓ หลักมัชฌิมาปฏิปทาที่ปรากฏในมหาโคปาลสูตร

๓.๑ นิยามความหมายของทางสายกลาง ๓๔
๓.๒ ความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา ๓๕
๓.๓ อริยมรรคมีองค์ ๘ ๔๐
๓.๔ มัชฌิมาปฏิปทากับแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา ๕๘

บทที่ ๔ ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาโคปาลสูตร

๔.๑ ความหมายของวิปัสสนา ๖๑
๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๖๓
๔.๓ มัชฌิมาปฏิปทากับการปฏิบัติ ๖๗
๔.๔ สงเคราะห์อริยมรรคในการปฏิบัติวิปัสสนา ๖๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย ๗๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ ๗๖

บรรณานุกรม ๗๘
ภาคผนวก ๘๑
ประวัติผู้วิจัย ๙๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อ

ก. อักษรย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๓๗๖/๒๖๑ หมายถึงสุตฺตนฺตปิฎก มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสกปาลิ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๒๖๑ ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๖/๓๐๕ หมายถึงสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๓๐๕

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	ปริปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สำ.ส.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สำยุตฺตนิกาย	คาถวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สำ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สำ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สำ.ข.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สำยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สำ.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)

สำ.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สำยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สำ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
องฺ.เอกก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ฉกฺก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉักกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณีปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ	(ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยใช้คำอ้างชื่อเต็ม เล่ม หน้า ไว้ท้ายเชิงอรรถ

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ทั้งหลายต่างแสวงหาความสุขทาง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ในความสุข ๒ อย่าง กามสุขลิกานุโยค (การปฏิบัติที่หย่อนเกินไป) การหมกหมุ่นอยู่ในกามคุณ ๕ และอีกกลุ่มหนึ่งปฏิเสธการปฏิบัติทางรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส แล้วไปแสวงหาการบำเพ็ญขั้นสุดโต่ง คือ อัตตกิลมถานุโยค (การปฏิบัติที่ตึงเกินไป) การทรมานตนให้ลำบาก มนุษย์ส่วนมากเนื่องจากไม่ได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเหตุให้ไม่สามารถหาแนวทางพ้นจากทุกข์ได้ หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้อนุตตรสัมโพธิญาณ พระองค์ทรงปฏิเสธิทางสุดโต่ง ๒ สาย กามสุขลิกานุโยค อัตตกิลมถานุโยค[๑] ทรงวางหลักธรรมปฏิบัติคือ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นหนทางแห่งปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ใน มัชฌิมาปฏิปทา[๒] คือหลักของ สัมมาทิฏฐิ ความคิดที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสัมมาสติ เป็นทางดำเนินชีวิตให้ได้ผลสำเร็จตามเป้าหมายคือความดับทุกข์ จึงเป็นทางสายกลางหรือ เป็นหนทางแห่ง อริยมรรคมีองค์ ๘[๓] ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (จิตตั้งมั่น) เป็นหนทางดำเนินในการปฏิบัติการปฏิบัติธรรมทุกขั้นตอน รวมลงในมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดนี้เมื่อย่อรวมกันแล้วเหลือเพียง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สรุปสั้นๆก็คือ การปฏิบัติธรรม (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) ก็คือการเดินตามมรรค

พระพุทธเจ้าทำหน้าที่ของมัคคุเทศก์คือบอกทางให้เรา ส่วนเราก็ต้องทำหน้าที่ของเราคือต้องลงทุนลงแรงเดินทางไปเอง พระพุทธองค์ทรงตรัส “มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นทางสายกลางในการเจริญมรรค ๘ จะต้องมีสัมมาสติปืนแนวทางในเจริญสติปัฏฐาน[๔] ๔ ประการ คือ กายานุปัสสนา

---

[๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๘๒.

[๒] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๘๑.

[๓] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๖๐๑-๖๐๒.

[๔] สติปัฏฐานแปลว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติหรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน, สำ.ม.(บาลี) ๑๙/๖๘๑/๑๖๒.

สติปัฏฐาน, เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน, จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน, ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน, การเจริญสติปัฏฐานนี้เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมาหลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้ สติปัฏฐานถือว่ามีพร้อมทั้งสมถะและวิปัสสนา เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่ได้ยินได้ฟังกันมาก จากการศึกษาในเรื่องสติปัฏฐาน จะช่วยให้เกิดความเข้าใจความหมายของ วิปัสสนาดีขึ้นทั้งในแง่สาระสำคัญขอบเขตกว้างขวางตลอดจนที่จะฝึกฝนและปฏิบัติว่าเป็นไปได้และมีประโยชน์เพียงใด มรรคคือการลงมือดับทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดขึ้น เพราะเมื่อมรรคเกิดขึ้นก็จะทำหน้าที่ขจัดเหตุแห่งทุกข์ เมื่อเหตุแห่งทุกข์ดับไป ทุกข์ก็จะดับตามไป ความดับไปของทุกข์ก็จะปรากฏ สัมมาทิฏฐิ จึงทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมดูแลการทำงาน ส่วนคนงานก็คือ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ และผลงานคือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ซึ่งอธิบายดังนี้ สัมมาสังกัปปะจะต้องเป็นกลาง ในอาการของรูปนามสังขารที่เป็นกลาง ส่วนรูปนามสังขารที่เป็นกิเลสต้องตรึกที่จะให้หายไปไม่ว่าจะเป็นความพอใจ (กาม) ความไม่พอใจ (พยาบาท) หรือความอยาก (วิหิงสา) ก็ตาม นั่นคือสมมติว่าอาการได้ยินเป็นรูปนามสังขารที่มีอารมณ์เป็นกลาง อาการได้ยินปรากฏ จิตรู้ว่าได้ยิน สัมมาทิฏฐิเกิดตรงนี้ และตามรู้ไป เมื่อสติรู้ว่าได้ยิน สัมมาสังกัปปะตรึกที่ได้ยิน และคำกำหนด กำหนด(บริกรรม) ตามอาการคือ "ได้ยิน" บริกรรม ตรงตามอาการคือ สัมมาวาจา วาจาถูกต้อง ในขณะกำหนดไม่เกร็ง ไม่เพ่ง ไม่บังคับ เป็นกลางอยู่คือ สัมมากัมมันตะ การงานถูกต้อง สติจับความรู้สึกได้ยิน ตั้งแต่เริ่มรู้สึกจนอาการได้ยินหายไป ดังนี้เป็น สัมมาอาชีวะ การดำรงอยู่อย่างถูกต้อง ดังนั้น ความเพียรที่เกิดขึ้น สติที่เกิดขึ้น สมาธิที่เกิดขึ้นจึงถูกต้อง คือปหานะละ และป้องกันโมหะไม่ให้เกิดขึ้น ถ้าความพอใจในเสียงเกิดขึ้น เรายังกำหนดที่เสียงอยู่ มรรคจะไม่เข้าเพราะจิตเปลี่ยนไปรับรู้อาการพอใจ ดังนั้นจะให้มรรคเข้า เมื่อสัมมาทิฏฐิ รู้ว่าความพอใจเกิดขึ้น สัมมาสังกัปปะตรึกที่พอใจ เพื่อให้ความพอใจหาย (เนกขัมมสังกัปปะ) และคำบริกรรมที่ใช้ตามอาการคือพอใจ (เหตุแห่งทุกข์) แล้วลงมือกำหนดตามอาการพอใจ โดยไม่มีอัตตาคือ เกร็ง เพ่ง บังคับ ไม่มีความพยายามมากเกินไป เอาใจใส่ตั้งสติจับ ตั้งแต่เริ่มรู้สึก ไปจนกระทั่งอาการพอใจหายไป ด้วยอำนาจของความเพียร, สติ, สมาธิ ที่เกิดขึ้นจากการกำหนด ความรู้สึกพอใจอันเป็นทุกข์ก็ดับตามอาการไป การพรากจากกามคือความพอใจก็ปรากฏแจ้งชัด นิโรธควมดับทุกข์แจ้งขึ้นมา แสดงว่ามรรคเกิดแล้วในขณะนั้นครบทั้ง ๘ องค์ อื่นๆก็เป็นในทำนองเดียวกันนี้ อย่างไรก็ตามใน “มหาโคปาลสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงสอนเกี่ยวกับวิปัสสนาภาวนาและสารสำคัญใน

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่เกี่ยวกับ “มัชฌิมาปฏิปทา” มีปรากฏอยู่มากมายในหลาย ๆ พระสูตรผู้ศึกษาได้ศึกษา “มหาโคปาลสูตร” แล้วพิจารณาพระสูตรนี้มีหลักคำสอนที่

เกี่ยวกับ มัชฌิมาปฏิปทา และอุปมาเปรียบเทียบกับผู้ปฏิบัติ เหมือนกับคนเลี้ยงโค ไม่รู้ในรูปโคว่าโคลักษณะที่ดีเป็นอย่างไร, ไม่ฉลาดในลักษณะโค, ไม่สุมไฟให้โค, ไม่รู้ท่าน้ำ,ไม่ฉลาดในที่หากิน, ไม่รู้ทาง, รีดนมไม่ให้เหลือ,ไม่บูชาโคผู้, นายโคบาลไม่สามารถเลี้ยงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ ฉันใดก็ตาม เปรียบเหมือนกับผู้ปฏิบัติที่ไม่รู้ว่าในตัวเรามี รูป กับนามไม่มีสัตว์ บุคคลตัวตนทุกสิ่งทุกอย่างมีแต่บัญญัติ ถ้าผู้ปฏิบัติรู้ปรมัตถ์ ว่ามี จิต เจตสิก รูป นิพพาน การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาทำให้ละอัตตาตัวตนได้ซึ่งเป็นหนทางให้พ้นจากวัฏฏะสงสารได้มหาโคปาลสูตรมีหลักปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทานั้น ที่มีความสำคัญหากมีการศึกษาและนำมาปฏิบัติเผยแผ่เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษาและนำมาปฏิบัติ พระสูตรที่ชื่อว่า “มหาโคปาลสูตร” เพื่อเป็นข้อมูลแก่การศึกษาและสัมมาปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน

ดังนั้นผู้วิจัยสนใจศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ในมัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง ล้วนทำให้สัตว์ทั้งหลายหลุดพ้นได้จากการปฏิบัติคือ หลักการวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏอยู่มากมายในพระสูตรหลายแห่งที่มีผู้สนใจศึกษา ได้ศึกษาพระสูตรที่ชื่อว่ามหาโคปาลสูตร เพราะเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงพระโยคาวจร บุคคลผู้ต้องการหลุดพ้นจากวัฏฏะสงสาร ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจศึกษา “อริยมรรคมีองค์ ๘” ในการเจริญสติปัฏฐาน อันทำให้เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นธรรมสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมใน มหาโคปาลสูตร
๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระสูตร
๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้วิธีการค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) เพื่อที่มุ่งเน้นประเด็นที่เกี่ยวกับหลักธรรมในการปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร ซึ่งมีเนื้อหาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๓๙ และศึกษาถึงวิธีการนำหลักธรรมในมหาโคปาลสูตรไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนา

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหาโดยศึกษาจากเอกสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา รวมทั้งเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านการศึกษาโดยศึกษาเฉพาะหลักธรรมในมหาโคปาลสูตรซึ่งมีเนื้อหาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๓๙ และนำข้อมูลมาเรียบเรียงตรวจสอบความถูกต้องและบรรยายเชิงพรรณาต่อไป

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ หลักธรรมใน มหาโคปาลสูตร

๑.๔.๒ หลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร

๑.๔.๓หลักมัชฌิมาปฏิปทากับการปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๕.๑ โยคาวจร หมายถึง ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร, ผู้ประกอบความเพียร, ผู้เจริญภาวนา คือ กำลังปฏิบัติ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

๑.๕.๒ ปรโตโฆสะ หมายถึง การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น หรือ กัลยาณมิตร

๑.๕.๓ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดที่ถูกวิธี รู้จักคิด คิดเป็น คือทำใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักเหตุ ผล ใช้ปัญญาพิจารณา

๑.๕.๔ เหตุแห่งความไม่เจริญ หมายถึง การดำเนินชีวิตที่ไม่ถูกต้อง ในทางพระพุทธศาสนา

๑.๕.๕ เหตุแห่งความเจริญ หมายถึง การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ในทางพระพุทธศาสนา

๑.๕.๖ วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริงใน การเจริญปัญญา

๑.๕.๗ สมถภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ ข้อปฏิบัติต่างๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิถึงขั้นได้ฌานระดับต่างๆ จุดมุ่งหมายสมถะ คือ สมาธิขั้นสูงที่ทำให้เกิดฌาน

๑.๕.๘ สติปัฏฐาน ๔ หมายถึง ที่ตั้งของสติ, การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้เห็น ตามความเป็นจริง คือ สติกำหนดในปัจจุบันอารมณ์ที่กำลังเกิดขึ้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้รวบรวมทบทวน คัมภีร์ วรรณกรรม เอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิปัสสนา ภาวนา มัชฌิมาปฏิปทา ในมหาโคปาลสูตร

๑.๖.๑ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกา พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีมหาจุฬาเตปิฎกำ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่มฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕

๑.๖.๒ คัมภีร์ ตำราวิชาการเช่น หนังสือพุทธธรรม วิสุทธิมรรค ในพระสูตร อื่นๆที่เกี่ยวข้อง และ ตำราอื่นๆ

๑) พุทธธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวถึงทางสายกลางว่า เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ คือ ตามสภาวะที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันเอง ตามเหตุปัจจัย ไม่ติดข้องในทฤษฎีหรือความคิดเอียงสุดทั้งหลาย ซึ่งเรื่องนี้ผู้เขียนได้จำแนกทางสายกลางออก เป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกเพ่งไปที่กระบวนธรรมชาติที่อิงอาศัยกันและกัน เกิดขึ้น เรียกว่า มัชเฌนธรรม ส่วนที่สองเป็นเรื่องของข้อปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึง ทางสายกลาง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มัชเฌนธรรมนั้นเพ่งไปที่หลักปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทานั้น เพ่งไปที่อริยมรรคมีองค์ ๘[๕]

๒) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, ๒๕๔๒) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ ว่า วิปัสสนามีวิธีปฏิบัติสำคัญที่เรียกว่า สติปัฏฐาน คือ การเอาสติมาใช้ในการที่จะกำหนดอารมณ์ ต่างๆ หรือตามดูสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตจิตใจของเรา เอาสติจับให้ทันหมด แล้วส่งให้ปัญญาพิจารณา สติ กับปัญญาทำงานคู่กัน (ปัญญาในที่นี้เรียกว่าสัมปชัญญะ) ขอเปรียบเทียบให้ฟังเหมือนกับตาเรานี้เป็นปัญญาเราจะมองเห็นอะไรสิ่งนั้นต้องอยู่ต่อหน้า ถ้าสิ่งนั้นมันล่องลอยไปก็มองไม่ได้ ปัญญาก็ต้องมองสิ่งที่อยู่ต่อหน้าจิต สิ่งนั้นจะอยู่ต่อหน้าจิตได้อย่างไรก็

---

[๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๕๗๐.

ต้องจับหรือกำกับไว้ก็ คือ สติ สติจับสิ่งนั้นไว้ต่อหน้าแล้วปัญญา ก็เหมือนตาที่มองสิ่งนั้น [๖]

๓) พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๙):ได้กล่าวไว้ในหนังสือ วิปัสสนาญาณโสภณ ว่า วิปัสสนาภาวนา แปลว่า การเจริญวิปัสสนา คำว่า วิปัสสนา แปลว่า รู้แจ้ง รู้วิเศษ หรือเห็นแจ้ง เห็น วิเศษ เป็นชื่อของปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน นี้เป็นความหมาย อย่างย่อ ๆ ถ้าจะว่าโดยความหมายอย่างกลาง ๆ ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้ง ซึ่งวิสุทธิ ๗ มีสีลวิสุทธิ เป็นต้น ถ้าจะว่าโดยความหมายอย่างละเอียด ได้แก่ ปัญญา ที่รู้แจ้ง วิปัสสนาญาณ ๑๖ มีนามรูปปริจเฉท ญาณ เป็นต้น มีปัจจเวกขณปริโยสาน. [๗]

๔) พระภัททันตะ อาสภเถระ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบหรือหัวใจ สติปัฏฐาน ๔ไว้ในหนังสือ การปฏิบัติวิปสสนากรรมฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ว่า องค์ประกอบหรือหัวใจสติปัฏฐาน ๔นั้น คือ อาตาปี สมปชาโน สติมา ซึ่งมีหน้าที่ คือ อาตาปี(วิริยะ) ทำหน้าที่เพียรพยายามตั้งใจเอาใจใส่ มีโยสมนสิการตามกำหนดสภาวการต่างๆ สติมา(สติ) ทำหน้าที่กำหนดไม่ให้คลาดเลื่อนจากปัจจุบันอารมณ์ไม่เผลอเรอหลงลืม และมีสมาธิเป็นองค์ประกอบร่วมด้วย สมปชาโน (สัมปชัญญะ)ทำหน้าที่กำหนดรู้การเกิดดับของรูปนามสังขาร มีความรู้ความเข้าใจสภาวการนั้นตามความเป็นจริง เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สรุปรวมเป็นองค์ประกอบ ๔ประการ วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ทำหน้าที่กำหนดปัจจุบันอารมณ์ การกำหนดแต่ละครั้งเป็นการกัดกร่อนบั่นทอนกิเลสที่เกาะกุมจิตใจทีละนิดทีละน้อย เรียกว่า กร่อนทีละนิดทีละหน่อย กิเลสจะค่อยๆเบาบางจางไปในที่สุด องค์ประกอบทั้ง ๔ นี้เกิดขึ้นพร้อมกันและดับไปพร้อมกัน [๘]

๕) พระคันธสารภิวงศ์[๙] ได้กล่าวถึงสติปัฏฐาน ในหนังสือ การเจริญสติปัฏฐานว่าการเจริญสติปัฏฐาน คือ การมีสติจดจ่ออย่างต่อเนื่องตามรู้เท่าทันอาการต่างๆ ที่กำลังเกิดอยู่ในกายกับจิตตามความเป็นจริง รู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ได้โดยละเอียดไม่ขาดช่วง ไม่ลืมกำหนดรู้ อารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อมีรูปกระทบที่ตา มีเสียงกระทบที่หู มีกลิ่นกระทบที่จมูก มีรสกระทบที่ลิ้น มีสัมผัสกระทบที่กาย มีความคิดเกิดที่ใจ ก็สามารถตามรู้เท่าทัน

---

[๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐๖.

[๗] พระเทพสิทธิมุนี, **วิปัสสนาญาณโสภณ** , พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์กูดมอร์นิ่งและวันเวิลด์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๘.

[๘] พระภัททันตะ อาสภเถระ **, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน๔**, (ชลบุรี : สำนักวิปัสสนามูลนิธิวิเวกอาศรม, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐.

[๙] พระคันธสารภิวงศ์, **การเจริญสติปัฏฐาน**, (ลำปาง : จิตวัฒนาการพิมพ์,๒๕๔๑), หน้า ๓๔.

ปัจจุบันอารมณ์นั้นๆ ได้ เพื่อก่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญาที่รู้แจ้งไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้ที่ต้องการรู้แจ้งไตรลักษณ์ต้องมีธรรมที่สนับสนุน ๔ อย่าง คือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา และจะได้รับผลของการเจริญสติปัฏฐาน คือ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกคืออุปาทานขันธ์ได้

๖) พระศรีวรญาณ (บุญชิต ญาณสำวโร ป.ธ.๙)[๑๐] ได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ไว้ในหนังสือเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า การปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในทางพระพุทธศาสนานั้นมีหลายวิธีด้วยกันแต่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีความเชื่อและยอมรับแนวการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่า เป็นวิธีที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแบ่งเป็น ๒ วิธี คือ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน และในมหาสติปัฏฐานสูตรมีกัมมัฏฐาน ๒๑ วิธี สำหรับให้ผู้ปฏิบัติได้กำหนด มีทั้งสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามสติปัฏฐาน จิตจะมีสมาธิเกิดขึ้นมาเองได้โดยไม่ต้องกังวลสมถกัมมัฏฐาน ใช้ได้กับบุคคลทุกจริตและสามารถสำรวจผลการปฏิบัติได้จากโสฬสญาณ (ญาณ ๑๖) ซึ่งเป็นเครื่องวัดถึงความเจริญก้าวหน้าของการปฏิบัติ

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

๑) พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร,[๑๑]ได้ศึกษาเรื่องมนุษย์นิยมในปรัชญาขงจื๊อ พบว่าทางสายกลาง เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับระเบียบศีลธรรมของโลก เพราะปกติโดยทั่วไปแล้ว สภาวะจิตของมนุษย์เรามักจะหวั่นไหว หรือเอนเอียงไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบกับอายตนะ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อประสพกับอารมณ์ที่น่าพอใจ (อิฏฐารมณ์) ก็จะแสดงความยินดี ความสดชื่น ความร่าเริง ออกมาให้เห็น แต่เมื่อประสพกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ (อนิฏฐารมณ์) ก็จะแสดงความหดหู่ ความเซื่องซึมและความเศร้าหมองออกมาให้เห็น โดยนัยแห่งสภาวะธรรม ดังกล่าว เมื่อเกิดขึ้นและถูกครอบงำอยู่เช่นนี้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ย่อมเป็นการยากที่จะนำพาบุคคลให้ปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตไปตามหลักทางสายกลางนั้นได้ตามสภาพ แห่งความเป็นจริงแล้ว

---

[๑๐] พระศรีวรญาณ (วิ) (บุญชิต ญาณสวโร ป.ธ. ๙), **หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน,** (ไม่ปรากฏสถานที่และโรงพิมพ์), หน้า ๓๐๑ – ๓๒๐.

[๑๑] พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร, “มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื๊อ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร : มหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า (ก).

๒) พระมหาอภินันท์ อภินนฺโท,[๑๒] ได้ศึกษาเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอริสโตเติล พบว่า หลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติหรือวิถีดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับธรรมชาติ พอเหมาะ พอดีที่จะให้เกิดผล คือแก้ปัญหาตามกระบวนการของธรรมชาติได้ ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง เพื่อความสว่าง สะอาด และความสงบ ตลอดจนเกิดปัญญาญาณ คือรู้ว่าอยู่ตรงกลางระหว่างทางอันสุดโต่งทั้งสอง ได้แก่ กามสุขัล ลิกานุโยค กับอัตตกิลมถานุโยค ซึ่งเป็นหลักจริยศาสตร์ชั้นสูง

๓) พระครูปลัดธนัญชัย อริญชโย[๑๓] ได้ศึกษาเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรของขงจื๊อวาทกับแนวคิด พบว่า เรื่องทางสายกลาง พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ คือ ตามสภาวะที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันเอง ตามเหตุปัจจัย ไม่ติดข้องในทิฏฐิคือทฤษฎีหรือแนวความคิดเอียงสุดทั้งหลายที่มนุษย์วาดให้เข้ากับสัญญาผิดพลาดและ ความยึดความอยากของตนที่จะให้โลกและชีวิตเป็น อย่างนั้นอย่างนี้ มัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าไปหาขอบสุดสองข้าง ทำให้ติดพัวพันอยู่ หรือเฉไฉลไปนอกทาง และด้วยความที่มัชฌิมาปฏิปทาเป็นหนทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นเป็นอริยบุคคลจึงเรียกว่า อริยมรรค

๔) พระมหาสุเรส สุเรโส (แจ่มแจ้ง). ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปในอริยปถปัพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาผลการศึกษา พบว่า หลักการและวิธีการกำหนดรูปนาม ตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง คือ สติปัฏฐาน ๔ กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ในตอนต้นกล่าววิธีการปฏิบัติตามรู้ ทั้งภายในและภายนอก ผลตามสภาวะเกิดดับตลอดจนถึงแนวทางการวางสติ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วนวิธีการกำหนดรูปนามในอริยปถปัพพะนั้น ได้กล่าวในอริยปถปัพพะของกายานุปัสสนาสติปัฏฐานสูตร [๑๔]

---

[๑๒] พระมหาอภินันท์ อภินนฺโท, “การศึกษาวิเคราะห์มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอริสโตเติล”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า (ก).

[๑๓] พระคูรปลัดธนัญชัย อริญชโย**, “**ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิด เรื่องทางสายกลางของขงจื๊อ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า (ก).

[๑๔] พระมหาสุเรส สุเรโส, (แจ่มแจ้ง), “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปในอริยปถปัพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า (ก).

๕) อัษฎางค์ สุวรรณมิสสระ. ได้ศึกษาเรื่อง ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน พบว่า ผลการศึกษาหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นหน ทางสายเอกที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งในสัจธรรม และเข้าถึงความจริง ซึ่งเป็นสภาวะถูกทำลายไป อันเป็นจุด มุ่งหมายของผู้ปฏิบัติ ฉะนั้น พระวิปัสสนาจารย์จึงใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ด้วยการกำหนดรู้ในกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นกรอบในการปฏิบัติและตรวจสอบความ ก้าวหน้า ทางจิต [๑๕]

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตรเป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้วิธีการค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) โดยที่จะมุ่งเน้นประเด็นที่เกี่ยวกับหลักธรรมในการปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร ซึ่งมีเนื้อหาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๓๙ และศึกษาถึงวิธีการนำหลักธรรมในมหาโคปาลสูตรไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา รวมทั้งเอกสารวิชาการและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ นำข้อมูลมาเรียบเรียงนำเสนอผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบแล้วนั้น นำมาปรับปรุงเรียบเรียงและบรรยายเชิงพรรณาต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมใน มหาโคปาลสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปลาสูตร

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการมัชฌิมาปฏิปทากับการปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร

---

[๑๕] อัษฎางค์ สุวรรณมิสสระ, “ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า (ก).

บทที่ ๒

หลักธรรมในมหาโคปาลสูตร

พระไตรปิฎกเป็นแห่งรวมพระสัทธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ได้ถูกรวบรวม ร้อยกรองไว้เป็นหมวดหมู่ โดย พระอรหันต์ทั้งหลาย มี พระมหากัสสปะเป็นต้น ได้แบ่งเป็นหมวดหมู่ไว้ เป็นพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม ในแต่ละปิฎกนั้นมีลักษณะคำสอน ที่มีเนื้อหาแบ่งเป็นหมวดหมู่แตกต่างกัน เช่น ในพระวินัยปิฎก เป็นการบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติ ที่เรียกว่าศีลสำหรับ ภิกษุ และภิกษุณี พระสุตตันตปิฎก เป็นประมวลหลักธรรม ที่กล่าวถึง วิธีปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ และ พระอภิธรรมปิฎก จะกล่าวถึงเรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งปีนเรื่องที่เรียนรู้ภายใน รูป นาม ขันธ์ ๕ สำหรับบุคคลเพื่อปฏิบัติในการบรรลุธรรมหลักธรรม ดังกล่าวนั้นมีปรากฏอยู่หลายๆ พระสูตรโดยเฉพาะ ในมหาโคปาลสูตร เป็นพระสูตรหนึ่ง ที่เป็นพระดำรัสของพระพุทธองค์ ซึ่งอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ที่แสดงรวมอยู่ ในอริยะสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์, การละเหตุเกิดแห่งทุกข์, การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ[๑] ที่เป็นหนทางให้เข้าถึงความดับทุกข์[๒] พบว่ามีเนื้อหาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องหรือมีเนื้อหาหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ เพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้น ผู้ศึกษา ได้กำหนดประเด็นศึกษา ไว้ดังนี้

๒.๑ ความหมายของพระสูตร

๒.๒ เหตุเกิดของมหาโคปาลสูตร

๒.๓ หลักธรรมในมหาโคปาลสูตร

๒.๔ ผลที่เกิดจากการแสดงพระสูตร

๒.๕ หลักปฏิบัติวิปัสนาในมหาโคปาลพระสูตร

---

[๑] ดูรายละเอียด วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๗/๑๐๓-๑๐๔, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕.

[๒] พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมจริยะ, **ปรมัตถโชติกะปริเฉท ที่ ๘ ปฏิจจสมุปปาททีปนี**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖.

๒.๑ ความหมายของมหาโคปาลสูตร

พระสูตรที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา ชื่อ “มหาโคปาลสูตร”[๓] มาจากคำภาษาบาลีว่า มหา แปลว่า ใหญ่ โคปาล หมายถึง ผู้เลี้ยงโค และ สูตฺต หมายถึง พระสูตร รวมความแล้วแปลว่า “สูตรว่าด้วยคนเลี้ยงโคสูตรใหญ่ เป็นสูตรๆหนึ่งที่ พระพุทธองค์ได้ตรัสอุปมา องค์ธรรม ๑๑ ประการ ของ การเลี้ยงโค ของนาย โคบาล ให้ พวกภิกษุ ฟังว่า การที่เราจะสามารถบรรลุธรรมได้ต้อง ปฏิบัติตัวอย่างไร จึงถือว่าเป็นพระสูตรที่น่าศึกษา และนำมาปฏิบัติเพื่อการพัฒนาชีวิตที่ดีงาม

พระสูตรเป็นการประมวลพุทธพจน์ ที่ว่าด้วยพระธรรมเทศนา แสดงเจือด้วยบุคคลาธิษฐานซึ่งเป็นการแสดงธรรม โดยยกบุคคลขึ้นอ้างคู่กับธรรมธิษฐาน [๔] หรือธรรมบรรยายต่างๆ ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสยักเยื้องให้เหมาะสมกับบุคคลเหตุการณ์และโอกาสตลอดจนบทประพันธ์เรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

๑. ความหมายโดยสัททนัย

มหาโคปาลสูตร เป็นศัพท์ภาษาไทย มาจากศัพท์บาลีว่า มหาโคปาลสุตฺตํ แยกศัพท์เป็น มหา + โค + ปาโล + สุตฺตํ

มหา แปลว่า ใหญ่, มาก, กว้างขวาง ศัพท์เดิมเป็น มหนฺต ศัพท์ แปลง มหนฺต ศัพท์เป็น มหา[๕] โค แปลว่า โค หรือวัว โค ศัพท์ ๆ นี้ เป็นศัพท์นามสามัญ ไม่บ่งบอกว่า เป็นโคตัวผู้ หรือโคตัวเมีย แต่ถ้าประสงค์ให้เป็นโคตัวผู้ ใช้ศัพท์ว่า โคณ แจกเหมือนปุริส ประสงค์ให้เป็นโคตัวเมีย ใช้ศัพท์ว่า คาวี เหมือนนารี

ปาโล แปลว่า เลี้ยง, รักษา เป็นศัพท์นามกิตก์ ศัพท์เดิมเป็น ปาล ศัพท์ ลงสิ ปฐมาวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สิ กับ อ ที่สุดแห่ง ปาล ศัพท์ เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น ปาโล ๆ ศัพท์มาจาก ปาล ธาตุใช้ในอรรถว่า เลี้ยง รักษา[๖]

เมื่อรวมกันกับศัพท์ว่าโค จึงสำเร็จเป็น โคปาโล มีวิเคราะห์ว่า คาโว ปาเลติ รกฺขตีติ โคปาโล ๆ แปลว่า ผู้เลี้ยงโค หรือผู้รักษาโค หรือแปลทับศัพท์ว่า นายโคบาล ในที่นี้เป็นชื่อของ

---

[๓] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๒/๓๗๖-๕๕๔.

[๔] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ชำระเพิ่มเติมช่วงที่๑ เสริม,** หน้า ๑๘๒.

[๕] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทศาสตร์ชุดศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๕๑๗.

[๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๓.

คนเลี้ยงโคที่พระพุทธเจ้าตรัส ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี[๗]

สุตฺตํ แปลว่า สูตร หรือ พระสูตร, ปาพจน์, พระพุทธพจน์[๘] สุตฺตํ ศัพท์เดิมเป็น สุตฺต ศัพท์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สิ กับ อ ที่สุดแห่ง สุตฺต ศัพท์ เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สุตฺตํ

สุตฺตํ ศัพท์มีวิเคราะห์ว่า อภิสเวติ อตฺเถติ = สุตฺตํ ๆ แปลว่า สูตรที่หลั่งเนื้อความออกมา สุ ธาตุในความหมายว่า ไหล,หลั่ง ต ปัจจัย ซ้อน ต[๙]

สรุปความว่า สูตรนี้เป็นสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายผู้ปรารถนาจะพัฒนาตนเองให้พ้นจากความทุกข์เพื่อความผาสุก ต้องปฏิบัติตนเหมือนกับบุรุษผู้ฉลาดในการเลี้ยงโค โดยการอุปมาอุปไมย ๑๑ ประการด้วยกัน ถือว่าเป็นสูตรที่ว่าด้วย นายโคบาลสูตรใหญ่

๒. ความหมายโดยอัตถนัย

ความหมาย ของมหาโคปาลสูตรที่ปรากฏ ในคัมภีร์อรรถกถา พระพุทธองค์ทรงแสดงถึง ภิกษุผู้ไม่มีความฉลาดประดุจดัง นายโคบาลผู้โง่เขลา เช่น ภิกษุไม่รู้ชัดอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริง ดุจดังนายโคบาลที่ไม่รู้ทาง และไม่ใช่ทาง หรือ ตรัสถึงภิกษุที่ไม่รู้ในสติปัฏฐาน ๔ ประดุจดังนายโคบาลที่ไม่รู้วาระวันคราว ต้อนโคไปสู่ที่โคจร[๑๐]

มหาโคปาลสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก เนื่องจากพระสูตรนี้มีเนื้อหาไม่สั้นไม่ยาวเกินไป ท่านจึงจัดไว้ใน มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย มาแล้วตรัส องค์แห่งความเจริญ ๑๑ ประการ ที่ทรงอุปมากับนายโคบาลผู้ฉลาดในการดูแลโคของตนเอง พระภิกษุผู้ฉลาดในธรรมของพระองค์ก็จะได้นำไปปฏิบัติขัดเกลากิเลสที่มีอยู่ใจขันธสันดานของตนของตนสืบไป

---

[๗] ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๔/๑๘๗/๒๘๕.

[๘] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์,** หน้า ๗๑๗.

[๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๗.

[๑๐] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗.

๓. ความหมายของพระสุตตันตปิฎก

คำว่า สุตตันตปิฎก เป็นประมวลพระพุทธพจน์หมวดพระสูตร ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาและการบรรยายต่างๆ คำว่าสตตันตะ หรือพระสูตรนั้น พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่คัมภีร์สมันตปาสาทิกาหรือพระพุทธโฆสาจารย์ได้ให้ความหมาย ๖ประการไว้ดังนั้น[๑๑]

๑. อัตถานัง สูจะนะโต หมายถึงด้วยเพราะบ่งถึงประโยชน์ ชี้ให้เห็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

๒.สุวุตตะโต หมายถึง ด้วยเพราะมีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้วคือ ตรัสตามอุปนิสัยหรืออัธยาศัยของเวไนยสัตว์ (ผู้ควรแนะนำ)

๓. สะวะนะโต หมายถึง ด้วยเพราะผลิตประโยชน์ ก่อให้เกิดผลดุจข้าวกล้าที่เจริญเติบโตแล้ว ผลิตรวงข้าวต่อไปได้

๔. สูทะนะโต หมายถึง ด้วยเพราะหลั่งประโยชน์ ทำให้ประโยชน์หลั่งไหลออกมาดุจแม่โคนมหลั่งน้ำนมออกมา

๕. สุตตาณา หมายถึง ด้วยเพราะป้องกันด้วยรักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ด้วยดี [๑๒]

๖. สุตตะสะภาคะโต หมายถึง ด้วยเพราะมีส่วนเสมอด้วยเส้นด้าย ใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชนดุจเส้นบรรทัดของช่างไม้[๑๓]

จากการศึกษาพบว่า พระสุตตันตปิฎก คือพระสูตรต่างๆ ที่บรรดาเหล่าสาวกทั้งหลายได้รวบรวมหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นพุทธพจน์ เถระคาถา เถรีคาถา อิสิคาถา เทวตาคาถา ฯลฯ เป็นการรวมคำสอนต่างๆ ที่แต่ละองค์ได้ยินได้ฟังมา ส่วนมากจะเป็นพระอานนท์ที่เป็นผู้ทรงจำไว้มากที่สุด แม้แต่บทนี้ก็เช่นกัน ถ้าเป็นพระสูตรกับพระอภิธรรมจะเป็นพระอานนท์ที่ทรงจำไว้มากที่สุด ส่วนพระวินัยก็จะเป็นพระอุบาลี และได้รับการสืบทอดต่อกันมายุคสู่ยุค ใหม่ๆก็เกิดจากการท่องจำ (มุขปาฐะ) ต่อมาได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรจนกระทั่งเป็นพระไตรปิฎกในปัจจุบัน

---

[๑๑] ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, เล่ม ๘, หน้า (๗).

[๑๒] ดูรายละเอียดใน **มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล,** เล่ม ๑, หน้า ๖๖.

[๑๓] สุเทพ พรมเลิศ, **พระไตรปิฎกศึกษา,** (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒.

๔. พระสุตตันตปิฎกจัดแบ่งออกเป็นนิกาย

พระสุตตันตปิฎกยังแบ่งออกเป็นนิกาย คำว่านิกายหมายถึงหมวดหรือหมู่ของพระสูตรนั้น ๆ พระสังคีติกาจารย์ได้จัดแบ่งเพื่อให้ง่ายแก่การศึกษาออกเป็น ๕ นิกาย[๑๔] คือ

๑. ทีฆนิกาย พระอานนท์เป็นผู้จดจำแล้วสั่งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระฑีฆภาณกาจารย์ ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า หมวดยาว

๒. มัชฌิมนิกาย ศิษย์พระสารีบุตรเป็นผู้จดจำ เรียกว่า พระมัชฌิมภาณกาจารย์ ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือรวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลางไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า หมวดปานกลาง

๓. สังยุตตนิกาย พระมหากัสสปะเป็นผู้จดจำแล้วสั่งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระสังยุตตภาณกาจารย์ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า หมวดประมวลเนื้อหาสาระ เช่น ประมวลเรื่องที่เกี่ยวกับพระมหากัสสปเถระเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกันเรียกว่า กัสสปสังยุต

๔. อังคุตตรนิกาย พระอนุรุทธะเป็นผู้จดจำแล้วสั่งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระอังคุตตรภาณกาจารย์ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ นิกายที่แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรมะ คือ รวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมะเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน

๕ ขุททกนิกาย สำหรับขุททกนิกายท่านไม่ได้กล่าวไว้แต่อย่างใดแต่ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ นิกายที่จัดแยกพระสูตรที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้งหมดใน ข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกันเป็นหมวดเล็กหมวดน้อย[๑๕]

จากการศึกษาพบว่า พระสุตตันตปิฎกถูกแบ่งไว้ ๕ หมวด ด้วยกัน คือ ทีฆนิกาย แปลว่า หมวดที่ยาว มัชฌิมนิกาย หมวดที่ไม่สั้นจนเกินไปไม่ยาวจนเกินไป สังยุตตนิกาย หมวดที่รวบรวมไว้พอดิบพอดี อังคุตตรนิกาย หมวดที่จัดไว้ตามองค์ธรรมต่างๆ ตามหัวข้อธรรมนั้นๆ ขุททกนิกาย หมวดเล็กๆน้อย หรือหมวดเบ็ดเตล็ด

---

[๑๔] ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, เล่มที่ ๘, หน้าที่ (๑๐),

[๑๕] ดูรายละเอียดในสุเทพ พรมเลิศ, **พระไตรปิฎกศึกษา, (**กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๒.

๕. พระสุตตันตปิฎกจัดแบ่งออกเป็นประเภท

พระสังคีติกาจารย์ท่านยังได้จัดแบ่งพระสุตตันตปิฎกแบ่งออกเป็นลักษณะประเภทเพื่อความเป็นระเบียบได้ ๔ ประเภท คือ

๑) นิกายที่แบ่งตามความยาวของพระสูตรคือ รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า ทีฆนิกาย (หมวดยาว) รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลางไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า มัชฌิมนิกาย (หมวดปานกลาง)

๒) นิกายที่แบ่งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรคือ ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า สังยุตตนิกาย (หมวดประมวลเนื้อหาสาระ) เช่น ประมวลเรื่องที่เกี่ยวกับพระมหากัสสปเถระเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกันเรียกว่า กัสสปสังยุต

๓) นิกายที่แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรมะคือ รวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมะเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า อังคุตตรนิกาย

๔) นิกายที่จัดแยกพระสูตรคือ นิกายที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้ง ๓ ข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกันเป็นหมวดเล็กหมวดน้อย เรียกว่า ขุททกนิกาย[๑๖]

ดังนั้น พระสุตตันตปิฎกซึ่งเป็นปิฎกหนึ่งในจำนวน ๓ ปิฎกดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น มหาโคปาลสูตรจัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเรียกว่าพระสูตร สูตรหนึ่งในพระสุตตันตปิฎก หมายถึง พระสูตรว่าด้วย นายโคบาล ผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้สามารถเลี้ยงฝูง ให้เจริญได้ กับพระภิกษุผู้สามารถถึงความเจริงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาอยู่ในพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๓๔๖-๓๔๙ หน้า ๓๗๖

๒.๒ เหตุเกิดของมหาโคปาลสูตร

กำเนิดพระสุตตันตปิฎกหรือพระสูตร ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทุกสูตรมีมูลเหตุเกิดจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในสถานที่ต่าง ๆ ปรารภบุคคลและเหตุที่เกิดขึ้น แล้วจัดเป็น

หมวดหมู่ เนื่องจากมีมูลเหตุที่จะแสดงธรรมมี ๔ ประการ[๑๗] คือ

---

[๑๖] ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,** เล่มที่ ๙, หน้า (๑๐),

[๑๗] ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรมเลิศ, **พระไตรปิฎกศึกษา, (**กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ไทยรายวันการพิมพ์ ๒๕๕๒), หน้า ๑๙.

๑. พระพุทธเจ้าทรงตรัสตามอัธยาศัยของพระองค์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธเจ้าเอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า อัตตัชฌาสยะ เช่น อากังเขยยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร ทั้งสองพระสูตรนี้ทรงสอนเน้นวิธีปฏิบัติกรรมฐาน

๒. พระพุทธเจ้าทรงตรัสตามอัธยาศัยของผู้อื่น

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรตามอัธยาศัยของผู้อื่น มุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปรัชฌาสยะ เช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ที่ยึดติดในการทรมานตน ด้วยการเสนอทางสายกลางเป็นทางเลือกใหม่ จูฬราหุโลวาทสูตร แสดงเพื่อโปรดพระราหุลเป็นการเฉพาะ หรือธาตุวิภังคสูตร พระสหายของพระเจ้าพิมพิสารผู้บวชอุทิศต่อพระองค์ ทั้งที่ไม่รู้จักและไม่เคยเห็นพระองค์ ขณะที่ทรงพักแรมอยู่ที่ศาลาช่างหม้อในกรุงราชคฤห์

๓. พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพราะมีผู้ทูลถาม

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรจากคำทูลถาม พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปุจฉาวสิกะ เช่น สามัญญผลสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของพระเจ้าอชาตศรัตรู เรื่องการใช้ศิลปะเลี้ยงชีวิตกับการบวชอย่างไหนมีผลดีกว่ากัน เตวิชชสูตรทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของมาณพน้อย ๒ คนได้แก่ วาเสฏฐมาณพและภารทวาชมาณพ ที่ทูลถามถึงทางตรงไปสู่พรหมโลก สักกปัญหาสูตรทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของท้าวสักกะและเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ มังคลสูตรทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาว่าอะไรคือมงคลและ พระสูตรต่าง ๆในโพชฌังคสังยุต มารสังยุต และ พรหมสังยุต

๔. พระพุทธเจ้าทรงตรัสไปตามเหตุการณ์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เรียกว่าอัตถุปปัตติกะเช่น พรหมชาลสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ปริพพาชกผู้อาจารย์ตำหนิพระรัตนตรัย ขณะที่ศิษย์สรรเสริญ ธัมมทายาทสูตร ทรงแสดงปรารภพฤติกรรมพวกภิกษุที่เป็นทายาทของพระองค์เพราะติดในลาภและทรงแนะให้เป็นธรรมทายาท จูฬสีหนาทสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่พวกเดียรถีย์หรือคนนอกศาสนา กล่าวโจมตีพระพุทธศาสนา เพราะน้อยใจที่ลาภสักการะเกิดขึ้นมากในพระพุทธศาสนาทรงแนะนำภิกษุให้บันลือสีหนา คือ ยืนยันถึงความดีจริงๆของพระพุทธศาสนา จันทูปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่พวกภิกษุประจบตระกูล ปุตตมัง

สูปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุฉันอาหารโดยไม่พิจารณา แล้วตรัสสอนให้ฉันอาหารชาวบ้านเหมือนพ่อแม่กินเนื้อลูก อัคคิกขันธูปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุบางพวกเป็นคนทุศีล ทรงสอนด้วยอุปมาว่า การที่ภิกษุกอดกองไฟจนร้อนตายยังดีกว่าการสตรีเป็นต้น เผณปิณฑูปมสูตร ทรงแสดงขณะทอดพระเนตรเห็นฟองน้ำใหญ่ที่แม่น้ำคงคา ทรงแนะนำให้ภิกษุพิจารณาขันธ์ ๕ ว่าเป็นของว่างเปล่าเหมือนฟองน้ำ ปาริจฉัตตกูปมสูตร ทรงแสดงขณะเห็นต้นปาริฉัตรมีใบสีเหลือง ผลัดใบ ออกช่อ ผลิดอก โดยการเปรียบเทียบกับการพระอริสาวก[๑๙]

มหาโคปาลสูตร จัดเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธเจ้าเอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า อัตตัชฌาสยะ พระพุทธเจ้าทรงตรัส เกี่ยวกับหลักและวิธีการปฏิบัติของภิกษุผู้ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพุทธศาสนา ดังปรากฏเนื้อหาในพระสูตร ที่ชื่อว่า มหาโคปาลสูตรซึ่งมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

สมัยนั้น พระบรมศาสดาประทับอยู่ในเชตวันที่ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีแห่งกรุงสวัตถี สละทุนทรัพย์ของตนเอง สร้างถวายด้วยศรัทธา อันแรงกล้า ได้เห็นนายโคบาล กับการบริหารโคของตนเองก็เลยได้ ตรัสเรียก หมู่ภิกษุทั้งหลายมารวมกันแล้วตรัสถึง องค์เป็นเหตุไม่เจริญ ๑๑ ประการสำหรับผู้ไม่ฉลาดในการเลี้ยงโค ได้แก่

๑. เป็นผู้ไม่รู้จักรูป
๒. เป็นผู้ไม่ฉลาดในลักษณะ
๓. เป็นผู้ไม่เขี่ยไข่ขางออกเสีย
๔. เป็นผู้ไม่ปิดแผล
๕. เป็นผู้ไม่สุมควัน
๖. ไม่รู้จักท่า
๗. ไม่รู้จักให้ดื่ม
๘. ไม่รู้จักทาง
๙. เป็นผู้ไม่ฉลาดในตำบลที่โคเที่ยวหากิน
๑๐. เป็นผู้รีดน้ำนมเสียหมดไม่มีส่วนเหลือไว้
๑๑. เป็นผู้ไม่ปรนปรือเหล่าโคอุสุภ (คือดีกว่าโคทั้งปวง)อันเป็นพ่อฝูงเป็นผู้นำฝูงด้วยการปรนปรือเป็นพิเศษ

ทั้ง ๑๑ ประการที่กล่าวมาแล้วนี้ มีแต่จะนำพาให้นายโคบาลฉิบหายอย่างเดียว ส่วนพระภิกษุก็เช่นกัน พระพุทธองค์ก็ได้อุปมา ๑๑ ประการ เหมือนกันนายโคบาลเช่นกัน ถ้าไม่ฉลาดในธรรมอุปมา ๑๑ ประการนี้ ก็จะมีแต่ความเสื่อม ในธรรมวินัยนี้ ๑๑ ประการได้แก่

---

[๑๙] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๗๖.

๑. เป็นผู้ไม่รู้จักรูป ๒. เป็นผู้ไม่ฉลาดในลักษณะ
๓. เป็นผู้ไม่เขี่ยไข่ขางออกเสีย ๔. เป็นผู้ไม่ปิดแผล
๕. เป็นผู้ไม่สุมควัน ๖. ไม่รู้จักท่า
๗. ไม่รู้จักให้ดื่ม ๘. ไม่รู้จักทาง
๙. เป็นผู้ไม่ฉลาดในโคจร ๑๐. เป็นผู้รีดเสียหมดไม่มีส่วนเหลือไว้
๑๑. เป็นผู้ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเถระเป็นรัตตัญญูมีพรรษาผนวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยบูชาอันล้นเหลือ

สรุปความว่า ทั้ง ๑๑ ประการได้อนุโลมเข้ากับหลักธรรมได้ดังต่อไปนี้

๑. ภิกษุเป็นผู้ไม่รู้จักรูป[๑๙] คือ ภิกษุผู้ไม่รู้จักชัดตามเป็นจริงว่า รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง รูปทั้งปวง ก็คือมหาภูตรูปทั้งสี่ และอุปาทายรูป คือรูปอาศัยมหาภูตรูปทั้งสี่

๒. ภิกษุผู้ไม่ฉลาดในลักษณะ คือ ภิกษุผู้ รู้จักชัดตามเป็นจริงว่าคนพาลมีกรรมเป็นเครื่องหมาย

๓. ภิกษุผู้เขี่ยไข่ขางออกเสีย คือ ภิกษุให้กามวิตก คือความตรึกประกอบด้วยความอยากได้ พยาบาทวิตก คือความตรึกประกอบด้วยความปองร้าย วิหึสาวิตก คือความตรึกประกอบด้วยความเบียดเบียน และอกุศลธรรมที่เป็นบาป ซึ่งเกิดขึ้นแล้วๆ ให้อยู่ทับถม ไม่ละเสีย ไม่บรรเทาเสีย ทำให้เกิดเนืองๆ

๔. ภิกษุผู้ไม่ปิดแผล คือ ภิกษุผู้เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ถือไว้โดยนิมิต คือความหมาย ถือไว้โดยอนุพยัญชนะ คือความจำแนกออก ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศล มีอภิชฌาและโทมนัสเป็นต้นเค้า ย่อมไม่อาจไหลไปตามบุคคลผู้อยู่ไม่สำรวมอินทรีย์ มีอินทรีย์ที่ไม่สำรวมแล้วใดเป็นเหตุ เธอไม่ปฏิบัติเพื่อ จะสำรวมอินทรีย์นั้น ไม่รักษาอินทรีย์นั้น ไม่ถึงความสำรวมในอินทรีย์นั้น [๒๐]

๕. ภิกษุผู้ไม่สุมไฟ คือ ภิกษุผู้ไม่แสดงธรรมตามที่ตนได้ฟังได้เรียนแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

๖. ภิกษุไม่รู้จักท่า คือ ภิกษุผู้ไม่ไปหาแล้วและไต่ถามไล่เลียงภิกษุทั้งหลายผู้มีพุทธวจนะฟังแล้วมาก เป็นผู้รู้หลัก ทรงธรรมทรงวินัย ทรงมาติกาว่า ภาษิตนี้เป็นอย่างไร โดยระยะกาลเธอผู้มีอายุทั้งหลายจึงไม่เปิดเผยข้อความที่ยังลี้ลับ ไม่ทำข้อความอันลึกซึ้งให้ตื้น และไม่บรรเทา

---

[๑๙] ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๗๗-๓๗๘.

[๒๐] ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๔๘/๓๘๐ .

ความสงสัยในเหล่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย ซึ่งยังมีเป็นอันมากแก่เธอ

๗. ภิกษุไม่รู้จักดื่ม คือ ภิกษุ เมื่อธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศให้รู้แจ้งแล้ว อันผู้ใดผู้หนึ่งแสดงอยู่ ย่อมไม่ได้ความรู้ธรรมรู้อรรถและความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม

๘. ภิกษุไม่รู้จักทาง คือ ภิกษุผู้ไม่รู้ชัดอัฏฐังคิกมรรคคือทางประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นทางอันประเสริฐตามเป็นจริง

๙. ภิกษุผู้ไม่ฉลาดในโคจร คือ ภิกษุผู้ไม่รู้ชัดในสติปัฏฐาน คือสติเป็นที่ตั้งอย่างใหญ่ทั้งสี่ ตามเป็นจริง

๑๐. ภิกษุเป็นผู้รีดนม เสียหมดไม่มีส่วนเหลือไว้ คือ คฤหบดีทั้งหลายมีศรัทธา มาปวารณาคือเชิญภิกษุในศาสนาให้เลือกรับ ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ คิลานะปัจจัยเภสัชบริขาร. ในการที่เขาปวารณาเช่นนั้น เธอไม่รู้จักประมาณเพื่อจะรับปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้น[๒๑]

๑๑. ภิกษุเป็นผู้ไม่บูชา ซึ่ง ภิกษุผู้เป็นเถระรัตตัญญูมีพรรษาบวชนานแล้วเป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยการบูชาอันล้นเหลือ คือ ภิกษุผู้ไม่เข้าไปตั้งไว้ซึ่งกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระรัตตัญญู มีพรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ ภิกษุเป็นผู้ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระรัตตัญญูมีพรรษาผนวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยการบูชาอันล้นเหลือ

อุปมาอุปไมย ทั้ง ๑๑ ประการที่กล่าวมานี้ ถ้าหมู่ภิกษุองค์ใดประพฤติ เช่น นี้ ก็จะทำให้ไม่ได้รับประโยชน์จากการบวชมาในพระศาสนานี้เลย หลังจากที่พระบรมศาสดา ได้ตรัสองค์แห่งความเสื่อมแล้ว ก็ได้ตรัสองค์ธรรมแห่งความเจริญ องค์ธรรมที่เป็นคุณ ต่อไปอีกด้วย มี ๑๑ ประการ ตรงกันข้ามกับ ๑๑ ประการแรกนั่นเอง

๑. เป็นผู้รู้จักรูป	๒.เป็นผู้ฉลาดในลักษณะ
๓.เป็นผู้เขี่ยไข่ขางออกเสีย	๔.เป็นผู้ปิดแผล
๕.เป็นผู้สุมควัน	๖.รู้จักท่า
๗.รู้จักให้ดื่ม	๘.รู้จักทาง

๙. เป็นผู้ฉลาดในตำบลที่โคเที่ยวหากิน

๑๐. เป็นผู้รีดน้ำนมมีส่วนเหลือไว้

๑๑. เป็นพ่อฝูง ด้วยบูชาอันล้นเหลือ.

---

[๒๑] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๘/๓๘๐.

นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการเหล่านี้แล้วก็จะสามารถเป็นผู้ควรจะรักษาหมู่โคและทำให้หมู่โคเจริญได้[๒๒].หมู่ภิกษุทั้งหลายก็เช่นกัน พระองค์ได้ตรัสองค์ ๑๑ ประการไว้ว่าผู้ใดใครก็ตามบวชเข้ามาในธรรมวินัยนี้แล้วปฏิบัติธรรมได้ ๑๑ ประการ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ มีแต่ความเจริญในธรรมวินัยอย่างเดียว คือ

๑. เป็นผู้รู้จักรูป ๒. เป็นผู้ฉลาดในลักษณะ
๓. เป็นผู้เขี่ยไข่ขางออกเสีย ๔. เป็นผู้ปิดแผล
๕. เป็นผู้สุมควัน ๖. รู้จักท่า
๗. รู้จักให้ดื่ม ๘. รู้จักทาง
๙. เป็นผู้ฉลาดในโคจร ๑๐.เป็นผู้รีดมีส่วนเหลือไว้
๑๑. เป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระรัตตัญญู มีพรรษาผนวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ ด้วยบูชาอันล้นเหลือ. ซึ่งมีความดังต่อไปนี้

๑. ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้รู้จักรูป คือ ภิกษุผู้ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง และรูปทั้งปวง ก็คือมหาภูตรูปทั้งสี่ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้งสี่

๒. ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในลักษณะ คือ ภิกษุผู้ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องหมาย บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องหมาย

๓. ภิกษุเป็นผู้เขี่ยไข่ขางออกเสีย คือ ภิกษุผู้ไม่ให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก อกุศลกรรมที่เป็นบาปอยู่ทับถม ละเสีย บรรเทาเสีย ทำให้สิ้นเสีย ไม่ให้เกิดได้เนืองๆ

๔. ภิกษุเป็นผู้ปิดแผล คือ ภิกษุผู้ เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสิ่งที่จะพึง ถูกต้องด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือไว้โดยนิมิต ไม่ถือไว้โดยอนุพยัญชนะ ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศลมีอภิชฌาและโทมนัสเป็นต้นเค้า ย่อมอาจไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ มีอินทรีย์ที่ไม่สำรวมแล้วใดเป็นเหตุ เธอปฏิบัติเพื่อจะสำรวมอินทรีย์นั้น[๒๓]

๕. ภิกษุเป็นผู้สุมดไฟ คือ ภิกษุผู้ แสดงธรรมตามที่ตนได้ฟังได้เรียนแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

๖. ภิกษุรู้จักท่า คือ ภิกษุผู้ไปหาแล้วและไต่ถามไล่เลียงภิกษุทั้งหลายผู้ทรงพุทธธวจนะฟังแล้วมาก เป็นผู้รู้หลัก ทรงธรรมทรงวินัยทรงมาติกาว่า ภาษิตนี้เป็นอย่างไร เนื้อความของภาษิตนี้เป็นอย่างไร โดยระยะกาล. เธอผู้มีอายุทั้งหลาย จึงเปิดเผยข้อความที่ยังลี้ลับ ทำข้อความอันลึกซึ้ง

---

[๒๒] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๙/๓๘๑.

[๒๓] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๙/๓๘๒.

ให้ตื้น และบันเท่าความสงสัย ในเหล่าธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย ซึ่งยังมีเป็นอันมากแก่เธอ

๗. ภิกษุรู้จักดื่ม คือ ภิกษุผู้ เมื่อธรรมและวินัยที่พระตถาคตให้รู้แจ้งแล้ว อันผู้ใดผู้หนึ่งแสดงอยู่ ย่อมได้ความรู้ธรรมรู้อรรถและความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม

๘. ภิกษุรู้จักทาง คือ ภิกษุผู้ รู้ชัดอัฏฐังคิกมรรคเป็นทางอันประเสริฐตามเป็นจริง

๙. ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในโคจร คือ ภิกษุผู้รู้ชัดสติปัฏฐานทั้งสี่ตามเป็นจริง

๑๐. ภิกษุเป็นผู้รีดมีส่วนเหลือไว้ คือ ภิกษุ ผู้ คฤหบดีทั้งหลายผู้มีศรัทธา มาปวารณาคือเชิญภิกษุในคาสนานี้ให้เลือกรับ ด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริกขาร ในการที่เขาปวารณาเช่นนั้น เธอรู้จักประมาณเพื่อจะรับปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้น[๒๔]

๑๑. ภิกษุเป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลาย คือ ภิกษุผู้เป็นเถระเป็นรัตตัญญูมีพรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยบูชาอันล้นเหลือเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้เข้าไปตั้งไว้ซึ่งกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพระเถระรัตตัญญูมีพรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ ภิกษุเป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระรัตตัญญู มีพรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยบูชาอันล้นเหลืออย่างนี้

ถ้าภิกษุใดปฏิบัติตามธรรม ๑๑ ประการอย่างที่พระพุทธองค์ตรัสมาแล้วนี้ก็จะทำให้เจริญ ในธรรมวินัยนี้อย่างเดียว ภิกษุทั้งหลายได้ฟังธรรมภาษิตนี้แล้วต่างชื่นชมยินดีเอิบอิ่มในธรรมภาษิตนี้ เพราะยากที่จะมีคนเข้าใจอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบธรรมใกล้ตัวให้กระจ่างแจ่มแจ้งได้เหมือนพระปัญญาของพระพุทธองค์และธรรม ๑๑ ประการนี้ก็เป็นไปเพื่อความเจริญ เพื่อความรุ่งเรืองแก่ภิกษุอย่างเดียว

คุณธรรม ๑๑ ประการที่เป็นคุณธรรมตรงกันข้ามกับความเสื่อม และได้อธิบายธรรมควบคู่ไปด้วย แบ่งเป็นรูป นาม นั่นเอง

คุณธรรม ๑๑ ประการที่กล่าวมาเริ่มตั้งแต่เบื้องต้น ตั้งแต่การรู้จัก ขันธ์ ๕ แยกรูปแยกนาม จนกระทั้ง อริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ จนสามารถบรรลุธรรมเลยทีเดียว แต่ไม่ได้กล่าวว่าหลังจากฟังจบมีผู้สามารถบรรลุ แต่เป็นแนวปฏิบัติตน ให้ได้รับความสุขที่แท้จริงในพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน เพราะมีการเปรียบเทียบหลักปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔ ในธรรมอุปมาข้อที่ ๙ และการปฏิบัติหลักอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์ มรรคมีองค์ ๘ ในมหาปรินิพพานพระพุทธองค์ก็ตรัสกะ สุภัททะ ผู้เป็นปัจฉิมสาว ถ้า

---

[๒๔] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๙/๓๘๓.

ตราบใดมีผู้ปฏิบัติธรรมใน อริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ ตราบนั้นโลกนี้ก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ เพราะเป็นหลักพัฒนาตนครบ หลัก ไตร สิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

๒.๓. หลักธรรมในมหาโคปาลพระสูตร

หลังจากได้ทราบองค์ธรรม ๑๑ ประการพอสังเขปแล้ว ต่อไปจะได้อธิบายองค์ธรรมแต่ละข้อ สำหรับผู้ที่สนใจในการศึกษาธรรมะหัวข้อนี้ สำหรับหลักธรรมในมหาโคปาลสูตรที่พระพุทธองค์แสดงแก่ภิกษุโดยความหมายของธรรม ๑๑ ประการเพื่อนำไปปฏิบัติในการรู้แจ้งแห่ง รูป นาม ขันธ์ ๕ ซึ่งได้กล่าวดังนี้

๒.๓.๑ ภิกษุไม่รู้ในรูป

ได้แก่ ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์รูปขันธ์ คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปซึ่งอาศัยมหาภูตรูป[๒๕] มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ สิ่งที่เป็นธรรมชาติแข็งและมั่นคง เรียกว่า ปฐวีธาตุ สิ่งที่เป็นธรรมชาติไหลและเกาะกุม เรียกว่า อาโปธาตุ สิ่งที่เป็นธรรมชาติร้อนและทำให้สุก เรียกว่า เตโชธาตุ สิ่งที่เป็นธรรมชาติเคลื่อนไหวและรองรับ เรียกว่า วาโยธาตุ[๒๖]

อุปาทายรูป คือ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ปริจเฉทรูป รูปลหุตา รูปมุทุตา รูปกัมมัญญตา อุปจยะ รูปสันตติ รูปชาติ รูปขรตา รูปอนิจจตา อาหารรูป[๒๗] หทัยรูป มิทธิรูป[๒๘]

ในหัวข้ออุปมานี้ จะเป็นการเน้นให้พระภิกษุเข้าใจหลักของธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ตลอดถึงรูปอาศัยอย่างละเอียด

๒.๓.๒ ภิกษุไม่ฉลาดในลักษณะ การเลือกคบมิตร

การมีเพื่อนที่เป็นบัณฑิตนั้นถือว่าเป็นนิมิตหมายอันดี อย่างที่พระอานนท์ตรัสกะพระพุทธองค์ว่า การที่คนเราได้กัลยาณมิตร ถือว่าเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ใช่ไหมพระเจ้า

---

[๒๕] อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๕๘๔/๑๖๗.

[๒๖] พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค,** สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๙.

[๒๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

[๒๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

ข้า พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ไม่ใช่เบื้องต้นพรหมจรรย์ แต่เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด เช่นถ้าได้กัลยาณมิตรผู้เช่นกับด้วยพระพุทธองค์ ถือว่าเป็นการทำให้บรรลุธรรมได้เลยจะขอยกหัวข้อยกหัวข้อธรรม ปาปมิตร การเลือกคบเพื่อนผิดคือเลือกคบคนพาล อะไรดี อะไรชั่ว อะไรควร อะไรไม่ควร เพื่อการพิจารณาเลือกคบเพื่อนดังนี้

ก.ลักษณะคนพาล

ในหมู่มนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ มีทั้งคนดีและคนไม่ดี หรือ เรียกทางภาษาพระว่า คนพาล กับ บัณฑิต ลักษณะของคนพาลคือไม่ว่าจะพูดคิดทำก็ทำแต่ในสิ่งที่ชั่วร้าย

๑. ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว[๒๙]ต่ำเป็นปกติวิสัย ได้แก่ คิดละโมบอยากได้ในทางทุจริต คิดพยาบาทปองร้าย คิดเห็นผิดเป็นชอบ ฯลฯ

๒. ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว[๓๐]ต่ำเป็นปกติวิสัย ได้แก่ พูดบด พูดหยาบ พูดส่อเสียดยุยง พูดเพ้อเจ้อ ฯลฯ

๓. ชอบทำแต่กรรมชั่ว[๓๑]เป็นปกติวิสัย ได้แก่ เกะกะเกเร ชอบล้างผลาญชีวิตคนและสัตว์ ลักทรัพย์ ฉุดคร่าอนาจาร ฯลฯ

ข.ประเภทของคนพาล

คนพาลในโลกนี้ มีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภท คือพาลภายนอก และ พาลภายใน จะรู้ได้ว่าคนนั้นเป็นพาลหรือบัณฑิต ต้องอาศัยการอยู่ด้วย การคบหา สมาคม และต้องใช้เวลานาน

๑. พาลภายนอก คือคนพาลทั่วไป สามารถหาทางหลีกเลี่ยงได้

๒. พาลภายใน คือตัวเราเองขณะที่คิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว

---

[๒๙] ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว หมายถึงประกอบมโนทุจริต ๓ คือ (๑) อภิชฌา(เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๒) พยาบาท(ความคิดปองร้าย) (๓) มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด) ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล,** เล่ม ๓, หน้า ๑๕๒.

[๓๐] ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว หมายถึงประกอบวจีทุจริต ๔ คือ (๑) มุสาวาท(พูดเท็จ) (๒) ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) (๓) ผรุสวาจา(พูดคำหยาบ) (๔) สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ), ดูรายเอียดในเรื่องเดียวกัน

[๓๑] ชอบทำแต่กรรมชั่ว หมายถึงประกอบกายทุจริต ๓ คือ (๑) ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) (๒) อทินนาทาน (ลักทรัพย์) (๓) กาเมสุมิจฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม) ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล,** เล่ม ๒, หน้า ๗๙.

ค.โทษของการคบคนพาล

การคบกับคนพาลนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงโทษ ที่จะตามมาเมื่อคบค้า สมาคมกับคนพาล หรือคนไม่ดี[๓๒]ไว้หลายประการด้วยกัน ดังต่อไปนี้

๑. ย่อมถูกชักจูงนำไปในทางที่ผิด
๒. ย่อมเกิดความหายนะ การงานล้มเหลว
๓. ย่อมถูกมองในแง่ร้าย ไม่ได้รับความไว้วางใจจากบุคคลทั่วไป
๔. ย่อมอึดอัดใจ เพราะคนพาลแม้เราพูดดีๆ ด้วยก็โกรธ
๕. หมู่คณะย่อมแตกความสามัคคี เพราะการยุยงและไม่ยอมรับรู้ระเบียบวินัย
๖. ภัยอันตรายต่างๆ ย่อมไหลเข้ามาหาตัว
๗. เมื่อละโลกแล้ว ย่อมมีอบายภูมิเป็นที่ไป

ง.คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล

บัณฑิต หมายถึง คนที่มีใจผ่องใสอยู่เป็นปกติวิสัย ทำให้มีความเห็นถูกยึดถือค่านิยมที่ถูกต้อง สามารถดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญาสัมมาทิฏฐิ ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้โดยง่าย

๒.๓.๓ ภิกษุไม่กำจัดไข่ขางอกุศลวิตก

ข้อนี้เปรียบได้กับ วิตก หรือ วิตักกะ แปลกันว่าความตรึก ก็คือความคิดนี้เอง ทุกคนมีความคิดอยู่เป็นประจำ คิดถึงเรื่องโน้นบ้าง คิดถึงเรื่องนี้บ้าง พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าถึงพระองค์เองว่าเมื่อพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนจะตรัสรู้ ได้ทรงปฏิบัติแบ่งวิตกคือความคิดของพระองค์ให้เป็น ๒ ส่วน คือถ้าความคิดเป็นอกุศล อันเรียกว่าอกุศลวิตก ความคิดความตรึก หรือเรียกรวม ๆ กันว่าความตรึกนึกคิดที่เป็นอกุศล ก็ทรงแยกไว้ส่วนหนึ่ง ถ้าเป็นกุศลวิตกคือความตรึกนึกคิดที่เป็นกุศล ก็ทรงแยกไว้อีกส่วนหนึ่ง

อกุศลวิตก อันความคิดที่เป็นอกุศลอันเรียกว่าอกุศลวิตกนั้นได้ทรงแสดงไว้ว่า ได้แก่ กามวิตก ความตรึกนึกคิดไปในทางกาม คือในเรื่องรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย พยาบาทวิตก ความตรึกนึกคิดไปในทางพยาบาทมุ่งร้ายปองร้ายโกรธแค้นขัดเคือง วิหิงสาวิตก ความตรึกนึกคิดไปในทางเบียดเบียน เมื่อความคิดทั้ง ๓ นี้ขึ้นก็เรียกว่า อกุศลวิตก ความตรึกนึกคิดที่เป็นอกุศล

---

[๓๒] องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓/ ๑๔๑-๑๔๒.

กุศลวิตก ส่วนกุศลวิตกนั้นก็ได้แก่ เนกขัมมวิตก ความตรึกนึกคิดไปในทางออกจากกาม ตั้งต้นแต่ออกทางใจ จนถึงออกบวชทางกาย อัพพยาบาทวิตก ความตรึกนึกคิดไปในทางไม่พยาบาท มุ่งร้ายปองร้ายโกรธแค้นขึ้งเคียดขัดเคือง แต่ว่าเป็นความคิดไปในทางเมตตากรุณารักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข มุ่งจะช่วยให้พ้นทุกข์ อวิหิงสาวิตก ความตรึกนึกคิดไปในทางไม่เบียดเบียน คือในทางช่วยเหลือเกื้อกูลต่างๆ เมื่อความคิดเหล่านี้บังเกิดขึ้นก็เรียกว่า กุศลวิตกพระพุทธองค์ เมื่อยังมิได้ตรัสรู้ ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์แสวงหาพระโพธิญาณ ก็ได้ทรงมีวิตกทั้งอย่างนี้บังเกิดขึ้นในจิตใจ วิธีที่ทรงแบ่งให้เป็น ๒ ส่วนนั้น ก็คือ เมื่ออกุศลวิตก ความตรึกนึกคิดอันเป็นอกุศลข้อใดข้อหนึ่งบังเกิดขึ้น ก็ทรงกำหนดรู้ ว่าความตรึกนึกคิดข้อนี้บังเกิดขึ้น เป็นความตรึกนึกคิดที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งตนเองทั้งผู้อื่นบ้าง เป็นฝ่ายที่ทำให้คับแค้น ดับปัญญา ไม่เป็นไปเพื่อความดับกิเลสและกองทุกข์

๒.๓.๔ ภิกษุไม่ปกปิดแผล

ข้อนี้เปรียบได้กับผู้ไม่รู้จักสำรวมในอายตนะ๑๒ แปลว่า ที่ต่อ หรือแดน ต่อกันให้เกิดความรู้แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่างง่ายๆ ว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ "อายตนะ" มีความหมายหลายนัย เช่น แปลว่า เป็นที่สืบต่อแห่งจิตและเจตสิกคือเป็นที่ที่จิตและเจตสิกทำหน้าที่กันง่วน, เป็นที่แผ่ขยายจิตและเจตสิกให้กว้างขวางออกไป, เป็นตัวการนำสังขารทุกข์อันยึดเยื้อให้ดำเนินสืบต่อไปอีก, เป็นบ่อเกิด, แหล่ง, ที่ชุมนุม, เป็นต้น[๓๓] สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้,แดนต่อหรือแดนเกิดแห่งความรู้[๓๔]ได้แก่อายตนะภายใน ๖ (ที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ ,แดนต่อความรู้ฝ่ายภายใน บาลีเรียก อัชฌัตติกายตนะ

๑.จักขุ (จักษุ,ตา)
๒.โสตะ (หู)
๓.ฆานะ (จมูก)
๔.ชิวหา (ลิ้น)
๕.กาย (กาย)
๖.มโน (ใจ)

---

[๓๓] พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๖๑.

[๓๔] อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๕/๘๕.

ทั้ง ๖ นี้ เรียกอีกอย่างว่า อินทรีย์ ๖ เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง เช่น จักษุ เป็นเจ้าการในการเห็น เป็นต้น[๓๕]

อายตนะภายนอก ๖ ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้,แดนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก บาลีเรียกว่า พาหิรายตนะ

๑.รูป (รูป,สิ่งที่เห็น หรือ วัณณะ คือ สี)

๒.สัททะ (เสียง)

๓.คันธะ (กลิ่น)

๔.รสะ (รส)

๕.โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย,สิ่งที่ถูกต้องกาย)

๖.ธรรม หรือ ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ,สิ่งที่ใจนึกคิด[๓๖])

ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่า อารมณ์ ๖ คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดหน่วง[๓๗]

๒.๓.๕ ภิกษุไม่สุมไฟ

ข้อนี้เปรียบได้กับ องค์แห่งธรรมกถึก คือ นักเทศก์ ๕ อย่าง

๑. แสดงธรรมไปโดยลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ.

๒. อ้างเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ.

๓. ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง.

๔. ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ.

๕. ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือว่า ไม่ยกตนเสียดสีผู้อื่น.

ภิกษุผู้เป็นธรรมถึก พึงตั้งองค์ ๕ อย่างนี้ไว้ในตน.

๒.๓.๖ ภิกษุไม่รู้ท่าน้ำ

ข้อนี้เปรียบได้กับ พรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้เป็นสุข.

๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์.

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี.

---

[๓๕] ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๒๕๕.

[๓๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

[๓๗] ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๕/๒๕๕.

๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ.

๔ อย่างนี้ เป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้ใหญ่.

๒.๓.๗ ภิกษุไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว

ข้อนี้เปรียบได้กับ อริยสัจ ๔ หมายถึง ความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ

ความจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยะ[๓๘]

๑.ทุกข์ (ความทุกข์,สภาพที่ทนได้ยาก,สภาวะที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสาร และความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง, ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนามาสมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

๒.ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์, สาเหตุทำให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ กามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา

๓.ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป,ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชาสำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกย้อม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือ นิพพาน

๔.ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์,ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรคหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า “ทางสายกลาง” มรรคมีองค์ ๘ นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา[๓๙]

๒.๓.๘ ภิกษุไม่รู้ทาง

ข้อนี้เปรียบได้กับ หนทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของมรรคสัจ และนับเป็นหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยหนทาง ๘ ประการด้วยกัน เรียกว่า มรรคมีองค์แปด หรือ มรรคแปด (อัฏฐังคิกมรรค) โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ หมายถึง เห็นถูกตามความเป็นจริงด้วยปัญญา

๒.สัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ หมายถึง การใช้สมองความคิดพิจารณาแต่ในทางกุศลหรือความดีงาม

---

[๓๘] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๕.

[๓๙] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๕๕.

๓. สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึง การพูดสนทนา แต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงาม

๔. สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงาม ทางกายหรือกิจกรรมทางกายทั้งปวง

๕. สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน

๖. สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหะพยายาม ประกอบความเพียรในการกุศลกรรม

๗. สัมมาสติ คือ การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ จิตเลื่อนลอย ดำรงอยู่ด้วยความรู้ตัวอยู่เป็นปกติ

๘ .สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัด จากกิเลส นิวรณ์อยู่เป็นปกติ

อริยมรรคมีองค์แปด เป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คือ ทางที่นำไปสู่การพ้นทุกข์ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๒.๓.๕ ภิกษุไม่ฉลาดในโคจร สติปัฏฐาน ๔

ข้อนี้เปรียบได้กับสติปัฏฐาน๔ เป็นหลักธรรมที่อยู่ในมหาสติปัฏฐานสูตร[๔๐]เป็นข้อปฏิบัติเพื่อรู้แจ้ง คือเข้าใจตามเป็นจริงของสิ่งทั้งปวงโดยไม่ถูกกิเลสครอบงำ สติปัฏฐานมี ๔ ระดับ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ได้แก่

๑.กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้กายเป็นฐาน ซึ่งกายในที่นี่หมายถึงประชุม หรือรวม นั่นคือธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟมาประชุมรวมกันเป็นร่างกาย ไม่มองกายด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา แต่มองแยกเป็น รูปธรรมหนึ่งๆ เห็นความเกิดดับ กายล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

๒.เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้เวทนาเป็นฐาน ไม่มองเวทนาด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขาคือไม่มองว่าเรากำลังทุกข์ หรือเรากำลังสุข หรือเราเฉยๆ แต่มองแยกเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ เวทนาล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

๓.จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้จิตเป็นฐาน เป็นการนำจิตมาระลึกรู้เจตสิกหรือรู้จิตก็ได้ ไม่มองจิตด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา คือไม่มองว่าเรากำลังคิด เรากำลังโกรธหรือเรากำลังเหม่อลอย แต่มองแยกเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ จิตล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

---

[๔๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๘๙/๓๐๖-๓๒๗.

๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้สภาวะธรรมเป็นฐาน ทั้งรูปธรรมและนามธรรมล้วนมีความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

๒.๓.๑๐ ภิกษุรีดนมไม่ให้เหลือ

ข้อนี้พระองค์หมายถึง ความสันโดษ [๔๑]แปลว่า ความยินดี ความพอใจ คือความรู้จักพอดี ความรู้จักพอเพียงสันโดษ มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑.ยินดีพอใจในสิ่งที่มีที่ได้มา ด้วยแรงของตนในทางชอบธรรม ไม่ดิ้นรนอยากได้จนทำให้เกิดความเดือดร้อน

๒.ยินดีพอใจตามกำลังของตน ใช้กำลังที่มีอยู่ เช่นความรู้ ความสามารถให้เกิดผลเต็มที่ไม่ย่อหย่อนบกพร่อง

๓.ยินดีพอใจแต่ไม่เกินเลย คือรู้จักพอเป็น อิ่มเป็น และแบ่งปันส่วนที่เกินเลยไปเอื้อเฟื้อกับผู้อื่นตามสมควร

สันโดษ เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดความพอดีในชีวิตประจำวัน ไม่ฟุ้งเฟ้อเกินไป ไม่ตระหนี่เกินไป ไม่ฟุ้งซ่านจนเกิดความเดือดร้อน เป็นต้น เป็นแนวปฏิบัติกลางๆ เพื่อให้ชีวิตมีความอิ่ม ไม่พร่อง อันเป็นเหตุให้มีความสุขดังคำกล่าวที่ว่า รู้จักพอก่อสุขทุกสถาน

๒.๓.๑๑ ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้หลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

ข้อนี้หมายถึง ความเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นการปรารภผู้อื่น คือ ตระหนักในคุณความดีของผู้อื่น พบใครก็คอยจ้องหาข้อดีของเขา ไม่จับผิด สามารถประเมินคุณค่าของผู้อื่นได้ตามความเป็นจริง แล้วแสดงอาการเคารพนับถือด้วยกาย วาจา ใจ

ความถ่อมตน เป็นการปรารภตนเอง คือ คอยตามพิจารณาข้อบกพร่องของตนเอง จับผิดตนเอง สามารถประเมินค่าของตนเองได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่อวดดื้อถือดี สามารถน้อมตัวลงเพื่อถ่ายทอดคุณความดีของผู้อื่นเข้าสู่ตนเองได้อย่างเต็มที่

๒.๔ ผลที่เกิดจากการแสดงพระสูตร

พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นศาสนาที่มีแก่นสารสาระ ที่ควรศึกษาและนำมาปฏิบัติโดยเฉพาะการพัฒนาทางจิต ถือว่าเป็นหลักสำคัญ ของการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และพระสูตรนี้ ได้

---

[๔๑] วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๐๕/๔๔๔.

กล่าวถึง เรื่องที่พระภิกษุ ที่ต้องการพัฒนาตนเอง ให้พ้นจากวัฏฏะสงสาร และธรรมะนั้นก็สามารถศึกษา ได้รอบตัวของมนุษย์ ขึ้นอยู่กับสติปัญญา ของแต่ละบุคคล แม้แต่ พระสูตรนี้ พระองค์ ก็ได้ยก ข้อ อุปมาง่ายๆ เพื่อชี้แจง อธิบายธรรม ให้เหล่าภิกษุ เข้าใจ ได้ง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติ ให้ตนเอง พ้นจากทุกข์ในวัฏฏะสงสารได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์ถึงสาเหตุของนายโคบาลในการเลี้ยงฝูงโคมีความเจริญ งอกงาม และสาเหตุของพระภิกษุทั้งหลายผู้ สนใจในพระธรรมวินัยและประพฤติปฏิบัติซึ่งเป็นหนทางให้ภิกษุถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัย เป็นที่เคารพเลื่อมใสของผู้พบเห็นได้ ฉะนั้นในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงกล่าวสอนเหล่าภิกษุทั้งหลายผู้พบเห็นเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นทัสนานุตริยะอันยอดเยี่ยม

ฉะนั้นมหาโคปาลสูตรผลที่เกิดจากพระสูตรนี้พระองค์ได้ทรงแสดงหลักธรรมที่สามารถนำมาปฏิบัติในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานซึ่งเป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาการสอนหลักธรรมให้ภิกษุในธรรมวินัยดังกล่าวนั้น พระองค์ทรงเปรียบเทียบ อุปมา อุปไมย ในการสอนหลักธรรมและเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยตามสมควรแก่ธรรมนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น ต่างพากัน ชื่นชม ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติสำหรับภิกษุเหล่านั้นได้สืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป หลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสพระสูตรนี้จบไม่ได้กล่าวว่ามีผู้สามารถบรรลุธรรมแต่ประการใด แต่ถือได้ว่าสูตรนี้ได้เป็นแนวทางการปฏิบัติแก่เหล่าภิกษุเป็นอย่างดี

๒.๕ หลักปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร

จากการศึกษาหลักธรรมในมหาโคปาลสูตรแล้ว พบว่าเป็นหลักปฏิบัติเพื่อความผาสุข เริ่มตั้งแต่ การรู้จักธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ เข้าใจรูปนาม เป็นทางสายกลางที่ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ที่เป็นไปเพื่อความเจริญแก่ผู้เดินตาม เป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธองค์ยกขึ้นแสดงนั้น ถือว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญ ซึ่งเป็นทางสายกลาง อริยมรรคมีองค์[๔๒] ๘ ซึ่งมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น เป็นแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีสติปัฏฐาน ๔ หลักในการปฏิบัติซึ่งเป็นหนทางในการดับทุกข์ทั้งปวงทั้งหมด ประการสุดท้ายก็ คือ มัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ คือรู้แจ้งพระนิพพานโดยผู้ปฏิบัติธรรมจะหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคญาณและสามารถรู้แจ้งพระนิพพานด้วยผลญาณ เนื่องจากพระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของผู้ที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ดังนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสซ้ำไว้อีกในที่นี้ว่าเป็นการบรรลุความสำเร็จอีกขั้นหนึ่งที่เป็นความดับกองทุกข์ คือ รูปนามทั้งหมด เมื่อพระ

---

[๔๒] ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**, เล่ม ๓, หน้า ๑๔๔.

อรหันต์ดับขันธ์สิ้นชีวิตแล้วก็จะไม่เวียนมาเกิดอีก จึงถือว่าเป็นการดับทุกข์สิ้นเชิง

นอกจากนี้ มัชฌิมาปฏิปทายังเป็นทางปฏิบัติเพื่อความรู้ยิ่ง ความรู้ยิ่งนี้มีความหมายเหมือนจักษุหรือปัญญา แต่เป็นความรู้ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนซึ่งนอกเหนือไปจากความรู้เดิมๆ ที่เป็นความรู้เรื่องสมมุติบัญญัติ จึงแยกกล่าวไว้ต่างหาก ความรู้ยิ่งดังกล่าวนี้จัดเป็นวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นอริยสัจ ๔ เป็นปัญญาขั้นสูงที่เกิดขึ้นหลังจากวิปัสสนาญาณชั้นต่างๆ ได้เตรียมแผ้วถางทางไว้อย่างดีแล้ว

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เราจะกำหนดรู้เฉพาะทุกข์สัจคืออุปาทานขันธ์ ๕ อันได้แก่รูปกับนามเท่านั้นต่อมาจึงรู้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาของรูปนาม เมื่อไรก็ตามที่เราเข้าใจความจริงของรูปนาม คือ ไตรลักษณ์เช่นนี้แล้ว ตัณหาและอุปาทานก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ กระบวนการอย่างนี้ชื่อว่า ปหานาภิสมัย หมายถึง การรู้จักเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ด้วยการละ (ปหานะ) ไม่ใช่ด้วยการทำให้แจ้ง (สัจฉิกิริยา)

ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญสติกำหนดรู้รูปนาม เขาจะเป็นอิสระจากอวิชชาที่นำไปสู่ความเห็นผิด เมื่อเป็นอิสระจากอวิชชาแล้วเขาก็จะพ้นจากทุกข์คือสังขารและวิญญาณเป็นอีกด้วย นี้เป็นการดับทุกข์ชั่วคราวที่เรียกว่า ตทังคนิโรธ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามตามวิธีของวิปัสสนา

การกำหนดรู้อารมณ์ทุกครั้งจัดเป็นการอบรมวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นตามแนวทางสัมมาทิฏฐิ หรือเรียกว่า ภาวนาภิสมัย คือ การรู้จักทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ด้วยการอบรมจิต วิปัสสนาปัญญาไม่ได้เกิดโดยการตรึกตรองในขณะที่กำหนดรู้อารมณ์ แต่ย่อมเกิดขึ้นภายหลังจากหยั่งรู้ของจิตที่ได้อบรมไว้ดีแล้ว การรู้อริยสัจ ๔ ด้วยวิปัสสนาปัญญา มัชฌิมาปฏิปทานี้ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญาก่อน ภายหลังต่อมายังเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคญาณอีกด้วย เมื่อวิปัสสนาปัญญามีกำลังแก่กล้าขึ้นผู้ปฏิบัติธรรมถึงมรรคญาณและนิพพานในที่สุด พระพุทธองค์ จึงตรัสว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติเพื่อความรู้ยิ่ง มัชฌิมาปฏิปทายังนำไปสู่การรู้แจ้งแทงตลอดอุปมาเหมือนของที่ซ่อนไว้ ต้องทำลายเครื่องกีดขวางก่อนจึงจะเห็นของนั้นได้ อริยสัจ ๔[๔๓] เปรียบเหมือนสิ่งของที่ถูกห่อหุ้มไว้ด้วยอวิชชา ต่อมาเมื่อได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ความจริงซึ่งถูกปิดบังไว้ก็จะปรากฏให้เห็นด้วยวิปัสสนาญาณ และมรรคญาณอวิชชาก็เป็นอันถูกทำลายลงชั่วขณะด้วยวิปัสสนาญาณ และถูกทำลายอย่างถาวรด้วยมรรค

---

[๔๓] ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**, เล่ม ๓, หน้า ๒๐๓.

ญาณ จึงตรัสว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้ง

ดังนั้น ในพระสูตรนี้จะเรียกว่าเป็นสูตรแห่งความเจริญ แห่งความสำเร็จ ก็ไม่ผิด ถ้าปฏิบัติตามขั้นตอนที่พระพุทธองค์ตรัสไว้แล้ว ๑๑ ประการ แล้ว และเป็นการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ดังที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นในขณะที่อบรมจิตเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น จึงจะสามารถพัฒนาจักษุและปัญญา ทำให้ระงับกิเลสได้ และทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญา และมรรคญาณที่เป็นความรู้ยิ่งอันรู้แจ้งแทงตลอดกระทั่งสามารถดับทุกข์ทั้งมวลได้ และทางสายกลาง ถือได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนจนเกินไปและไม่ตึงจนเกินไป ไม่ข้องแวะที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยค อัตตกิลมถานุโยค ทางแห่งปัญญาดำเนินด้วยปัญญา นำไปสู่ปัญญาอันพอดีที่จะให้ถึงจุดหมายคือ ความดับกิเลสและความทุกข์หรือความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง ได้แก่ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด และยังมีนัยคือ เป็นข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการแห่งความหลุดพ้น ทางแห่งความสุข หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ พอเหมาะพอดี สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ[๔๔]และไม่ลำบากแก่ผู้ปฏิบัติจนเกินไปและทุกคนสามารถทำได้และเข้าถึงได้

[๔๔] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๗๐.

บทที่ ๓

หลักมัชฌิมาปฏิปทาที่ปรากฏในมหาโคปาลสูตร

มัชฌิมาปฏิปทา เป็นธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร[๑] ถือว่าเป็นหลักการสำคัญแห่งธรรมะทั้งปวง เพราะเป็นเทศนากัณฑ์แรกที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ที่พระพุทธองค์ตรัสถึงทางสายกลาง เพื่อให้พุทธบริษัทดำเดินตาม เริ่มแต่สัมมาทิฐิ ถ้าไม่มีตัวนี้ขึ้นก่อนก็ไม่ถือว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลาง เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่สุดโต่งทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็จะพบทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันก่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เพื่อความสงบกิเลสและการตรัสรู้ ตถาคตได้ตรัสรู้ทางสายกลาง โดยไม่เข้าถึงการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่างนั้น อันทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์ ดั้งนั้น ผู้ศึกษาจึงได้กำหนดประเด็นของการศึกษาไว้ ดังนี้

๓.๑ นิยามและความหมายของทางสายกลาง
๓.๒ ความหมายมัชฌิมาปฏิปทา
๓.๓ อริยมรรคมีองค์ ๘
๓.๔ มัชฌิมาปฏิปทากับแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา

๓.๑ นิยามความหมายของทางสายกลาง

คำว่า “ทางสายกลาง” (The middle way) ตรงกับภาษาบาลีว่า “มชฺฌิมาปฏิปทา” แปลตามรูปศัพท์ว่า ข้อปฏิบัติที่มีในท่ามกลาง[๒] ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางๆ เพื่อให้ถึงความดับแห่งปัญหา และดับทุกข์ด้วยปัญญา[๓] พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ได้แปลทับศัพท์ของคำว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆตามธรรมชาติ

---

[๑] ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๘-๔๘๔.

[๒] พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** หน้า ๕๗๐.

[๓] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๒๔๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙.

สอดคล้องกับกฎธรรมชาติพอเหมาะพอดี ที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ โดยเรียกสั้นๆว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทาง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ ๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ซึ่งอยู่ในหัวข้อธรรมข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔" โดยเรียกปฏิปทานี้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติ ได้บรรลุถึงอริยผลทั้ง ๔ ประการ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล[๔]

๓.๒ ความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา

คำว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ทำให้บรรลุนิพพานไม่ตึงหรือหย่อนเกินไป ซึ่งประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ

องค์ประกอบทั้ง ๘ นี้ มิใช่ทาง ๘ ทาง หรือ หลักการทำต้องยกขึ้นมาปฏิบัติให้เสร็จสิ้นไปทีละข้อตามลำดับ แต่เป็นส่วนประกอบ ของทางสายเดียวกัน ต้องอาศัยกันและกัน เหมือนเกลียวเชือก ๘ เกลียว ที่รวมกันเข้าเป็นเชือกเส้นเดียวกัน และต้องปฏิบัติเคียงข้างกันไปโดยตลอด

ทางสายกลางที่ว่านั้น เริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจเป้าหมายให้ชัดเจน แล้วคิดหาทางไปถึงเป้าหมาย นั้นให้ได้ ซึ่งก็พบว่าต้องเริ่มต้นด้วยการทำให้ปัญญาให้เกิดหรือปรับทิฏฐิให้ตรง ทิฏฐุชุกรรมไม่เอนเอียงไปทางข้างตึงหรือข้างหย่อน โดยอาศัยการฝึกสติเป็นตัวนำ พร้อมทั้งเพียรระวังไม่ให้ความคิดที่ไม่ดีเกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็เพียรละให้ได้ในขณะเดียวกัน ก็เพียรให้เกิดความคิดที่ดีและเพียรรักษาความคิดที่ดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และพบต่อไปว่าจิตสงบแล้วพฤติกรรมต่าง ๆ ทั้งทางกายและวาจาก็สงบด้วย เมื่อสงบครบทั้งกาย วาจา และใจแล้ว ก็ได้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด คือ นิพพาน

---

[๔] ที.สี. (บาลี) ๙/๓๗๓/๑๕๖–๑๕๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

๑. มัชฌิมาปฏิปทาตามโดยสัททนัย

มัชฌิมาปฏิปทา เป็นศัพท์ภาษาไทย มาจากศัพท์บาลีว่า มชฺฌิมาปฏิปทา แยกศัพท์เป็นมชฺฌิมา + ปฏิปทา

มชฺฌิมา แปลว่า กลาง, ท่ามกลาง[๕] ศัพท์เดิมเป็น มชฺฌิม ศัพท์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สิ กับสระที่สุดแห่ง มชฺฌิม ศัพท์เป็น อา สำเร็จรูปเป็น มชฺฌิมา

ปฏิปทา แปลว่า ทางดำเนิน, ข้อปฏิบัติ, แนวทางปฏิบัติ, ความประพฤติ ในทางธรรมมักปรากฏต่อท้ายคำอื่นๆ เช่น มัชฌิมาปฏิปทา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นต้น[๖]

๒. มัชฌิมาปฏิปทาโดยอัตถนัย

คำว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง คือ ทางแห่งการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา หมายความว่า เป็นอยู่โดยใช้ความรู้ความเข้าใจมองเห็นความจริงที่เป็นกลาง ซึ่งเรียกว่า มัชเฌนธรรมเทศนานั้น ไม่เป็นอยู่อย่างเลี่ยงหนีความจริง จึงทำให้ดำเนินชีวิตไป[๗] ตามอำนาจความอยาก ความยึดถืออันเลื่อนลอย ที่คิดจะให้เป็นและไม่ให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ และฝากสุขทุกข์ไว้กับตัณหา ขั้นต้น เมื่อยังไม่รู้แจ้งความจริงนั้นเอง ก็เป็นอยู่ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีสำนึกในความรับผิดชอบต่อการกระทำตามเหตุตามผล หวังผลสำเร็จด้วยการกระทำ (ขั้นโลกียสัมมาทิฏฐิ) ในขั้นสูง เมื่อรู้แจ้งความจริงนั้นเองแล้ว มีจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสและความทุกข์บีบคั้นครอบงำ ก็เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยนั้นโดยสมบูรณ์(ขั้นโลกุตรสัมมาทิฏฐิ) นี้เรียกว่า พุทธจริยธรรม คือ การครองชีวิตประเสริฐ หรือระบบการครองชีวิตอันประเสริฐ หรือระบบการครองชีวิตอันประเสริฐ ถูกหลักถูกธรรม (พรหมจริยะ หรือพรหมจรรย์) เป็นอริยมรรค คือทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน หรือวิธีแก้ปัญหาแบบอารยชน อริยชนกับปุถุชนต่างกันในข้อสำคัญคือ อริยชนมีความสุขไร้ทุกข์เป็นพื้นประจำตัว ส่วนปุถุชนต้องทะยานหาความสุข เพราะมีความขาดสุข หรือมีทุกข์คอยเร้ายืนพื้นอยู่เป็นประจำ จะพูดว่า อริยชนพ้นทุกข์และเหนือสุข ก็ได้

---

[๕] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพ : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๕๐๒.

[๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๘.

[๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยาความ**, หน้า ๙๒๓-๙๒๔.

หลักปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ หรือวิธีแก้ปัญหาของอารยชนนั้น มีหลักย่อย ๘ ประการ หรือเรียกว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง[๙] ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ[๑๐]

๑) สัมมาทิฏฐิ	เห็นชอบ
๒) สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ
๓) สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
๔) สัมมากัมมันตะ	กระทำชอบ
๕) สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ
๖) สัมมาวายามะ	พยายามชอบ
๗) สัมมาสติ	ระลึกชอบ
๘) สัมมาสมาธิ	ตั้งจิตมั่นชอบ

ความพอดีส่วนตนนั้นก็เริ่มจากทำความเข้าใจความสำเร็จให้ชัดเจนว่า คืออะไร มีขอบเขตแค่ไหน แล้วคิดหาทางไปสู่ความสำเร็จนั้นได้อย่างไร เมื่อพบทางแล้ว ก็ประคับประคองความคิดนั้นให้เป็นไปอย่างต่อเนื่องในลักษณะไม่เคร่งเครียดจนกร้าว และปล่อยเฉยจนเฉื่อยชา ในขณะเดียวกันก็ประคับประคองการแสดงออกทั้งทางกายและวาจา ให้สอดคล้องกับความคิด จนเข้าได้กับบุคคลกาลเทศะ อย่างไม่เสียหลักธรรม

ความพอดีดังกล่าวมานี้ เรียกได้ว่า "ทางสายกลาง"ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติส่วนตน ส่วนที่เกี่ยวกับส่วนรวมก็มีทางนำมาประยุกต์ใช้ได้ คืองานของหมู่คณะ จะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย หากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องยึดถือทางสายกลาง ก็ย่อมทำให้งานดำเนินไปได้ด้วยดี แม้จะไม่ราบรื่นและไม่เรียบร้อยในตอนแรก แต่ด้วยอาศัยการทำงานแบบทางสายกลาง ก็จะทำให้เกิดความคิด การกระทำและคำพูดที่พอดีต่อกัน ในกลุ่มผู้ร่วมงาน ซึ่งในที่สุดก็ยอมรับกันได้ ไม่เกิดการแบ่งฝ่ายซึ่งทำให้เกิดอุปสรรค

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนเกินไปไม่ตึงเกินไปคือ ไม่หมกมุ่นอยู่ในกาม (กามสุขัลลิกานุโยค) และไม่ทำตัวให้ลำบาก (อัตตกิลมถานุโยค) เป็นเหตุให้

---

[๙] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม, ฉบับปรับปรุงและขยาความ**, หน้า ๙๒๓-๙๒๔.

[๑๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๑/๓๓-๓๔, ม.อุ (ไทย) ๑๔/๓๔๒/๓๒๕.

บรรลุถึงจุดหมายปลายทางคือมรรคผลนิพพานได้ ในทางปฏิบัติคือมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น[๑๐]

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ทางสายกลาง ข้อปฏิบัติเป็นกลางๆ ไม่หย่อนจนเกินไปและไม่ตึงจนเกินไป ไม่ข้องแวะที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยค อัตตกิลมถานุโยค ทางแห่งปัญญา ดำเนินด้วยปัญญา นำไปสู่ปัญญาอันพอดีที่จะให้ถึงจุดหมายคือ ความดับกิเลสและความทุกข์หรือความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง ได้แก่ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด[๑๑]

สำหรับหลักมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์เถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ใน “ธรรมจักกัปปวัตนสูตร”[๑๒] คือ การไม่เสพไม่เอียงเข้าไปใกล้ที่สุด ๒ ทางคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค พระองค์ทรงสอนให้บรรพชิตประพฤติปฏิบัติใหม่ตรัสเรียกว่า ทางสายกลาง

พุทธทาสภิกขุ[๑๓] ให้นัยเกี่ยวกับทางสายกลางไว้ว่า ในการศึกษาเรื่องมัชฌิมาปฏิปทานั้นควรจะศึกษามัชฌิมาปฏิปทาขั้นพื้นฐานทั่วไป คือ อัฏฐังคิกมรรค เป็นลำดับแรก แล้วศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายชั้นกว้าง คือ โพธิปักขิยธรรมทั้งหมด เป็นลำดับที่สองแล้วจึงศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายชั้นลึก คือ ปฏิจจสมุปบาท เป็นลำดับสุดท้าย มิฉะนั้นจะลำบาก

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้นัยความหมายของทางสายกลางไว้ว่าเป็นข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการแห่งความหลุดพ้น ทางแห่งความสุข หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆตามธรรมชาติ พอเหมาะพอดี สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ[๑๔]

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) ให้นัยความหมายไว้ว่า คุณธรรมแห่งทาง สายกลางเป็นคุณลักษณะหนึ่งของศีลธรรม ที่เกิดจากการฝึกฝนจนกลายเป็นอุปนิสัยที่ดีงาม ซึ่ง

---

[๑๐] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม ๒๕๕๑), หน้าที่ ๗๗๒.

[๑๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้าที่ ๒๑๑.

[๑๒] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒-๓๓.

[๑๓] พุทธทาสภิกขุ**, อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**: พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (สุราษฎร์ธานี : มูลนิธิธรรมทานไชยา จัดพิมพ์, ๒๕๔๖.), หน้า ๘๕๑.

[๑๔] พระพระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** หน้า ๕๗๐.

เกี่ยวข้องกับการกระทำที่แสดงออกจากความรู้สึก ในระดับแห่งความพอดี คือไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป ซึ่งการกระทำที่ว่านี้อยู่ระหว่างความเกิน (Excess) และความขลาด (Deficiency)[๑๕]

รองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์ ให้นัยความหมายของทางสายกลาง โดยให้ คำจำกัดความว่า ทางสายกลางก็คือทางแห่งคุณธรรม ซึ่งเกิดจากสภาวะทางจิตใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกลาง ๆ ระหว่างความพอเหมาะพอดี[๑๖]

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ ให้นัยความหมายไว้ว่า ค่าเฉลี่ยแห่งทางสายกลางที่เป็นความพอดี ความถูกต้อง เหมาะสมแก่บุคคลในแต่ละกรณี ดังนั้น บุคคลจำต้องมุ่งตรงไปที่ทางสายกลางเพื่อความอยู่รอด และความสมดุลแห่งชีวิต หรืออยู่ตรงหจุดกึ่งกลางระหว่างสิ่งที่มากเกินไปกับสิ่งที่ขาดพร่อง[๑๗]

เสฐียรพงษ์ วรรณปก[๑๘] ได้ให้ทัศนะไว้ว่า คำว่า ทางสายกลาง มีอยู่สองเรื่อง คือ ธรรมะสายกลาง กับทางสายกลางในการปฏิบัติ ธรรมะสายกลางเรียกว่า มัชเฌนธรรมเทศนา ทางสายกลางในการปฏิบัติ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหนทางไปสู่ความดับทุกข์

จากการศึกษาพบว่า ทางสายกลางนั้นถือว่าเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิต เพื่อความดีงาม จนกระทั่งเข้าถึงความสงบระงับพ้นทุกข์ไปได้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ เรียกว่า ไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา สู่การบูรณาการ ให้ครบทั้ง ๓ ประการ แล้วนั้น เป็นเส้นทางเดียว เท่านั้น สำหรับผู้หวังความพ้นทุกข์

---

[๑๕] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้ง ที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม บริษัทเคล็ดลับไทย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๓.

[๑๖] รศ. ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา คณะมนุษย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๐-๑๗๐.

[๑๗] พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, “**ทางสายกลางของอริสโตเติลกับมัชฌิมาปฏิปทา**ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๙.

[๑๘] เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ราชบัณฑิต. **มัชฌิมาปฏิปทา : ทางสายกลางสองมิติ สัปปุริสธรรม ๗ นัยที่สอง**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พีอาร์ คัลเลอร์พริ้นท์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑.

๓.๓ มรรคมีองค์ ๘ ประการ

หลักปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ หรือวิธีแก้ปัญหาของอารยชนนั้น มีหลักย่อย ๘ ประการ หรือเรียกว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง[๑๙] ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)[๒๐]

ความจริงมีพระพุทธพจน์ที่ตรัสถึงความสำคัญของสัมมาทิฏฐิไว้หลายแห่ง ในที่นี้จะขอนำมากล่าวเป็นตัวอย่างประกอบเป็นสังเขป เช่น ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัย รถนั้นชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาประทุนของรถนั้น สติเป็นเกราะกั้นของรถนั้น เรากล่าวธรรม มีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่าเป็น นายสารถี ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม ผู้นั้นไปใกล้นิพพานด้วยยานนี้[๒๑]

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมมี ความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ลุล่วง ถึงที่สุดและถึงที่สุดแห่งที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง ๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาญาณะ ๓) สัมมาวิมุตติ[๒๒]

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนกับสัมมาทิฏฐิ[๒๓] (ความเห็นชอบ) นี้ เมื่อเป็นสัมมาทิฏฐิ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น[๒๔] จากข้อความที่อ้างถึงข้างต้นนั้น มีนัยความหมายเดียวกันทั้งหมด นั่นแสดงถึงความสำคัญ

---

[๑๙] เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ราชบัณฑิต. **มัชฌิมาปฏิปทา : ทางสายกลางสองมิติ สัปปุริสธรรม ๗ นัยที่สอง**, หน้า ๑๑.

[๒๐] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒.

[๒๑] สำ.ส. (บาลี) ๑๕/๔๖/๓๗, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๔๖/๖๐.

[๒๒] องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๙๙/๓๒, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๙๙/๓๘.องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๖/๓๙๔, องฺ .ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔๖/๓๙๔.

[๒๓] สัมมาทิฏฐิ อรรถกถาท่านมุ่งหมายถึง สัมมาทิฏฐิ ๕ ประการ คือ (๑) กัมมัสสกตาทิฏฐิ (๒) ญาณสัมมาทิฏฐิ (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ (๔) มัคคสัมมาทิฏฐิ (๕) ผลสัมมาทิฏฐิ ดูรายละเอียดใน องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๕/๗๑.

[๒๔] องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๙๙/๓๒, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๙๙/๓๘.

ของสัมมาทิฏฐิว่า เป็นประตูที่จะเปิดเข้าไปสู่อมตมหานิพพาน ในอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด สัมมาทิฏฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ฉันนั้น

ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมมีสัมมาอาชีวะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมมีสัมมาญาณะ ผู้มีสัมมาญาณะย่อมมีสัมมาวิมุตติ[๒๕]

จากพระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า ถ้าปราศจากสัมมาทิฏฐิ กระบวนธรรมของอริยมรรค หรือทางสายกลางทั้งหมดย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ นั่นหมายความว่าคุณธรรม ที่เป็นความดีงามทั้งหลายทั้งปวงไม่อาจเกิดขึ้นได้ รวมถึงประตูอมตมหานิพพาน ย่อมเป็นอันปิดสนิทโดยปริยาย องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมล้างมิจฉาทิฏฐิได้ ล้างบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิ เป็นปัจจัยและ กุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่ เพราะมีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย”[๒๖]

๒. สัมมาสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริชอบ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน[๒๗] ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก (ธัมมสังคณี) ได้นิยามความหมายว่า “ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะอันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ”[๒๘]

ความดำริ มีความหมายเดียวกับ “ความคิด” ในภาษาไทย เวลาอธิบาย ท่านจึงมักจะใช้ความคิด หรือแนวความคิดเพื่อเสริมให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น เช่น “สัมมาสังกัปปะ คือความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง” ดังนั้น “ความดำริ หรือแนวความคิด”[๒๙] ซึ่งก็คือความคิด

---

[๒๕] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๗/๑๗๖.

[๒๖] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๒๑/๑๔๒, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๒๑/๒๗๕.

[๒๗] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕.

[๒๘] อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๒๔๘/๘๘, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๔๘/๔๔.

[๒๙] พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** หน้า ๗๔๔.

ชอบ คิดในทางมีคุณมีประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เพราะเป็นการวางแนวจิตของตนไว้ในทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์"[๓๐] เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้คำอธิบายถึงมูลเหตุที่ทำให้เกิดมิจฉาสังกัปปะและสัมมาสังกัปปะไว้ว่า เป็นธรรมดา เมื่อปุถุชนรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการเห็น ได้ยิน หรือได้สัมผัส เป็นต้น ก็ตาม จะเกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งสองอย่าง คือ ถ้าถูกใจ ก็ชอบ ติดใจ อยากได้ พัวพัน คล้อยตาม ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่ชอบ ขัดใจ ขัดเคือง ผลักแย้ง เป็นปฏิปักษ์ จากนั้นความดำริ นึกคิดต่าง ๆ ก็จะดำเนินไปตามแนวทาง หรือตามแรงผลักดันของความชอบและความไม่ชอบนั้น ด้วยเหตุนี้ ความคิดของปุถุชนโดยปกติ จึงเป็นความคิดที่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง มีความพอใจและไม่พอใจของตนเข้าไปเกี่ยวข้องเคลือบแฝงชักจูง ทำให้ไม่เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเองล้วนๆ เหตุเป็นเช่นนี้เพราะขาดโยนิโสมนสิการ คือรับอารมณ์มาทั้งหมดโดยขาดสติสัมปชัญญะ ทำให้มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายผิดเพี้ยน ไม่ตรงกับความเป็นจริง ตรงกันข้าม ในภาวะที่จิตมีมนสิกา เมื่อมีอารมณ์มากระทบ จะไม่เกิดความรู้สึกทั้งชอบใจ หรือไม่ชอบใจ จิตจะมีความเป็นอิสระปลอดโปร่ง ปราศจากความเอนเอียง ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง[๓๑]

องค์มรรคข้อที่ ๒ นี้ มีคำจำกัดความตามคัมภีร์ ซึ่งถือเป็นหลักทั่วไป ดังนั้น สัมมาสังกัปปะ เนกขัมมสังกัปปะ อพยาบาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ[๓๒] นอกจากนี้ ยังมีคำจำกัดความแบบแยกออกเป็น ระดับโลกิยะ[๓๓] และระดับโลกุตตระ[๓๔] ดังนี้

สัมมาสังกัปปะนี้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ[๓๕]

๑) โลกิยสัมมาสังกัปปะ

ในพระบาลี เรียกว่า สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ และขยายความต่อไปอีกว่า คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ หมายถึงความดำริ ความนึกคิดที่ปรารภเรื่องโลก

---

[๓๐] วศิน อินทสระ, **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ ราชวิทยาลัย ๒๕๓๔), หน้า ๒๘.

[๓๑] พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๕๐.

[๓๒] ดูรายละเอียดใน องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๒/๒๘๒.

[๓๓] ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๙๙/๒๗๙.

[๓๔] ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๗๗/๘๙.

[๓๕] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗/๑๒๓, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๗.

ความเป็นไปในโลกที่ไม่เกี่ยวข้องกับความหลุดพ้น หรืออาจจะเกี่ยว แต่เจ้าของผู้ดำรินั้นยังไม่หลุดพ้นจริง ๆ เป็นแต่เพียงดำริอยู่ในใจ

๒) โลกุตรสัมมาสังกัปปะ

ในพระบาลีเรียกว่า สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ และขยายความต่อไปอีกว่า คือ ความตรึก ความวิตก ความดำริ ความแน่วแน่ ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุงแต่งคำ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมไปด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ เป็นความดำริที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค

ดังนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกได้แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ในฝ่ายที่เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ กับมิจฉาสังกัปปะ สังกัปปะนั้น หมายถึง การดำริซึ่งในทางพระพุทธศาสนายังไม่ได้ระบุว่าในทางที่ถูก หรือ ผิด ดังนั้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงแบ่งความดำริของมนุษย์ ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ในทางที่ผิด เรียกว่า มิจฉาสังกัปปะ ในทางที่ถูกเรียกว่า สัมมาสังกัปปะ และ สังกัปปะ ยังแบ่งออกเป็นฝ่ายบุญ กับ ฝ่ายบาป

ถ้าพูดในแง่จริยธรรม ก็บอกว่า จริยธรรมจะถูกต้อง เป็นพรหมจริยะ[๓๖]ได้ ต้องให้ความถูกต้องมีอยู่และดำเนินไปในชีวิตทั้ง ๓ ด้านพร้อมกันอย่างประสานสอดคล้อง คือ ทั้งด้านพฤติกรรมที่แสดงออกภายนอกทางกายวาจา ทั้งด้านจิตใจ และทั้งด้านปัญญา

ดังนั้น ขณะที่พูดดีทำดี ก็ต้องมีเจตนากอปรด้วยคุณธรรมและความรู้สึกที่ดี พร้อมทั้งมีความคิดความเข้าใจที่ดีด้วย ในทำนองเดียวกัน ในภาวะจิตใจและความรู้สึกที่ดี ด้านพฤติกรรมกายวาจาตลอดจนการใช้ตาหูดูฟังก็ต้องดีงามสงบสำรวมด้วย ด้านปัญญาก็คิดเห็นชอบและมีความรู้เข้าใจตระหนักชัดสอดคล้องกัน

ด้านปัญญาก็เช่นนั้นเหมือนกัน ขณะที่คิดพิจารณาทำความรู้เข้าใจต่างๆ ก็ต้องมีสภาพจิตดีมีความรู้สึกที่เป็นกุศล เช่น ไม่ขัดเคือง ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง และพฤติกรรมกายวาจารวมทั้งการใช้อินทรีย์ทั้งหลาย (เช่น ตา หู) ก็ต้องสงบสำรวมดีงามด้วยเช่นเดียวกัน

รวมความว่า ในการกระทำ ทุกครั้งทุกขณะของชีวิต ที่คนกำลังกระทำ ถ้าเขาทำถูกทำดีองค์มรรค ทั้ง ๘ ข้อ ทั้ง ๓ ด้าน ก็ดำเนินไป รวมเป็นการดำเนินชีวิตถูกต้อง หรือวิถีชีวิตดีงาม ที่เรียกว่ามรรค (ถ้าทำไม่ถูกไม่ดี ก็เป็นมิจฉา ไม่เป็นมรรค)

---

[๓๖] พระพรหมคุณาภรณ์,(.อ.ปยุตฺโต) **พจนานุกรมพุทธศาสน์,ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕๔.

ฉะนั้น เมื่อมองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง จึงมีสัมมาสังกัปปะ คือ ดำริ นึกคิด และตั้งทัศนคติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ไม่เอนเอียง ยึดติด ขัด ผลัก หรือเป็นปฏิปักษ์ เมื่อมีความดำรินึกคิดที่เป็นอิสระจากความชอบใจ ไม่ชอบใจ เป็นกลางเช่นนี้ จึงทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง คือ เสริมสัมมาทิฏฐิให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น จากนั้นองค์ประกอบทั้งสองก็สนับสนุนกันและกันหมุนเวียนต่อไป หรือความนึกคิดในทางที่ไม่ถูกต้องที่เป็นไปในฝ่ายอกุศล ที่เรียกว่า มิจฉาสังกัปปะ ซึ่งมี ๓ อย่าง คือ

๑. กามสังกัปปะ หรือ กามวิตก คือ ความดำริที่เกี่ยวข้องกับกาม ความนึกคิดในทางที่จะแสวงหาสิ่งเสพ ความคิดอยากได้ หรือหมกมุ่นพัวพันติดข้องอยู่กับสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕ หรือสิ่งสนองตัณหา อุปาทานต่างๆ ความคิดในทางเห็นแก่ตัว เป็นความนึกคิดในฝ่ายราคะหรือโลภะ

๒. พยาบาทสังกัปปะ หรือ พยาบาทวิตก คือ ความดำริที่ประกอบด้วยความขัดเคือง ไม่พอใจ เคียดแค้น ชิงชัง คิดเห็นในแง่ร้ายต่างๆ ความขาดเมตตา เป็นความนึกคิดในฝ่ายโทสะแง่ถูกกระทบ

๓. วิหิงสาสังกัปปะ หรือ วิหิงสาวิตก[๓๗] คือ ความดำริในทางที่จะเบียดเบียน ทำร้าย การคิดที่จะข่มเหง รังแก ต้องการก่อทุกข์ ทำให้คนและสัตว์ทั้งหลายเดือดร้อน ไม่มีความกรุณา เป็นความนึกคิดในฝ่ายโทสะแง่จะออกไปกระทบ

ความดำริหรือแนวความคิดแบบนี้ เป็นเรื่องปรกติของคนส่วนมาก เพราะตามธรรมดาเมื่อปุถุชนรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการเห็น ได้ยิน ได้สัมผัส เป็นต้น ก็ตาม จะเกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่าง คือ ถ้าถูกใจ ก็ชอบ ติดใจ อยากได้ พัวพัน คล้อยตาม ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่ชอบ ขัดใจ ขัดเคือง ชัง ผลัก แย้ง เป็นปฏิปักษ์ จากนั้น ความดำริ นึกคิดต่างๆ ก็จะดำเนินไปตามแนวทางหรือตามแรงผลักดันของความชอบและไม่ชอบนั้น

ด้วยเหตุนี้ ความคิดของปุถุชนโดยปกติ จึงเป็นความคิดเห็นที่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่งมีความพอใจและไม่พอใจของตนเข้าไปเคลือบแฝงชักจูง ทำให้ไม่เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเองล้วนๆ ความนึกคิดที่ดำเนินไปจากความถูกใจ ชอบใจ เกิดความติดใคร่ พัวพัน เอียงเข้าหา ก็กลายเป็นกามวิตก ส่วนที่ดำเนินไปจากความไม่ถูกใจ ไม่ชอบใจ เกิดความขัดเคือง ชิงชัง เป็นปฏิปักษ์ มองในแง่ร้าย ก็กลายเป็นพยาบาทวิตก ที่ถึงขนาดพุ่งออกมาเป็นความคิดรุกราน คิด

---

[๓๗] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) , **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์ , (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอ ไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑.

เบียดเบียน อยากทำร้าย ก็กลายเป็นวิหิงสาวิตก ทำให้เกิดทัศนคติ (หรือเจตคติ) ต่อสิ่งต่างๆ อย่างไม่ถูกต้อง

ความดำริหรือความนึกคิดที่เอนเอียง ทัศนคติที่บิดเบนและถูกเคลือบแฝงเช่นนี้ เกิดขึ้นก็เพราะการขาดโยนิโสมนสิการแต่ต้น คือ มองสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผิน รับรู้อารมณ์เข้ามาทั้งดุ้น โดยขาดสติสัมปชัญญะ แล้วปล่อยความนึกคิดให้แล่นไปตามความรู้สึก หรือตามเหตุผลที่มีความชอบใจ ไม่ชอบใจเป็นตัวนำ ไม่ได้ใช้ความคิดวิเคราะห์แยกแยะส่วนประกอบและความคิดสืบสาวสอบค้นเหตุปัจจัย ตามหลักโยนิโสมนสิการ

โดยนัยนี้ มิจฉาทิฏฐิ[๓๘] คือ ความเข้าใจผิดพลาด ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จึงทำให้เกิด มิจฉาสังกัปปะ คือ ดำริ นึกคิด และมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างผิดพลาดบิดเบือน และมิจฉาสังกัปปะนี้ก็ส่งผลสะท้อนให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ เข้าใจและมองเห็นสิ่งทั้งหลายอย่างผิดพลาดบิดเบือนต่อไปหรือยิ่งขึ้นไปอีก องค์ประกอบทั้งสอง คือ มิจฉาทิฏฐิ และมิจฉา-สังกัปปะ จึงส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน

ในทางตรงข้าม การที่จะมองเห็นสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามที่มันเป็นของมันเองได้ ต้องใช้โยนิโสมนสิการ ซึ่งหมายความว่า ขณะนั้นความนึกคิด ความดำริต่างๆ จะต้องปลอดโปร่ง เป็นอิสระ ไม่มีทั้งความชอบใจ ความยึดติด พัวพัน และความไม่ชอบใจ ผลัก แย้ง เป็นปฏิปักษ์ต่างๆ ด้วย ข้อนี้มีความหมายว่า จะต้องมีสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ และองค์ประกอบทั้งสองอย่างนี้ส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน เช่นเดียวกับในฝ่ายมิจฉานั่นเอง

๓. สัมมาวาจา หมายถึง เจรจาชอบ วาจาที่ไม่เป็นเหตุทำตนให้เดือดร้อน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ถูกใจผู้ฟัง เป็นวาจาที่ไพเราะ เช่น การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่าการกล่าวชอบ[๓๙] ซึ่งมีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑) กล่าววาจาที่เป็นสุภาษิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภาษิต

๒) กล่าววาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม

๓) กล่าววาจาเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นที่รัก

๔) กล่าววาจาสัตย์อย่างเดียว ไม่กล่าววาจาเหลาะแหละ[๔๐]

---

[๓๘] ดูรายละเอียดใน ที.มหา.(ไทย) ๑๐/๓๖-๓๖๙.

[๓๙] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร,** พระคันธสาราภิวงศ์แปล, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๙๘.

[๔๐] ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕๒/๔๑๘, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๒/๖๐๒..

ในคัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเว้นจากวจีทุจริต ๔ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุ (แห่งวจีทุจริต ๔) สัมมาวาจา อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่าสัมมาวาจา”[๔๑] สัมมาวาจานี้ จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ[๔๒]

๑) สัมมาวาจาที่เป็นโลกิยะ

สัมมาวาจาที่เป็นโลกิยะ ได้แก่ สัมมาจาวาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการ พูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุ งดเว้นจากการพูด เพ้อเจ้อ

๒) สัมมาวาจาที่เป็นโลกุตระ

สัมมาวาจาที่เป็นโลกุตระ ได้แก่สัมมาวาจาที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนา เป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรค

๔. สัมมากัมมันตะ หมายถึง การกระทำชอบ คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การกระทำชอบ[๔๓] เว้นจากการงาน ที่เป็นโทษ ประกอบแต่การงานที่ไม่มีโทษ หรือเว้นจากทุจริต ประกอบแต่สุจริต ใช้ความรู้ความสามารถของตนเองในทางที่ถูกที่ควร ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น คัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรมนิยามคำว่า “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากกายทุจริต ๓ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งกายทุจริต ๓ สัมมากัมมันตะนี้เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เรียกว่า สัมมากัมมันตะ[๔๔] สัมมากัมมันตะ จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ[๔๕]

๑) สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกิยะ ได้แก่ เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากการ ฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากการประพฤติ ผิดในกาม

---

[๔๑] อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๖/๑๒๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

[๔๒] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๘/๑๒๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๗๘.

[๔๓] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร,** พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๑๐๑.

[๔๔] อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๖/๑๒๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

[๔๕] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๙/๑๒๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๙/๑๗๙.

๒) สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกุตระ ได้แก่ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากกายทุจริต ๓ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค และเจริญอริยมรรคอยู่

๕. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ การประกอบอาชีพที่ล่วงละเมิดสัมมากัมมันตะ ๓ และสัมมาวาจา ๔ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ การประกอบอาชีพงดเว้นการกระทำที่เป็นมิจฉากัมมันตะ และ มิจฉาวาจา เป็นสัมมาอาชีวะ การเลี้ยง คือ งดเว้นการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การเลี้ยงชีพชอบ[๔๖] หลักศีลธรรม ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน และเบียดเบียนผู้อื่น ด้วยวิธีการต่าง ๆ สำหรับคฤหัสถ์ เช่น หลอกลวงผู้อื่นเลี้ยงชีวิต การค้าขาย หรือประกอบกิจการงานที่ผิดกฎหมาย เลี้ยงชีวิต เบียดบัง ประจบสอพลอ บีบบังคับ ทุจริตคอรัปชั่น สำหรับบรรพชิต เช่น การแสวงหาลาภในทางที่ไม่ควร เอ่ยปากขอ เป็นคนรับใช้ การแลกเปลี่ยนซื้อขายด้วยเงินหรือทอง เดรจฉานวิชามีประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า วิชาดูฤกษ์ ดูยาม ดูพื้นที่ ดูอวัยวะ[๔๗] สรุปความว่า อาชีพนั้นมีหลายอย่าง หลักสำคัญอยู่ตรงที่ว่า อย่าทำให้ผิดวิธี

คัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความงด ความเว้น ความ เว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมิจฉาชีพ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาชีพ สัมมาอาชีวะอันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคนี้ เรียกว่า สัมมาอาชีวะ”[๔๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะไว้ ดังนี้[๔๙]

พระพุทธศาสนาเถรวาทมองเป้าหมายของอาชีวะ โดยมุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต้องการแห่งชีวิตของคน คือมุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก ไม่ใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมีพรั่งพร้อมบริบูรณ์ สัมมาอาชีวะ จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ[๕๐]

๑) สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกิยะ ได้แก่สัมมาอาชีวะที่เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลเป็นอุปธิ คือ การละเว้นมิจฉาอาชีวะ ได้แก่การเลี้ยงชีวิตในทางที่ไม่ชอบ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ

---

[๔๖] ดูรายละเอียดในพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร,** หน้า ๑๐๓.

[๔๗] สำ.ข. (บาลี) ๑๗/๓๔๑/๒๐๓, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๘.

[๔๘] สำ.ข. (บาลี) ๑๗/๓๔๑/๒๐๓, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๘.

[๔๙] พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๗๘-๗๗๙.

[๕๐] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๔๐/๑๒๕, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐.

๒) สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกุตระ คือ การงด การเว้น การ เว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

๖. สัมมาวายามะ[๕๑] แปลว่า พยายามชอบ คัมภีร์อภิธรรม ได้ให้นิยามคำว่า “พยายาม” ไว้ดังนี้ “การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระด้วยดี เรียกว่า วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค”เรียกว่า ความพยายาม[๕๒]

ความพยายามปรารภความเพียร โดยหลักนั้นท่านวางไว้ว่า พากเพียรที่จะไม่ให้ผิดให้ชั่ว พากเพียรละสิ่งที่ผิด ที่ชั่วที่มีอยู่ก่อนนั้นเสีย นับเป็นคู่ที่ ๑ และอีกคู่หนึ่งคือ พากเพียรที่จะทำให้มันดี ทำให้มันถูกขึ้นมา แล้วก็พากเพียรที่จะรักษาสิ่งดีและสิ่งที่ถูกอยู่แล้วให้คงอยู่และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่คือแนวหรือประมวลทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า พยายามชอบ เป็นคฤหัสถ์ก็พากเพียรตามแนวทางของคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิตก็พากเพียรแบบบรรพชิต แต่ก็อยู่ภายใต้กรอบดังกล่าวนี้ทั้งสิ้น สอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ทรงอธิบายสัมมาวายามะไว้ว่า คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมันเพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมันเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเติมที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว[๕๓]

องค์มรรคข้อนี้ เป็นข้อแรกในหมวดสมาธิ หรือ อธิจิตตสิกขา[๕๔] มีคำจำกัดความแบบพระสูตรดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวายามะ[๕๕] นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่นเพื่อ (ป้องกัน) อกุศลธรรมอันเป็นบาป ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

---

[๕๑] ดูรายละเอียดใน ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๐/๒๒๔.

[๕๒] อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๑๑/๒๕๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๑๑/๓๓๔.

[๕๓] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓.

[๕๔] ดูรายละเอียดใน องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐.

[๕๕] ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๓๖/๓๗๒.

๒) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น เพื่อละอกุศลธรรมอันเป็นบาป ที่เกิดขึ้นแล้ว

๓) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่นเพื่อ (สร้าง) กุศลธรรม ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

๔) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย เพื่อภิญโญภาพ เพื่อความไพบูลย์ เจริญเต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้ว

ส่วนในอภิธรรม มีคำจำกัดความเพิ่มอีกแบบหนึ่ง ดังนี้ สัมมาวายามะ การระดมความเพียร (วิริยารัมภะ) ทางใจ ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความขะมักเขม้น ความพยายาม ความอุตสาหะ ความอึดสู้ ความเข้มแข็ง ความมั่นคง ความก้าวหน้าไม่ลดละ ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ การแบกทูนเอาธุระไป วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ อย่างที่แยกเป็น ๔ ข้อ ตามคำจำกัดความแบบพระสูตร นั้น เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า สัมมัปปธาน หรือ ปธาน ๔ [๕๖] และมีชื่อเรียกเฉพาะสำหรับความเพียรแต่ละข้อนั้นว่า

๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิด)

๒) ปหานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)

๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด)

๔) อนุรักขนาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)

บางแห่งมีคำอธิบายแบบยกตัวอย่างความเพียร ๔ ข้อนี้ เช่น

๑) สังวรปธาน ได้แก่ ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต (ไม่คิดเคลิ้มหลงติดในรูปลักษณะทั่วไป) ไม่ถืออนุพยัญชนะ (ไม่คิดเคลิ้มหลงติดในลักษณะปลีกย่อย) ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะพึงเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรม คืออภิชฌาและโทมนัส ครอบงำเอาได้ ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู สูดกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ (ก็เช่นเดียวกัน)

๒) ปหานปธาน ได้แก่ ภิกษุไม่ยอมให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วตั้งตัวอยู่ได้ ย่อมละเสีย บรรเทาเสีย กระทำให้หมดสิ้นไปเสีย ทำให้ไม่มีเหลืออยู่เลย

๓) ภาวนาปธาน ได้แก่ ภิกษุเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ซึ่งอิงวิเวก อิงวิราคะ อิงนิโรธ โน้มไปเพื่อการสลัดพ้น

---

[๕๖] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙๑/๖๑๔.

๔) อนุรักขนาปธาน ได้แก่ ภิกษุคอยถนอมสมาธินิมิตอันดี คือ สัญญา ๖ ประการที่เกิดขึ้นแล้วความสำคัญพิเศษของความเพียร

ความเพียรเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการที่สัมมาวายามะ เป็นองค์มรรคประจำ ๑ ใน ๓ ข้อ (สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ) ซึ่งต้องคอยช่วยหนุนองค์มรรคข้ออื่นๆ ทุกข้อเสมอไป ดังกล่าวแล้วข้างต้น และในหมวดธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติแทบทุกหมวด จะพบความเพียรแทรกอยู่ด้วย ในชื่อใดชื่อหนึ่ง การเน้นความสำคัญของธรรมข้อนี้ อาจพิจารณาได้จากพุทธพจน์ เช่น ธรรมนี้ เป็นของสำหรับผู้ปรารภความเพียร มิใช่สำหรับคนเกียจคร้าน

กล่าวถึงคุณของธรรม ๒ ประการ คือ

๑) ความเป็นผู้ไม่สันโดษ[๕๗]ในกุศลธรรมทั้งหลาย(อสนฺตุฏฺฐิตา กุสเลสุ ธมฺเมสุ)

๒) ความเป็นผู้ไม่ยอมถอยหลังในการบำเพ็ญเพียร (อปฺปฏิวาณิตา ปธานสฺมึ)

เพราะฉะนั้น เพื่อศึกษาดังนี้ว่า เราจักตั้งความเพียรอันไม่ถอยหลัง ถึงจะเหลือแต่หนังเอ็นและกระดูก เนื้อและเลือดในสรีระจะแห้งเหือดไปก็ตามที ยังไม่บรรลุผลที่บุคคลพึงลุถึงได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว ที่จะหยุดยั้งความเพียรเสีย เป็นอันไม่มี เธอทั้งหลายพึงศึกษา การที่ต้องเน้นความสำคัญของความเพียรนั้น นอกจากเหตุผลอย่างอื่นแล้ว ย่อมสืบเนื่องมาจากหลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่ว่า สัจธรรมเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา พระพุทธเจ้าหรือศาสดามีฐานะเป็นผู้ค้นพบหลักความจริงนั้น แล้วนำมาเปิดเผยแก่ผู้อื่น การได้รับผลจากการปฏิบัติ เป็นเรื่องของความเป็นไปอันเที่ยงธรรมตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ศาสดามิใช่ผู้บันดาล เมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกคนจึงจำเป็นต้องเพียรพยายามสร้างผลสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงของตน ไม่ควรคิดหวังและอ้อนวอนขอผลที่ต้องการโดยไม่กระทำ หลักพุทธศาสนาในเรื่องนี้ จึงมีว่า

ความเพียร ท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตทั้งหลาย เป็นแต่ผู้บอก(ทาง) ให้[๕๘]

ความเพียรที่พอดี ด้วยความสมดุลแห่งอินทรีย์[๕๙]อย่างไรก็ตาม การทำความเพียร ก็เช่นเดียวกับการปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ จะต้องเริ่มก่อตัวขึ้นในใจให้พร้อมและถูกต้องก่อน แล้วจึง

---

[๕๗] ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๙/๒๘๒-๒๘๓.

[๕๘] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๘/๘๓.

[๕๙] ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๕/๒๙๑.

ขยายออกไปเป็นการกระทำภายนอก ให้ประสานกลมกลืนกัน มิใช่คิดอยากทำความเพียร ก็สักแต่ว่าระดมใช้กำลังกายเอาแรงเข้าทุ่ม ซึ่งอาจกลายเป็นการทรมานตนเอง ทำให้เกิดผลเสียได้มาก

โดยนัยนี้ การทำความเพียรจึงต้องสอดคล้องกลมกลืนกันไปกับธรรมข้ออื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะสติสัมปชัญญะ มีความรู้ความเข้าใจ ใช้ปัญญาดำเนินความเพียรให้พอเหมาะ อย่างที่เรียกว่าไม่ตึง และไม่หย่อนเกินไป ดังเรื่องต่อไปนี้

ครั้งนั้น ท่านพระโสณะพำนักอยู่ในป่าสีตวัน ใกล้เมืองราชคฤห์ ท่านได้ทำความเพียรอย่างแรงกล้า เดินจงกรมจนเท้าแตกทั้งสองข้าง แต่ไม่สำเร็จผล คราวหนึ่ง ขณะอยู่ในที่สงัด จึงเกิดความคิดขึ้นว่า “บรรดาสาวกของพระผู้มีพระภาค ที่เป็นผู้ตั้งหน้าทำความเพียร เราก็เป็นผู้หนึ่ง ถึงกระนั้นจิตของเราก็หาหลุดพ้นจากอาสวะหมดอุปาทานไม่ ก็แหละ ตระกูลของเราก็มีโภคะ เราจะใช้จ่ายโภคสมบัติ และทำความดีต่างๆ ไปด้วยก็ได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะลาสิกขา ไปใช้จ่ายโภคสมบัติ และบำเพ็ญความดีต่าง ๆ”

ในพระสูตรที่ได้กล่าวถึงท่านพระโสณะ[๖๐]ที่ท่านได้มีความชำนาญในการดีดพิณ พระพุทธเจ้าได้ถามท่านโสณะว่า เมื่อท่านเป็นคฤหัสถ์ เธอเป็นผู้ชำนาญในการดีดพิณแล้วตอนสายพิณของเธอตึงเกินไปเสียเพลง ที่เธอดีดพิณไม่ไพเราะ แต่ในขณะ ที่สายพิณของเธอหย่อนเกินไปเสียงเพลงที่เธอดีดพิณก็ไม่ไพเราะ แต่ในคราวที่สายพิณของธอไม่ตึงเกินไปและไม่หย่อนเกินไปอยู่ในระดับพอดี เสียงเพลงที่เธอดีดพิณจึงมีเสียงที่ไพเราะพอดี

พระพุทธเจ้าทรงตรัส กับ ท่านโสณะว่า ความเพียรที่ระดมมากเกินไปย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่หย่อนเกินไปย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เพราะเหตุนี้ เธอจงตั้งใจกำหนดความเพียรให้เสมอพอเหมาะ จงเข้าใจความเสมอพอดีกัน แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย และจงถือนิมิตในความเสมอพอดีกันนั้น คือ ความพอดี ซึ่งเป็นทางสายกลาง แห่ง มัชฌิมาปฏิปทา

ความเพียรที่หย่อนเกินไปย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เพราะเหตุนั้น เธอจงตั้งใจกำหนดความเพียรให้เสมอพอเหมาะ จงเข้าใจความเสมอพอดีกัน แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย และจงถือนิมิตในความเสมอพอดีกันนั้น” คือ ความพอดี ซึ่งเป็นทางสายกลาง แห่ง มัชฌิมาปฏิปทา

๗. สัมมาสติ[๖๑] แปลว่า ระลึกชอบ ทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน

---

[๖๐] ดูรายละเอียดใน องฺ. ฉกก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๓-๕๓๗.

[๖๑] ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔-๒๒๕.

โลกได้ พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้[๖๒]

คัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม ให้คำจำกัดความไว้ว่า การคอยระลึกอยู่เนือง ๆ การหวนระลึก สติคือภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลือนหายภาวะที่ไม่ลืมสติ คือสติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาสติ"[๖๓] สติตามความหมายในพระสูตรดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็คือสติปัฏฐาน ๔ คือ[๖๔]

กายานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
เวทนานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่
จิตตานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่
ธัมมานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่

ว่าโดยสาระสำคัญ หลักสติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบว่า ชีวิตของเรานี้ มีสิ่งที่ควร ใช้สติเข้าไปกำหนดในจุดใหญ่ ๆ เพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ ร่างกายและพฤติกรรมของตน ๑ เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ๑ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ๑ ความคิดนึกไตร่ตรอง ๑ ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครองในจุดทั้ง ๔ แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม[๖๕]

การเจริญสติปัฏฐานนี้ เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมา และยกย่องนับถือกันอย่างสูง ถือว่ามีพร้อมทั้งสมถะและวิปัสสนาในตัว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถะจนได้ฌาน อย่างที่จะกล่าวถึงในเรื่องสัมมาสมาธิ อันเป็นองค์มรรคข้อที่ ๘ ก่อน แล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้นๆ เท่าที่จำเป็นมาประกอบ เจริญแต่วิปัสสนาฝ่ายเดียวตามแนวสติปัฏฐานนี้ ไปจนถึงที่สุดก็ได้

วิปัสสนา เป็นหลักปฏิบัติสำคัญในพระพุทธศาสนา ที่ได้ยินได้ฟังกันมาก พร้อมกับที่มีความเข้าใจไขว้เขวอยู่มากเช่นเดียวกัน จึงเป็นเรื่องที่ควรทำความเข้าใจตามสมควร จากการศึกษาคร่าวๆ ในเรื่องสติปัฏฐานต่อไปนี้ จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในความหมายของวิปัสสนาดีขึ้น ทั้งในแง่สาระสำคัญ ขอบเขตความกว้างขวาง และความยืดหยุ่นในการปฏิบัติ ตลอดจนโอกาสที่จะฝึกฝน

---

[๖๒] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓.

[๖๓] อภิ.สง. (บาลี) ๓๕/๔๕๕/๒๘๗, อภิ.สง. (ไทย) ๓๕/๔๕๕/๓๗๖.

[๖๔] อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๗๔/๒๔๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๗๔/๓๑๕.

[๖๕] พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** หน้า ๘๑๒.

ปฏิบัติ โดยสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป ว่าเป็นไปได้และมีประโยชน์เพียงใด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ ไม่ได้มุ่งอธิบายเรื่องวิปัสสนาโดยตรง คงมุ่งเพียงให้เข้าใจวิปัสสนาเท่าที่มองเห็นได้จากสาระสำคัญของสติปัฏฐานเท่านั้น

๘. สัมมาสมาธิ[๖๖] แปลว่า ความตั้งใจชอบ สมาธิชอบ ทรงอธิบายความไว้ในพระสูตรว่า "ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบ ระงับไป ภิกษุนั้นพึงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดขึ้นจากสมาธิอยู่...บรรลุตติยฌาน...บรรลุจตุตถฌานอยู่"[๖๗] เมื่อตรัสถึงสัมมาสมาธิ หรือสมาธิเฉย ๆ จะพบข้อความอย่างนี้เหมือนกันหมด ไม่ว่าจะเป็นพระสูตรใด

อนึ่ง คำว่า "สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย" นี้ ท่านเพ่งเอานิวรณ์ ๕[๖๘] ซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญที่ขัดขวางสมาธิ ได้แก่ ๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม รักใคร่ในกาม เพลิดเพลินยินดีในกามทั้งหลาย มีรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น ๒) พยาบาท ความคิดปองร้าย ๓) ถีนมิทธะ ความง่วงนอนอันเกิดจากความเกียจคร้าน ๔) อุทธัจจกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจอันเกิดขึ้นเพราะอกุศลยังไม่ระงับ และ ๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในการปฏิบัติของตน เมื่อจิตเป็นสมาธิ ย่อมสามารถเพิกถอนนิวรณ์เหล่านี้ได้

ในคัมภีร์แห่งอภิธรรม มีคำอธิบายว่า "ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งแน่วแห่งจิต ความมั่นลงไปในจิต ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย มีความสงบในสมาธิ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ และสมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่าสัมมาสมาธิ"[๖๙] คัมภีร์วิสุทธิมรรค ระบุความหมายจำกัดลงไปอีกว่า คือภาวะที่มีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิต การดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียว อย่างเรียบ และสม่ำเสมอ และด้วยดี[๗๐]

เป็นองค์มรรคข้อสุดท้าย และเป็นข้อที่มีเนื้อหาสำหรับศึกษามาก เพราะเป็นเรื่องของการฝึกอบรมจิตในขั้นลึกซึ้ง เป็นเรื่องละเอียดประณีต ทั้งในแง่ที่เป็นเรื่องของจิตอันเป็นของ

---

[๖๖] ม.อุ. ๑๔/๓๗๕/๓๑๙-๓๒๑, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๖/๕๕-๕๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑-๓๗๒.

[๖๗] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓–๔๒๔. ๔๒๓-๔๒๔.

[๖๘] องฺ.ปญฺจก. (บาลี) ๒๒/๕๑/๕๙, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๘๙.

[๖๙] อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๕๐๓/๒๙๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๐๓/๓๗๙–๓๘๐.

[๗๐] พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค,** สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๓๔.

ละเอียด และในแง่การปฏิบัติ ที่มีรายละเอียดกว้างขวางซับซ้อน เป็นจุดบรรจบ หรือเป็นสนามรวมของการปฏิบัติ “สมาธิ” แปลกันว่า ความตั้งมั่นของจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป

สมาธิ นั้น แบ่งได้เป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ ซึ่ง คนสามัญทั่วไปสามารถนำมาใช้ประโยชน์ ในการปฏิบัติหน้าที่กิจการงาน ในชีวิตประจำวัน ให้ได้ผลดี

๒. อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ หรือจวนจะแน่วแน่

๓. อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แน่วแน่แนบสนิท สมาธิในขั้นฌาน เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่ง ถือว่าเป็นความสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ “สัมมาสมาธิ” ตามคำจำกัดความในพระสูตรต่างๆ เจาะจงว่าได้แก่ ฌาน ๔ อย่างไรก็ดี คำจำกัดความนี้ ถือได้ว่าเป็นการให้ความหมายโดยยกหลักใหญ่เต็มรูปขึ้นมาตั้งเป็นแบบไว้ ให้รู้ว่าการปฏิบัติสมาธิที่ถูก จะต้องดำเนินไปในแนวนี้ ดังที่ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเจริญวิปัสสนาได้โดยใช้สมาธิเพียงขั้นต้นๆ ที่เรียกว่า วิปัสสนาสมาธิ ซึ่งเป็นสมาธิในระดับเดียวกับขณิกสมาธิ และอุปจารสมาธิ

การเจริญสมาธินั้น จะประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆ โดยลำดับภาวะจิต ที่มีสมาธิถึงขั้นอัปปนาสมาธิแล้ว เรียกว่า “ฌาน” ฌานมีหลายขั้น ยิ่งเป็นขั้นสูงขึ้นไป องค์ธรรมต่างๆ ซึ่งทำหน้าที่ประกอบอยู่กับสมาธิ ก็ยิ่งลดน้อยลงไป ฌาน โดยทั่วไปแบ่งเป็น ๒ ระดับใหญ่ๆ และแบ่งย่อยออกไปอีกระดับละ ๔ รวมเป็น ๘ อย่าง เรียกว่าฌาน ๘ หรือสมาบัติ ๘ คือ

๑. รูปฌาน ๔ ได้แก่

๑) ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
๒) ทุติยฌาน (ฌานที่ ๒) มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
๓) ตติยฌาน (ฌานที่ ๓) มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
๔) จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๒. อรูปฌาน ๔[๗๑] ได้แก่

๑) อากาสานัญจายตนะ (ฌานที่กำหนดอากาศ อันอนันต์)
๒) วิญญาณัญจายตนะ (ฌานที่กำหนดวิญญาณอันอนันต์)

---

[๗๑] ดูรายละเอียดในมหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถา,** เล่ม ๒, หน้า ๕๔.

๓) อากิญจัญญายตนะ (ฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีสิ่งใดๆ)

๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่)

การเพียรพยายามบำเพ็ญสมาธิ โดยใช้วิธีการใดๆ ก็ตาม เพื่อให้เกิดผลสำเร็จเช่นนี้ท่านเรียกว่า “สมถะ” มนุษย์ปุถุชนเพียรพยายามบำเพ็ญสมาธิเพียงใดก็ตาม ย่อมได้ผลสำเร็จอย่างสูงสุดเพียงเท่านี้ หมายความว่า สมถะล้วนๆ ย่อมนำไปสู่ภาวะจิตที่เป็นสมาธิได้สูงสุด ถึงฌาน เพียงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เท่านั้น

แต่ท่านผู้บรรลุผลสำเร็จควบทั้งฝ่ายสมถะ และวิปัสสนา เป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์ สามารถเข้าถึงภาวะที่ประณีตสูงสุดอีกขั้นหนึ่ง นับเป็นขั้นที่ ๙ คือ สัญญาเวทยิตนิโรธ หรือนิโรธสมาบัติ เป็นภาวะที่สัญญาและเวทนาดับ คือหยุดปฏิบัติหน้าที่ และเป็นความสุขขั้นสูงสุด

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวสรุปประโยชน์ หรือจุดมุ่งหมายของสมาธิไว้ดังนี้[๗๒]

(๑) ประโยชน์ที่เป็นจุดมุ่งหมาย หรืออุดมคติทางศาสนา เป็นประโยชน์ที่เป็นความมุ่งหมายที่แท้จริงของสมาธิ นั่นคือการเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้ รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ระดับรองลงมาก็คือการบรรลุภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว หลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจพลังจิตได้แก่ด้วยกำลังของฌาน

(๒) ประโยชน์ในด้านการสร้างความสามารถพิเศษเหนือสามัญวิสัย เป็นผลสำเร็จอย่างสูงสุดในทางจิตที่เรียกว่า อภิญญา ได้แก่การใช้สมาธิในระดับฌานสมาบัติ เป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ ระลึกชาติได้ เป็นต้น

(๓) ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและพัฒนาบุคลิกภาพ ผู้มีสมาธิย่อมเป็นผู้มีสภาพจิตใจและมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบ เยือกเย็น สุภาพ นิ่มนวล สดชื่น ผ่องใส กระฉับกระเฉง เบิกบาน มีเมตตากรุณา มีความมั่นคงทางอารมณ์ รู้จักทำใจ ให้สงบและสะกดยับยั้งผ่อนเบาความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจได้

(๔) ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น ช่วยทำให้จิตใจผ่อนคลาย หายเครียด เกิดความสงบ เป็นเครื่องส่งเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน และทำกิจทุกอย่าง ยิ่งไปกว่านั้น

---

[๗๒] พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,** หน้า ๘๓๓-๘๓๕.

สมาธิยังช่วยส่งเสริมสุขภาพกายและสุขภาพจิต แก้ไขโรคได้ ผู้มีสมาธิดี ย่อมส่งผลให้จิตใจเบิกบาน มีสุข ช่วยให้ผิวพรรณผ่องใส

อนึ่ง สัมมาสมาธิ เป็นองค์มรรคข้อสุดท้าย มีเนื้อหารายละเอียดมาก เพราะเป็นเรื่องของการฝึกอบรมจิตขั้นลึกซึ้ง และเป็นเรื่องประณีต ทั้งในแง่ของตัวจิต และกระบวนการใน การฝึกซึ่งมีรายละเอียดกว้างขวางซับซ้อน แต่เมื่อว่าโดยสาระสำคัญ สมาธิที่ถูกทาง หรือสัมมาสมาธินั้นจะต้องมีจุดมุ่งหมายไปในทางหลุดพ้น หรือเพื่อเตรียมจิตให้พร้อมที่ ใช้ปัญญาอย่างได้ผลดี เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มิใช่เพื่อผลในทางสนองความอยากของตัวตน เช่น จะอวดฤทธิ์ อวดความสามารถ เป็นต้น

ทางสายกลางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการดังกล่าวข้างต้นนี้ เมื่อสงเคราะห์เข้ากับหลักไตรสิกขา จะได้ดังนี้

องค์ประกอบอริยมรรคมีองค์ ๘ กับทางสายกลางและองค์ประกอบไตรสิกขา

๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ	(ปัญญา) ปัญญาสิกขา
๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ	(ศีล) สีลสิกขา
๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ	(สมาธิ) จิตตสิกขา

วจนัตถะ และวิเสสลักษณะเฉพาะของอริยมรรคมีองค์ ๘[๗๓]

๑. สัมมาทิฏฐิ

จักษุ คือ ปัญญาอันรื้อถอน อนุสัยคือ อวิชชาซึ่งมี พระนิพพานเป็นอารมณ์ แห่งพระโยคีผู้ปฏิบัติ เพื่อแทงตลอด สัจจะ ๔ ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิฯ มีปัญญาอันชอบเป็นลักษณะ มีการประการความถ่วงแท้เป็นกิจ มีการกำจัดความมืดคืออวิชชา คือ โมหะเป็นผล[๗๔]

๒. สัมมาสังกัปปะ

ความปลงใจต่อพระนิพพานอันห้ำหันความดำริผิด สัมปยุตตะด้วยความเห็นชอบนั้นแห่งบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความเห็นเช่นนั้น ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะมีการยกขึ้นซึ่งจิตโดยชอบเป็นลักษณะมีความแนบแน่นในอารมณ์เป็นกิจ[๗๕]

๓. สัมมามาวาจา

การงดเว้นจากมิจฉาวาจา อันถอนขึ้นซึ่งวจีทุจริต สัมปยุตตะด้วยความดำริชอบนั้นแห่งบุคคลผู้เห็นและตรึกอยู่อย่างนั้นชื่อว่า สัมมาวาจา มีการกำหนดถือไว้เป็นลักษณะ มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้น เป็นกิจ มีความพูดผิด เป็นผล[๗๖]

๔. สัมมากัมมันตะ

การงดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น อันเข้าไป ตัดการงานผิด สัมปยุตตด้วยความดำริชอบนั้นเทียว แห่งบุคคลผู้เว้นอยู่อย่างนั้นชื่อว่า สัมมากัมมันตะมีการยังการงานให้ตั้งขึ้นด้วยดีเป็นลักษณะมีเจตนาเครื่องกิจงดเว้นเป็นกิจมีการละการงานผิดเป็นผล[๗๗]

---

[๗๓] พระมหาถวัลย์ ญาณจารี, **ลักขณาทิจตุกแห่งปรมัตถธรรม,** , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๔), หน้า **๕๑-๕๓.**

[๗๔] วจนตฺโถ จตุสจฺจปฏิเวธาย ปฏิปนฺนสฺส โยคิโน นิพฺพานารมฺมณํ อวิชฺชานุสยมุคฆาตกํ ปญฺญาจกฺขุ สมฺมาทิฏฐิ นาม ฯ ลกฺขณา สมฺมาทสฺสนลกฺขณา รสา ตถปฺปกาสนรสาปจฺจุปฏฺฐานา อวิชฺชนฺธการวิทฺธงฺนปจฺจุปฏฐานา.

[๗๕] วจนตฺโถ ตถา สมฺปนฺนทิฏฺฐิโน ตํ สมฺปยุตฺตํ มิจฺฉาสงฺกปปนิคฆาตกํ เจตโส นิพฺพานปทาภินิโรปนํ สมฺมาสงฺกปฺโป ลกฺขณา สมฺมาจิตฺตาภินิโรปนลกฺขณา รโส อปฺปนารโส ปจฺจุปฏฺฐาโน มิจฺฉาสงฺกปฺปหาน-ปจฺจุปฏฺฐาโน.

[๗๖] วจนตฺโถ ตถา ปสฺสโต วิตกฺกยโตจ ตํ สมฺปยุตฺตา ว วจีทุจฺจริตสมุคฺฆาติกา มิจฺฉาวาจา วิรติ สมฺมาวาจา นาม ลกฺขณา ปริคหลกขณา รสา วิรมณรสา ปจฺจุปฏฐานา มิฉาวาจปฺปหานปจฺจุปฏฺฐานา.

[๗๗] วจนตฺโถ ตถา วิรมโต ตํ สมฺปยุตฺตาว มิจฺฉากมฺมนฺต สมุจฺเฉททิกา ปาณาติปาตาทิวิรติ สมมากมมนโต นาม ลกฺขณา สมุฏฺฐานปนลกขณา รโส วิรมณรโส ปจฺจุปฏฺฐาโน มิจฉากมฺมนตปหาน-ปจฺจุปฏฺฐาโน.

๕.สัมมาอาชีวะ

การงดเว้นจากมิจฉาชีพอันเข้าไปตัดกุหนาเป็นต้น สัมมาปยุตตด้วยการงานชอบนั้นแล ซึ่งเป็นเครื่องหมดจดของสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสัมมาอาชีวะมีความผ่องแผ้ว เป็นลักษณะมีความเป็นไปแห่งอาชีวะที่ชอบ เป็นกิจ มีการละอาชีพที่ผิดเป็นผล[๗๘]

๖.สัมมาวายามะ

การเริ่มตั้งความเพียรอันเข้าไปวัดความเกลียดคร้าน สัมปยุตตด้วยอาชีพชอบนั้นแหละ ชื่อว่าสัมมาวายามะ มีความพากเพียรประคับประครองใจเป็นลักษณะมีการทำให้อกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นเป็นกิจมีการละความเพียรผิดเป็นผล[๗๙]

๗. สัมมาสติ

ความไม่ฟั่นเฟือนแห่งใจ อันกำจัดความระลึกผิด ชื่อว่าสัมมาสติ มีความเข้าไปตั้งมั่นเป็นลักษณะ มีความไม่ฟั่นเฟือนเป็นกิจ มีการละความระลึกผิดเป็นผล[๘๐]

๘. สัมมาสมาธิ

ความที่จิตมีอารมณ์แน่วแน่ อันสัมปยุตตด้วย สัมมาสตินั้นแล ชื่อว่าสัมมาสมาธิ มีความไม่ฟุ้งซ่านซัดสายไปเป็นลักษณะ มีความตั้งใจมั่นเป็นกิจ มีการความตั้งใจมั่นผิดเป็นผล[๘๑]

๓.๔ มัชฌิมาปฏิปทากับแนวทางการเจริญวิปัสสนา

จากการศึกษา มัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร พบว่า สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้าในการพัฒนาให้ถูกทาง เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ยกขึ้นแสดงซึ่งเป็นทางสายกลาง อันเป็นหนทางในการประพฤติปฏิบัติสำหรับผู้หวังความเจริญ โดยไม่ตึงจนเกินไป และไม่หย่อนจนเกิน พระพุทธองค์ทรงชี้ทางให้บรรดาสาวกทั้งหลายปฏิบัติตาม ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ และเป็น

---

[๗๘] วจนตฺโถ สมฺมาวาจากมฺมนฺตานำ วิสุทฺธิภูตาตำ สมฺปยุตฺตาว กุหนาทิอุปจฺเฉททิกา มิจฺฉาชีวา สมฺมาอาชีโว นาม ลกขณา โวทานลกฺขณา รโส ญายาชีวปฺปวตฺติรโส ปจฺจุปฏฺฐาโน มิจฺฉาชีวปฺปหาน-ปจฺจุปฏฺฐาโน.

[๗๙] วจนตฺโถ ตำ สมฺปยุตฺโตว โกสชฺชสมุจฺเฉทิกวิริยารมฺโภ สมฺมาวายาโม ลกฺขณา ปคฺคหลกฺขณา รโส อนุปฺปนฺนอกุสลานุปฺปาทนรโส ปจฺจุปฏฺฐาโน มิจฺฉาวายามปฺปหานปจฺจุปฏฺฐาโน.

[๘๐] วจนตฺโถ มิจฺฉาสติ วินิทฺธุนโน เจตโส อสมฺโมโส สมฺมาสติ ลกฺขณา อุปฏฺฐานลกฺขณา รสา อสมฺมุสฺสนรสา ปจฺจุปฏฺฐานา มิจฺฉาสติปฺปหานปจฺจุปฏฺฐานา.

[๘๑] วจนตฺโถ ตำ สมฺปยุตฺตา มิจฺฉาสมาธิวิทฺธงฺสิกา จิตฺเตกคฺคตา สมฺมาสมาธิ ลกฺขโณ อวิกฺเขปลกฺขโณ รโส สมาธานรโส ปจฺจุปฏฺฐาโน มิจฺฉาสมาธิปฺปหานปจฺจุปฏฺฐาโน.

วิถีทางดับทุกข์ของสรรพสัตว์ที่ทรงค้นพบและนำมาเผยแผ่ มรรคมีองค์ ๘ นี้จัดว่าเป็นธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ออกจากทุกข์ เป็นทางสายเดียวที่ทำให้แจ้งพระนิพพาน อริยมรรค มีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ มรรคสัจ เป็นธรรมที่ควรทำให้เจริญ[๙๒]

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าข้อปฏิบัติในทางสายกลางนั้น มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นตัวปัญญา นำหน้าสามารถเข้าถึงเป้าหมายของการปฏิบัติได้อย่างแท้จริง เพราะว่าธรรมทั้งหลายมีปัญญาเป็นยอด[๙๓] มีปัญญาเป็นอธิบดี มีปัญญาเป็นธงชัย ที่เป็นแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีสติปัฏฐาน ๔ โดยการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ในการฝึกฝนจิตให้มีคุณภาพ ศักยภาพ ประสิทธิภาพ ให้เข้าถึงอมตะธรรมหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในการปฏิบัติซึ่งเป็นหนทางแห่งการดับทุกข์ อันมีหนทางเดียวเท่านั้นที่จะพ้นทุกข์ไปได้ ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นในขณะอบรมจิต เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจะสามารถพัฒนา ปัญญาทำให้ระงับกิเลสได้ และทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ และมรรคญาณ ที่เป็นความรู้ยิ่ง จนสามารถรู้แจ้งแทงตลอด หลักปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงอริยมรรค อริยผล และทำให้แจ้งพระนิพพานถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง

---

[๙๒] ดูรายละเอียดใน ที ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๘.

[๙๓] ดูรายละเอียดใน วิ. มหา. (ไทย) ๑/๖๕/๒๘๐.

บทที่ ๔

ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาในมหาโคปาลสูตร

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาโคปาลสูตร นั้นถือว่าเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่พระพุทธองค์ตรัสสอนเหล่าภิกษุทั้งหลายโดยการอุปมาอุปไมย เปรียบเทียบและเข้าใจง่ายสามารถนำไปปฏิบัติได้เป็นอย่างดีสำหรับผู้หวังความเจริญ แต่ในวิถีชีวิตของปุถุชนนั้น ย่อมมีความเสร็จเป็นเป้าหมายของชีวิต ความสำเร็จได้ ย่อมแตกต่างกันไปตามความปรารถนาของแต่ละคน บางคนปรารถนาความร่ำรวยเป็นความสำเร็จ บางคนปรารถนาความมีชื่อเสียงเป็นความสำเร็จ ความร่ำรวยและความมีชื่อเสียงมีองค์ประกอบให้ถึงความสำเร็จได้ ๒ ส่วน ส่วนแรกเกิดจากผู้ปรารถนาเอง และส่วนที่ ๒ เกิดจากสิ่งแวดล้อมสนับสนุน อันอาจได้แก่ บุคคล กาลเทศะ ผู้ปรารถนาต้องทำให้เกิดความพอดีระหว่างตนเองกับสิ่งแวดล้อมสนับสนุน

ความพอดีส่วนตนนั้นก็เริ่มจากทำความเข้าใจความสำเร็จให้ชัดเจนว่า คืออะไร มีขอบเขตแค่ไหน แล้วคิดหาทางไปสู่ความสำเร็จนั้นได้อย่างไร เมื่อพบทางแล้ว ก็ประคับประคองความคิดนั้นให้เป็นไปอย่างต่อเนื่องในลักษณะไม่เคร่งเครียดจนกร้าว และปล่อยเฉยจนเฉื่อยชา ในขณะเดียวกันก็ประคับประคองการแสดงออกทั้งทางกายและวาจา ให้สอดคล้องกับความคิด จนเข้าได้กับบุคคลกาลเทศะ ความพอดีดังกล่าวมานี้ เรียกได้ว่า ทางสายกลางซึ่งเป็นข้อปฏิบัติส่วนตน ส่วนที่เกี่ยวกับส่วนรวมก็มีทางนำมาประยุกต์ใช้ได้ คืองานของหมู่คณะ จะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย หากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องยึดถือทางสายกลาง ก็ย่อมทำให้งานดำเนินไปได้ด้วยดี แม้จะไม่ราบรื่นและไม่เรียบร้อยในตอนแรก แต่ด้วยอาศัยการทำงานแบบทางสายกลาง ก็จะทำให้เกิดความคิด การกระทำและคำพูดที่พอดีต่อกัน ในกลุ่มผู้ร่วมงาน ซึ่งในที่สุดก็ยอมรับกันได้ ไม่เกิดการแบ่งฝ่ายซึ่งทำให้เกิดอุปสรรค แต่ประการใด ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นศึกษา ไว้ดังต่อไปนี้

๔.๑ ความหมายของวิปัสสนา

๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนา ตามแนวสติปัฏฐาน

๔.๓ มัชฌิมาปฏิปทากับการปฏิบัติ

๔.๔ สงเคราะห์อริยมรรคในการปฏิบัติวิปัสสนา

๔.๑.ความหมายของวิปัสสนา

วิปัสสนาภาวนา แยกเป็น ๒ คำ คือ วิปัสสนา และ ภาวนา มีความหมายโดยหลักสัททนัย และอัตถนัย ตามลำดับดังนี้

๑. ความหมายโดยสัททนัย

วิปัสสนา มาจาก วิ+ทิส+ยุ+อา+สิ วิ เป็นคำอุปสัคค์ มีความหมายตามไวยากรณ์บาลีปทรูปสิทธิปกรณ์ว่า พิเศษ, ต่าง ๆ, ขัดแย้ง, ปราศจาก, ไม่ประกอบ, ไม่งาม วิ ที่ประกอบกับวิปัสสนามีอรรถว่า พิเศษ, ปสฺสนา สำเร็จรูปจาก ทิส+ยุ ปัจจัย แปลง ทิส เป็น ปสฺส แปลง ยุ เป็น อน ลง อา อิตถิโชตกปัจจัย ประกอบ สิ ปฐมาวิภัตติ สำเร็จเป็น ปสฺสนา ทิส ธาตุใน คัมภีร์ธาตวัตถสังคหะปาฐนิสสยะ[๑] แสดงอรรถของ ทิส ธาตุไว้ว่า ทิส เปกฺขณหึสาอปฺปีติทานโพธเน ทิส ธาตุมีอรรถว่า เพ่งดู, เบียดเบียน, เกลียดชัง, ให้, ให้รู้ (บอก, กล่าว) ในรูปคำ ปสฺสนา ทิส ธาตุมีอรรถ เปกฺขณ คือ เพ่งดู เมื่อรวม วิ กับ ปสฺสนา เข้าเป็น วิปัสสนา มีความหมายดังในคัมภีร์อภิธานวรรณนาแสดงไว้ว่าวิวิธํ อนิจฺจาทิกํ สงฺขาเรสุ ปสฺสตีติ วิปสฺสนา ปัญญาที่เห็นสภาวธรรมต่าง ๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา[๒]

๒. ความหมายโดยอัตถนัย

คำว่า วิปสฺสนา ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ให้ความหมายไว้ว่า วิปัสสนา คือ ความเห็นแจ้ง[๓] ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ได้กล่าวถึงธรรม ๒ อย่าง คือ

ก) สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ)

---

[๑] พระวิสุทธาจารมหาเถระ **ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

[๒] พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๑.

[๓] ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖.

ข) วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) [๔] ความเห็นแจ้งดังกล่าวนี้ หมายถึง ความเห็นแจ้งในสังขาร[๕] มีลักษณะความเห็นแจ้ง ๗ ประการ หรือ อนุปัสสนา ๗ ประการ คือ

๑) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง

๒) ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์

๓) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน

๔) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย

๕) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด

๖) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความ ดับกิเลส และ

๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส [๖]

ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาไว้ว่า ปัญญารู้แจ้ง ไตรลักษณ์ หมายถึงภาวนาปัญญามีการหยั่งเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น โดยแท้จริงแล้ว วิปัสสนาทำให้ผู้ปฏิบัติ รู้แจ้งความไม่เที่ยงเป็นต้น ล่วงพ้นความเป็นสตรีและบุรุษพร้อมทั้งความเที่ยงและความสุขเป็นต้น ซึ่งมหาชนในโลกรู้เห็นกันในขันธ์ทั้งหลาย [๗]

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้แสดงความหมายของวิปัสสนา ไว้ว่า วิปัสสนา คือ การพิจารณาสังขารให้เกิดความเห็นแจ้งเข้าใจชัด รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่เป็นจริง[๘]

---

[๔] ดูรายละเอียดใน องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๒๗.

[๕] ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), เล่ม ๒๐, เชิงอรรถ หน้า ๑๒๗.

[๖] ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,** เล่ม ๑๒, เชิงอรรถ หน้า ๕๗.

[๗] ดูรายละเอียดใน **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี,** โดย พระคันธสาราภิวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕๙.

[๘] ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๓๔๓.

จากการศึกษาความหมายของคำว่า “วิปัสสนา” สรุปได้ว่า วิปัสสนา คือ ตัวปัญญาที่รู้แจ้งรูป – นาม โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น วิปัสสนา โดยองค์ธรรมคือ ปัญญาเจตสิก และ สหชาตธรรมที่เกิดร่วมกับปัญญา ได้แก่ วิริยะ สัมปชัญญะ สติ และสมาธิ เป็นต้น

๔.๒. การปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน

คำว่า สติปัฏฐาน แยกเป็น ๒ บท คือ สติ และ ปัฏฐาน คำว่า สติ สำเร็จรูปจาก สร หึสายำ+ติ ปัจจัย สร ธาตุมีอรรถว่า เบียดเบียน คือ เบียดเบียนความประมาท มีรูปวิเคราะห์ว่า ปมาทำ สรติ หึสตีติ สติ ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่า สติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ) หรือ มาจาก สร จินฺตายำ + ติ สร ธาตุมีอรรถว่า ระลึก มีรูปวิเคราะห์ว่า สรติ จินฺเตตีติ สติ อาการที่ระลึกได้ ชื่อว่า สติ [๙]

จากการศึกษารูปคำไวยากรณ์บาลี สติปัฏฐาน ตั้งรูปวิเคราะห์คำได้ ๓ ประการ คือ

ก) ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ ๔ ประเภท คือ กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม ตามนัยนี้ ปัฏฐาน แปลว่า “ที่ตั้ง” ลง ยุ ปัจจัยในอธิกรณสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปติฏฺฐาติ เอตฺถาติ ปฏฺฐานำ, สติยา ปฏฺฐานำ สติปฏฺฐานำ (สติปัฏฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

ข) สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การล่วงความยินดียินร้าย ตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่า สภาวะที่พึงตั้งไว้ ลง ยุ ปัจจัย ในกรรมสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฺฐเปตพฺพนฺติ ปฏฺฐานำ, สติยา ปฏฺฐานำ สติปัฏฐาน คือ สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ

ค) สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มั่น ตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่า เข้าไปตั้งไว้ หรือ ตั้งไว้มั่น ลง ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานำ, สติยา ปฏฺฐานำ สติปฏฺฐานำ สติปัฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้มั่น อุปสรรคคือ ป ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า เข้าไป, แล่นไป หรือ ยิ่ง, มั่นคง[๑๐]

แม้ตามรูปศัพท์ไวยากรณ์บาลี คำว่า สติปัฏฐาน จะสามารถตั้งรูปวิเคราะห์ความหมายได้ ๓ รูปแบบ แต่ในแนวทางการเจริญสติเพื่อให้เกิดปัญญา (การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา) สติปัฏฐาน มี

---

[๙] พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา,** หน้า ๒๑๗.

[๑๐] ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน,** แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๒๔.

ความหมายตามนัยที่ ๓ คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้มั่น ดังที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ได้แสดงไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ว่า กายเป็นอุปัฏฐาน คือ เป็นสถานที่เข้าไปตั้งมั่น ไม่ใช่ตัวสติ ส่วนสติเป็นได้ทั้งอุปัฏฐานและเป็นได้ทั้งตัวสติ นอกจากนั้นพระอรรถกถาจารย์ยังได้อรรถาธิบายไว้ใน อรรถกถาสัมโมหวิโนทนี วิภังปกรณ์ อีกว่า อารมณ์ที่ชื่อว่า ปัฏฐาน เพราะเป็นที่ตั้งมั่นของสติ

สติปัฏฐาน แปลว่า ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือ ธรรมที่เป็นบ่อเกิดของสติ ในทางปฏิบัติแล้ว มีวิธีการปฏิบัติ ๔ วิธีด้วยกัน คือ การใช้สติตามพิจารณาดูกาย เวทนา จิต และธรรม หรือย่นย่อให้สั้นลง คือการตามพิจารณาดูเพื่อให้เห็นความเกิดดับของรูปนาม มีวิธีการปฏิบัติโดยย่อดังนี้

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การกำหนดรู้กองรูปว่าเป็นเพียงกองไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษหรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกออกเป็น ๖ หมวดใหญ่และ ๑๔ หมวดย่อย[๑๑] การใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางกาย หรือรูปขันธ์ เช่น การเดิน นั่ง นอน การกำหนดลมหายใจเข้าออก การกำหนดอิริยาบถย่อย เช่น กิน ดื่ม เคี้ยว คู้เหยียด เป็นต้น เมื่อมีอาการเคลื่อนไหวทางกายอย่างใด ก็ตามพิจารณารู้อาการนั้นๆ ตามความเป็นจริง[๑๒] ตามรู้กองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่ มีความเพียรเผากิเลสมีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่[๑๓]

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การกำหนดรู้เวทนาว่าเป็นเพียงเวทนาไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษหรือสตรีและมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกเป็นความรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ และวางเฉย(ไม่ทุกข์ไม่สุข) การใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางเวทนาขันธ์ คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ เมื่อเกิดความรู้สึกขึ้นอย่างใด ก็ตามพิจารณาดูความรู้สึกนั้นๆ ตามความเป็นจริง[๑๔] ตามรู้เวทนาว่าเป็นเวทนาอยู่ มีความเพียงเผากิเลสมีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การกำหนดรู้จิตว่าเป็นเพียงจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษหรือสตรีและมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกเป็นจิตที่

---

[๑๑] พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาดอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, หน้า ๒๒.

[๑๒] ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๐๘.

[๑๓] พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาดอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, หน้า ๒๑.

[๑๔] ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

ประกอบด้วยโลภ เป็นต้น[๑๕] การใช้สติพิจารณาอาการที่ปรากฏทางจิตหรือวิญญาณขันธ์ เช่น ความฟุ้งซ่าน ความหดหู่ ความสงบไม่สงบของจิต กล่าวคือ เห็นจิตใจตนเองที่กำลังคิด เมื่อจิตมีอารมณ์อย่างใด ก็ตามพิจารณารู้อารมณ์นั้นๆ ตามความเป็นจริง[๑๖] ตามรู้จิตว่าเป็นจิตอยู่ มีความเพียงเผากิเลสมีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การกำหนดรู้สภาวธรรมว่าเป็นเพียงสภาวธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษหรือสตรีและมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกเป็นสภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๕ หมวด การใช้สติพิจารณาอาการที่ปรากฏทางสัญญาขันธ์และสังขารขันธ์ สัญญาคือความจำได้หมายรู้ สังขาร คืออาการปรุงแต่งของจิต เมื่อมีสภาวธรรมอย่างใดเกิดขึ้น ก็กำหนดรู้สภาวธรรมนั้นๆ กล่าวคือการกำหนดรู้นิวรณ์ธรรม[๑๗] ตามรู้เวทนาว่าเป็นเวทนาอยู่ มีความเพียงเผากิเลสมีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่

แต่เมื่อศึกษาโดยละเอียดแล้ว พบว่า ไม่มีใครบรรลุธรรมโดยมิได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะวิปัสสนาญาณและมรรคญาณ เป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวธรรมล้วน ๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับ สติและสมาธิย่อมจะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ ปัญญาดังกล่าวเรียกว่า ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญา ที่เกิดจากการอบรม จัดเป็นปฏิเวธสัทธรรมในพระพุทธศาสนา แม้ในคัมภีร์อรรถกถา ก็ปรากฏหลักฐานแสดงให้ทราบว่าภาวนามยปัญญา[๑๘] (วิปัสสนาปัญญา) ต้องเกิดจากการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานเท่านั้นว่า

“อนึ่ง ขึ้นชื่อว่า ภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบว่า แม้ท่านเหล่านั้น (อริยบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น) ได้ล่วงพ้นความโศก และความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง”

จากหลักฐานดังกล่าวนี้ จึงสรุปได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนา การปฏิบัติกรรมฐาน หรือ การปฏิบัติธรรม คือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ดังนั้น สติปัฏฐาน จึงเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติ

---

[๑๕] พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาดอ) ,**มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, หน้า ๒๓.

[๑๖] ดูรายละเอียดในที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔.

[๑๗] ดูรายละเอียดในที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖.

[๑๘] ดูรายละเอียดในมหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล,** เล่ม ๑๗, หน้า ๗๘๓.

วิปัสสนา เพื่อความทุกข์ทั้งมวล พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวกทั้งหลายใน ๔ อสงไขย์กัปนี้และกัปอื่น ๆ ได้บรรลุความหมดจดจากกิเลสด้วยทางสายเดียวคือสติปัฏฐาน

กล่าวโดยสรุป สติปัฏฐาน คือการเจริญสติในชีวิตประจำวัน ใช้สติพิจารณากำหนดรู้ความเป็นไปของรูปนามที่เป็นปรมัตถ์ทุกขณะว่า ปัจจุบันเราทำอะไรอยู่ เราคิดอย่างไร รู้สึกอย่างไร มีสภาวธรรมอย่างใดเกิดขึ้น โดยกำหนดรู้อาการและสภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น ไม่กำหนดรู้อาการหรือสภาวธรรมที่เป็นอดีตหรืออนาคต ถ้าปล่อยให้จิตไปติดอยู่กับอาการหรือสภาวะธรรมที่เป็นอดีตหรืออนาคต ก็คือขาดสติ การกำหนดรู้ทุกขณะไม่เผลอ จะทำให้ศีลบริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว ก็จะเป็นปัจจัยให้สมาธิแก่กล้า เมื่อสมาธิแก่กล้าแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยให้ปัญญาผ่องใส นำไปสู่การทำให้แจ้งซึ่งมรรคผล นิพพาน โดยการเจริญสติปัฏฐานให้ก้าวหน้านั้น จำเป็นต้องอาศัยความบริสุทธิ์แห่งศีลเป็นสำคัญ ความที่มีสติระวังกำหนดรู้รูปนาม ไม่เผลอ ก็คือ ทำให้ศีลบริสุทธิ์นั่นเอง

๔.๓ มัชฌิมาปฏิปทากับการปฏิบัติ

คำว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ทำให้บรรลุนิพพานไม่ตึงหรือหย่อนเกินไป ซึ่งประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ ถือว่าเป็น มรรคสัจจะ คือ ข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ ปฏิปทาให้เข้าถึงความดับทุกข์ได้จริงเข้าถึงพระนิพพาน ได้แก่

องค์มรรคที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ องค์ธรรม คือ ปัญญา ปัญญารู้ในรูป นาม เห็นรูปเห็นนาม เห็นลักษณะของรูป นาม เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นปัญญา เป็นาสัมมาทิฏฐิ การปฏิบัติกำหนดรู้ทุกข์ เห็นว่าเป็นเพียง รูป เป็นเพียงนาม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เช่น การกำหนดยืน เดิน นั่ง นอน คู้ เหยียด เคลื่อนไหว ลมหายใจเข้า ลมหายออก เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส คิดนึก กำหนดรู้ เห็นว่าเป็นเพียง รูป นาม รูป นาม เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นองค์มรรคข้อที่ ๑[๑๕]

---

[๑๕] พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรังสี), **วิปัสสนาภูมิ,** พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘, หน้า ๑๑๗-๑๒๐.

องค์มรรคที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ดำริในการออกจากกาม ดำริในการไม่พยาบาทไม่เบียดเบียนผู้อื่น โดยเพราะดำริใน รูป นาม เป็นวิตกเจตสิก คือการยกจิตขึ้นสู่อารามณ์กรรมฐาน คิการยกจิตขึ้นมาสู่ที่ กาย เวทนา จิต ธรรม คือการตรึกขึ้นมาให้รู้ให้ยกจิตที่เผลอที่ล่องลอย ให้กลับมารู้ที่ รูป นาม ในขณะที่เห็นก็ยกจิตให้รู้ ได้ยินก็รู้ รู้กลิ่น รู้สัมผัส เวลาคู้ เหยียด เคลื่อนไหวตรึกอยู่ที่ รูป นาม นี่เป็นสัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คิดชอบ ก็คิดอยู่ที่ รูป นาม

องค์มรรคที่ ๓ สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ กล่าววาจาชอบ คือ การพูดที่เว้นจากทุจริต คือ พูดจริง ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ในขณะปฏิบัติเวลาพูดก็มีการไหวของวาจา ในขณะนั้นโดยมีสติรู้การเคลื่อนไหวของวาจา เจริญสติรู้ก่อนที่จะพูด หรือมีสติรู้วาจาที่จะพูดออกไป รู้ว่ามีการเคลื่อนไหวของวาจา พูดออกไปเจริญสติรู้เป็นสัมมาวาจา กล่าววาจาชอบ องค์ธรรมคือ สัมมาวาจาเจตสิก

องค์มรรคที่ ๔ สัมมากัมมันตะ ทำให้รู้ตัวการงานชอบ คือ การทำงานที่เว้นจากทุจริต ๓ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ ในขณะปฏิบัติในรู้ตัวทั่วพร้อม ในขณะ เวลากวาดบ้าน แกว่งไกวไปก็เจริญสติรู้มือที่เคลื่อนไหว รู้เท้าที่ก้าวไป รู้ใจที่นึกคิด รู้ความรู้สึกในจิตใจ เวลาถูบ้าน เจริญสติรู้การเคลื่อนไหว เวลารีดผ้า เวลาสซักผ้า เจริญสติรู้การเคลื่อนไหว ทำความรู้ตัวทั่วพร้อม อยู่กับ รูป นาม แขนที่เหยียดออกไป เท้าที่เหยียดออกไป ที่งอเข้า ในขณะนั้นรู้ว่าเป็นรู้ธรรม จิตที่รู้เป็นนามธรรม เห็นรูป เห็นนาม เห็นความเกิดดับของรูป นามก็เป็นสัมมากัมมันตะ เป็นการทำการงานชอบ

องค์มรรคข้อที่ ๕ สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ เลี้ยงชอบ นั้น คือการเว้นจากการทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ คือการไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกามอย่าไปโกหกเลี้ยงชีพ อย่าพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อในอาชีพของตน ในขณะปฏิบัติ เวลาบริโภคอาหารให้มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม เวลานุ่งผ้ามีสติรู้ตัวทั่วพร้อม เวลาใช้เสนาสนะที่นั่ง ที่นอนก็มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม เวลากินยาก็มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม การแสวงหาปัจจัย ๔ มีสติทั่วพร้อมอยู่ในอาชีพที่ทำอยู่ เป็นสัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ องค์ธรรมคือ สัมมาอาชีวะเจตสิก

องค์มรรคข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ ทำความเพียรชอบ ทำความเพียรชอบ คือ เพียรละวังอกุศลที่ยังไม่เกิด เพียรละวังอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น เช่น ผู้ที่ยังไม่เคยรักษา ศีล ๕ ก็รักษาศีล ๕ ไม่เคยรักษาศีล ๘ ก็รักษาศีล ๘

ไม่เคยปฏิบัติกรรมฐานก็ปฏิบัติกรรมฐาน เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น แล้วทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป กุศลอันใดที่เกิดขึ้นแล้งก็รักษา โดยเพราะเพียรพยายา มรู้ตัวอยู่ เพียรกำหนดรู้ตัวเวลาเห็น ได้ยิน เพียรพยายามให้มีสติ รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส ยืน เดิน นั่ง นอน เพียรพยายาม เพียรตั้งสติอยู่เสมอ องค์ธรรมคือ วิริยเจตสิก เป็นสัมมาวายามะ เป็นองค์ธรรมข้อที่ ๖[๒๐]

องค์มรรคข้อที่ ๗ สัมมาสติ ความระลึกชอบ ความรู้ชอบ คือ ตัวสติเจตสิก สติที่รู้เป็นไปในกาย สติรู้เวทนา สติรู้ในจิต สติระลึกรู้ในธรรม เวลาหายใจเข้าหายใจออกเจริญสติกำหนดรู้ เวลายืนมีสติ เวลาเดินมีสติ เวลานั่งมีสติ เวลานอนมีสติ เวลาคู้ เหยียด เคลื่อนไหว เหลียว ซ้าย แลขวา กระพริบตา อ้าปาก กลืนน้ำลาย เจริญสติ รู้ตัวทั่วพร้อม เป็นกายยานุปัสสนสติปัฏฐาน สติระลึกรู้ภายในกายอยู่เนื่อง ๆ เวลาเกิดสบายกายขึ้นมาเจริญสติตามรู้ ไม่สบายกายก็เจริญสติรู้ เฉย ๆ ก็รู้ ดีใจก็รู้ เสียใจก็รู้ ก็เป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติระลึกรู้เวทนาในเวทนาอยู่เนื่อง ๆ เวลาจิตเห็นจิตได้ยินรู้ เห็นก็รู้ ได้ยินก็รู้ รู้รสก็รู้ รู้สัมผัสก็รู้ รู้คิดนึกรู้ มีสติจิตในจิตอยู่เนือง ๆ เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน รู้สัญญา รู้สิ่งที่ปรุงแต่งในจิตใจ พอใจไม่พอใจ วิตก วิพากษ์วิจารณ์ สงบไม่สงบ มีสมาธิไม่มีสมาธิ ในกระแสจิตใจ ก็เป็นธรรมนุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตรู้ในสภาพธรรม นี่ก็จัดเป็นสัมมาสติ เป็นสติระลึกชอบ[๒๑] เป็นองค์มรรคข้อที่ ๗

องค์มรรคข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ตั้งมั่นชอบ คือ ความตั้งมั่นชอบในอารมณ์ องค์ธรรมคือ เอกัคคตาเจตสิก ต้องมีความตั้งมั่นในอารมณ์ นี่เป็นองค์มรรคทั้ง ๘ เป็นปฏิปทาข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ซึ่งในการปฏิบัติก็เป็นการเจริญองค์มรรค ทั้ง ๘ สติ เป็นผู้นำต่อๆไป ปัญญาก็สามารถละกิเลสได้โดยเด็ดขาด ก็ต้องอาศัยสะสม ถ้าหากมรรคนี้เกิดประชุมพร้อมกัน ก็จะสามารถกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัยได้โดยเด็ดขาด รู้แจ้งนิโรธ เดินตามอริยมรรค

การเจริญสติมีประโยชน์ทำให้จิตตั้งมั่นมีสมาธิ เพื่อการพัฒนาปัญญา อุปมาเหมือนน้ำใสที่ตะกอนนอนก้นย่อมเห็นสิ่งต่าง ๆ ในน้ำได้ ปัญญาที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิบัติธรรมนี้มีหลายขั้นตอนเริ่มตั้งแต่การรับรู้สภาวธรรมเบาหนัก นั่นคือปัญญาขั้นแรก แล้วต่อไปปัญญานี้จะพัฒนามากขึ้น

---

[๒๐] พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรังสี), **วิปัสสนาภูมิ,** หน้า ๑๑๙.

[๒๑] เรื่องเดียวกัน.

จนกระทั่งหยั่งเห็นความเกิดดับของสภาวธรรมเบาหนักได้ นั่นคือผู้ปฏิบัติได้สั่งสมเมล็ดพันธ์แห่งวิปัสสนาไว้ในกระแสจิต เพื่อบรรลุมรรคผล และนิพพานต่อไป

จากการศึกษาพบว่าการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ การปฏิบัติตามองค์แห่งมรรค ที่เป็นไปเพื่อความดีงาม จนกระทั่งเข้าถึงความสงบระงับพ้นทุกข์ไปได้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ เรียกว่า ไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา สู่การบูรณาการ ให้ครบทั้ง ๓ ประการ แล้วนั้น เป็นเส้นทางเดียว เท่านั้น สำหรับผู้หวังความพ้นทุกข์ คือ มรรค ๔ผล ๔ นิพพาน ๑

๔.๔ สงค์เคราะห์อริยมรรคในการปฏิบัติวิปัสสนา

ในมหาโคปาลสูตรถึงเรื่องการรู้จักทางปฏิบัติซึ่งพระองค์ตรัสเปรียบเทียบไว้กับคนเลี้ยงโคผู้ไม่ฉลาด กับคนเลี้ยงโคผู้ฉลาด และภิกษุผู้ไม่รู้ทางกับภิกษุผู้ที่รู้จักทาง

มรรคมีองค์ ๘ประกอบด้วย ๘ องค์ธรรม คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ[๒๒]

สัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ความรู้ในอริยสัจ[๒๓] ๔ การเห็นไตรลักษณ์[๒๔] การเห็นปฏิจจสมุปบาท[๒๕]

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สามารถจำแนกเป็น เนกขัมมสังกัปปะ อพยาบาทสังกัปปะ และอวิหิงสาสังกัปปะ[๒๖]

สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึงเจรจางดเว้น จากการพูดเท็จ วาจาส่อเสียด วาจาหยาบคาย และการพูดเพ้อเจ้อ[๒๗]

---

[๒๒] ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๘

[๒๓] ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕

[๒๔] ดูรายละเอียดใน สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๑/๗๒.

[๒๕] ดูรายละเอียดใน สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔

[๒๖] ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕

[๒๗] ดูรายละเอียดใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒

สัมมากัมมันตะ การงานชอบ หมายถึง เจตนางดเว้นการตัดรอนชีวิต การถือเอาของที่เรามิได้ให้ และการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย[๒๘]

สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือ การเว้นมิจฉาชีพทุกรูปแบบ[๒๙]

สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ คือ การสร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น โดยมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการ เพื่อป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อดำรงอยู่ซึ่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว[๓๐]

สัมมาสติ ความระลึกชอบ คือ การพิจารณากายในกาย พิจารณาเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรม ที่ประกอบด้วยความเพียร สัมปชัญญะ สติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้[๓๑]

สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ คือ ฌานในระดับต่างๆ[๓๒]

มรรคมีองค์๘ เป็นแนวทางในการดำเนินในการปฏิบัติธรรม สำหรับแบบทดสอบผลการปฏิบัติของผู้ที่กำลังปฏิบัติว่าดำเนินไปถูกทางหรือไม่ เริ่มตั้งแต่สัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทาง ถ้าเริ่มต้นถูกทางก็จะทำให้ผ่านต่อไปยังจุดต่างๆตามเส้นทางนั้นอย่างถูกต้อง โดยเฉพาะเส้นทางนั้นต้องมีจุดใหญ่ๆ ให้สังเกตตลอดเส้นทาง ถ้าเดินทางผิดเมื่อไร ก็จะไม่เห็นจุดสำคัญๆเหล่านั้น ผู้เดินทางที่ต้องศึกษาเส้นทางมาอย่างดีก็จะรู้ได้ในไม่ช้าว่ากำลังหลงทาง ให้ย้อมกลับมายังจุดเริ่มผิดทาง แล้วเริ่มเดินทางใหม่ต่อไปและหมั่นสังเกตเส้นทางอยู่ตลอดเวลาจะทำให้เดินทางได้ถูกต้องตลอดเส้นทาง จนถึงปลายทางที่ตนมุ่งหวังอย่างปลอดภัย ในการปฏิบัติธรรมก็เช่นกัน ถ้าผู้ปฏิบัติคอยตรวจสอบการปฏิบัติของตนตลอดเวลาเพื่อทำให้ผลการปฏิบัตินั้นเป็นไปอย่างถูกทาง ไม่เฉไปนอก

---

[๒๘] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖

[๒๙] ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖

[๓๐] ดูรายละเอียดใน ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗

[๓๑] ดูรายละเอียดใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓

[๓๒] ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

แนวทางที่ถูกต้อง ทำให้เสียเวลาหรืออาจหมดเวลาและโอกาสที่จะบรรลุธรรมเลยก็เป็นได้ เพราะฉะนั้น มรรค ๘ จึงเป็นเครื่องตรวจสอบของการปฏิบัติธรรม เพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรมได้[๓๓]

สัมมาทิฏฐิ หยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงตามลำดับ วิปัสสนาญาณจนกระทั่งถึงมรรคญาณ สัมาสังกัปปะ น้อมจิตไปสู่สภาวธรรมเหมือนการเล็งเป้าในการยิงธนู สัมมาวาจา งดเว้นจากวจีทุจริต ๔ สัมมากัมมันตะ งดเว้นจากกายทุจริต ๓ สัมมาอาชีวะ งดเว้นจากกายทุจริต ๓และวจีทุจริต ๔ เกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ สัมมาวาจามะ เพียรจดจ่อสภาวธรรมปัจจุบัน สัมมาสติ ระลึกรู้เท่าทันสภาวธรรมได้อย่างชัดเจนโดยปราศจากสมมุติบัญญัติใดๆ สัมมาสมาธิ ตั้งมั่นไม่ซัดส่ายฟุ้งซ่านไปในอดีตหรืออนาคต

สัมมาวาจาเป็นอริยมรรคที่เกิดขึ้นก่อน เพราะผู้ปฏิบัติได้สมาทานศีลก่อนการปฏิบัติเพื่อให้ความประพฤติทางกายและวาจาบริสุทธิ์ ส่วนอริยมรรคอีก ๕อย่างอื่น เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติธรรมสั่งสมอบรมในเวลาเจริญวิปัสสนา เมื่อเป็นดังนั้น เขาได้ชื่อว่า เจริญมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ในขณะที่ปฏิบัติธรรม ดังพุทธดำรัสว่า[๓๔]

ความเห็นอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาทิฏฐิ ความตั้งมั่นอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาสมาธิ อนึ่ง กายกรรม วจีกรรมและการเลี้ยงชีพของเขา ย่อมหมดจดอย่างยิ่งก่อน อริยมรรคมีองค์๘ เขาย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งภาวนา[๓๕]

การปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อความสิ้นทุกข์ คือ การบรรลุมรรค ผล นิพพาน แม้ในพระไตรปิฎกจะแสดงเรื่องเกี่ยวกับแนวทางการบรรลุมรรค ผล นิพพาน คือ ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ๕ ประการเหล่านี้มีอยู่ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือย่อม

---

[๓๓] พระมหาอำนวย อานนฺโท(จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา” , **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐-๒๑.

[๓๔] สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), **อริยวังสปฏิปทา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหา - นคร : หจก.ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๘๖.

[๓๕] ดูรายละเอียดใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑/๓๗๖.

บรรลุธรรมตามลำดับธรรมซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุตามลำดับธรรม เป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ๕ ประการ คือ

ก) ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีนี้ พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูรูปใดรูปหนึ่ง ย่อมแสดงธรรมแก่ภิกษุ เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีแสดงธรรมแล้วอย่างไร

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ[๓๖] หรือย่อมบรรลุธรรมตามลำดับธรรมซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุ

ข) พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูรูปใดรูปหนึ่ง ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่เธอแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร เธอนั้นย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่แสดงแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาแล้วเล่าเรียนมาแล้วอย่างไร

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ

ค) พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูรูปใดรูปหนึ่ง ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุและไม่ได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร ตามที่ได้ฟังมา ได้ศึกษาเล่าเรียนมา แต่ทำการท่องบ่นสาธยายซึ่งโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาแล้วเล่าเรียนมา เธอนั้นย่อมเป็นผู้รู้

---

[๓๖] ดูรายละเอียดใน ปิยทัสสี ภิกขุ, **วิมุตติธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๘.

พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เธอแสดงแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร ตามที่เธอได้ฟังมาแล้วเล่าเรียนมาแล้วอย่างไร[๓๗]

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ

ง) พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู รูปใดรูปหนึ่ง ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุและไม่ได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร ตามที่ได้ฟังมา ได้ศึกษาเล่าเรียนมา และไม่ได้ทำการท่องบ่นสาธยายซึ่งโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาแล้วเล่าเรียนมา ทั้งที่เธอก็ไม่ได้ตรึกตามที่ด้วยใจตามเพ่ง[๓๘]ด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เธอฟังมาเล่าเรียนมา แต่ว่าสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่ถือดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้วแทงตลอดด้วยปัญญา เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมในธรรมนั้นตามที่สมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่ถือด้วยดี กระทำไว้ในใจดี เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว แทงตลอดด้วยปัญญา

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ

ธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องเข้าถึงวิมุตติ ๕ ประการเหล่านี้ ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วอยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบหรือย่อมบรรลุธรรมตามลำดับธรรมซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุตามลำดับดังนี้[๓๙]

---

[๓๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

[๓๘] ดูรายละเอียดใน ปิยทัสสี ภิกขุ, **วิมุตติธรรม**, หน้า ๑๑.

[๓๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

จากการศึกษพบว่า เรื่องหลักธรรมคำสอนพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องของเหตุของผล ไม่มีคำว่าบังเอิญ ไม่มีการเกิดขึ้นลอย ๆ โดยการขาดเหตุขาดปัจจัย ต้องมีเหตุทั้งนั้น ฉะนั้น เมื่อสร้างเหตุสร้างปัจจัยเช่นไร ก็ต้องได้รับผลเช่นนั้นๆ จุดมุ่งหมายทางพระพุทธศาสนานั้นได้แก่ ความพ้นทุกข์ คือพระนิพพาน ต้องเข้าใจกฎของธรรมชาติ คือความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้าใจเรื่องรูปนาม การที่จะเข้าถึงได้ต้องอาศัยการเจริญวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น จนสามารถเข้าถึงจุดหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา และวิปัสสนาภาวนานี้ไม่ใช่ทางดำเนินไปของคนสามัญ ที่มัวเมาประมาทเกียจคร้านอยู่ แต่เป็นทางดำเนินไปของพระอริยเจ้า ผู้ที่ดำเนินไปทางนี้ ได้ชื่อว่าตามรอยบาทของพระอริยเจ้าเหล่านั้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร”มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในมหาโคปาลสูตร เพื่อศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อศึกษาหลักวิปัสสนาภาวนาในมหาโคปาลสูตร โดยวิธีการเก็บข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสสและ ตำราต่าง ๆ เรียบเรียงบรรยายตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาสรุปผลในการวิจัยมีดังนี้

๕.๑. สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร”มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในมหาโคปาลสูตร เพื่อศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อศึกษาหลักวิปัสสนาภาวนาในมหาโคปาลสูตร โดยวิธีการเก็บข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส และตำราต่าง ๆ เรียบเรียงบรรยายตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาสรุปผลในการวิจัยมีดังนี้

มหาโคปาลสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่มีหลักธรรมปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่มที่ ๑๒ วรรคที่ ๔ เป็นพระสูตรว่าด้วยคนเลี้ยงโคซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยให้ภิกษุได้ฟัง โดยการใช้คนเลี้ยงโคที่ฉลาดกับคนเลี้ยงโคที่โง่ พระองค์เปรียบเทียบกับภิกษุที่ประพฤติปฏิบัติในหลักธรรมอันชาญฉลาด สามารถหลุดพ้นออกจากทุกข์เข้าถึงนิพพานด้วยความไพบูลย์ ส่วนภิกษุผู้ไม่ฉลาดไม่สมารถหลุดพ้นออกจากทุกข์ไปได้จึงพบแต่ความวิบัติหายนะเป็นทุกข์เพราะไม่เจริญรอยตามบัณฑิต

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงคนเลี้ยงโคที่ฉลาดไว้ ๑๑ ประการซึ่งจะสามารถทำให้อาชีพเลี้ยงโคนั้นเจริญมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นและทรงตรัสเปรียบกับคนเลี้ยงโคที่โง่ไว้ ๑๑ ประการเหมือนกันซึ่งไม่สามารถเลี้ยงโคให้เจริญหรือมีโคเพิ่มขึ้นจากการเลี้ยงโคได้เป็นในทางตรงกันข้าม

กับผู้ที่เลี้ยงโคฉลาด จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบกับภิกษุผู้ฉลาดในการปฏิบัติธรรมมีการอธิบายเปรียบเทียบเหมือนกับการเลี้ยงโคของภิกษุฉลาดในหลักธรรมคือ

รู้จักมหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔ รู้จักลักษณะคนพาลและบัณฑิต ทำให้อกุศลวิตกหมดสิ้นไป สำรวมอินทรีย์ ๖ แสดงธรรมที่เล่าเรียนมาและอธิบายให้ผู้อื่นฟังโดยพิสดาร เชี่ยวชาญในธรรมและวินัย รู้อรรถรู้ธรรมเมื่อฟังธรรมจากผู้อื่น รู้จักอริยมรรคมีองค์ ๘ รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญูบวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชายิ่ง คือ ตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรมและเมตตามโนกรรมไว้ในพระเถระผู้ใหญ่ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

นี้คือการปฏิบัติตามหลักธรรมของภิกษุผู้ฉลาดในมหาโคปาลสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสหลักธรรมไว้หลายประเด็นดังที่ได้กล่าวมา สำหรับการวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร จากการศึกษาพบว่ามัชฌิมาปฏิปทานั้นประกอบไปด้วยทาง ๓ ทาง หรือเปรียบเหมือนพิณ ๓ สายคือ หากตึงเกินไปสายพิณก็ขาด หากหย่อนเกินไปเสียงก็ไม่ไพเราะ หลักการปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน ควรมีความพอดีซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าทางสุดโต่ง ๒ ทางที่บรรพชิตไม่ควรเสพคือ

กามสุขัลลิกานุโยคคือ การหมกมุ่นด้วยกามคุณทั้ง ๕ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำให้หลุดพ้นออกจากทุกข์ไปได้ซึ่งเป็นของชาวบ้านปุถุชนไม่ใช่ของบรรพชิตที่ต้องการความหลุดพ้นจากทุกข์เข้าถึงนิพพาน กามคุณ ๕ นี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์

อัตตกิลมถานุโยคคือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนให้แก่ตนที่เป็นทุกข์ ทางนี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์เช่นเดียวกัน ทางทั้ง ๒ ทางนี้พระพุทธเจ้าทรงให้บรรพชิตที่แสวงหาความดับทุกข์ควรหลีกเลี่ยง เพราะไม่สามารถหลุดพ้นจากทุกข์ไปได้

พระพุทธเจ้าทรงตรัสมัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางที่พระองค์ทรงค้นพบให้หลุดพ้นออกจากทุกข์ ซึ่งเป็นหลักในปฏิบัติของบรรพคือ

สัมมาทิฏฐิ หมายถึง เห็นอริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท

สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความนึกคิดในทางสละจากกาม ความนึกคิดจากพยาบาท และความนึกคิดจากการเบียดเบียน

สัมมาวาจา หมายถึง พูดคำสัตย์ ไม่พูดส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ

สัมมากัมมันตะ หมายถึง ไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม

สัมมาอาชีวะ หมายถึง เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาอาชีพ

สัมมาวายามะ หมายถึง เพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้

สัมมาสติ หมายถึง การพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม

สัมมาสมาธิ หมาย ถึงฌาน ๔

มัชฌิมาปฏิปทาเหล่านี้เป็นดำเนิน เป็นไปเพื่อความสงบ ทำให้เห็นประจักษ์แจ้ง ทำให้รู้ชัด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้แห่งนิพพาน บรรพชิตควรปฏิบัติทางที่ควรดำเนิน ๘ ประการนี้

ในหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยการพิจารณาหลักธรรมหมวดอริยสัจ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นในทุกข์ว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความพลัดพราก ความไม่ได้ดังใจ สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ทั้งสิ้น พระองค์ตรัสการมีทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้กล่าวโดยย่อคือ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นตัวทุกข์

พระองค์ทรงแสดงถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์คือ ทุกขสมุทยอริยสัจได้แก่ ตัณหาอันเป็นต้นเหตุมีความเพลิดเพลิน มีความกำหนัดในอารมณ์แห่งกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหาหรือเรียกว่าความอยากได้ อยากมี อยากเป็น และความไม่อยากได้ อยากมี อยากเป็น รวมไปถึงความไม่ต้องการความเปลี่ยนแปลง นี้คือสาเหตุที่ทำให้มนุษย์ เทวดา พรหมและสัตว์โลกทั้งหมดเป็นทุกข์

พระองค์ทรงตรัสความดับแห่งทุกข์ให้ปฏิบัติคือ ให้ดับที่ตัวต้นเหตุได้แก่ ตัณหาทั้งหมดที่มีอยู่ด้วยการสละทิ้ง ไม่ควรไปยึดติดอาลัยในความอยากได้ อยากมี อยากเป็น หรือไม่อยากด้วยประการต่าง ๆ ด้วย และการเปลี่ยนแปลงหรือไม่การเปลี่ยนแปลง

พระองค์ทรงตรัสอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการให้ไปปฏิบัติเพื่อดำเนินให้หลุดพ้นจากทุกข์คือ ซึ่งเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาดังในมหาโคปาลสูตร

๕.๒. ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร ยังขาดการศึกษาในหลักและวิธีการปฏิบัติแบบสมถวิปัสสนาตามพระคัมภีร์เถรวาท ดังนั้นผู้ที่สนใจต้องการจะศึกษาให้โดยละเอียดและต้องการนำข้อมูลไปใช้ในวัตถุประสงค์อย่างอื่น ควรศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมดังต่อไปนี้ การปฏิบัติวิปัสสนาหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยการศึกษาเพิ่มเติมในหลัก กาย เวทนา จิตและธรรม ซึ่งอยู่ในหมวดอื่นที่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา การปฏิบัติวิปัสสนาโดยการอาศัยหลักมัชฌิมาปฏิปทาเป็นบาทฐานและ การบรรลุธรรมของคฤหัสถ์ในการปฏิบัติหลักมัชฌิมาปฏิปทา

ข้อเสนอแนะทั่วไปในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ หากมีการศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาควรจะศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

๑. การศึกษามหาโคปาลสูตร กับไตรสิกขา ๓ เถรวาท
๒. ศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ปัญญาในมหาโคปาลสูตร

บรรณานุกรม

๑.ภาษาบาลี-ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๙

มหามงกุฎราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๒๕

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑). หนังสือ :

พระคันธสารภิวงศ์.**การเจริญสติปัฏฐาน.** ลำปาง : จิตวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑.

พระเทพสิทธิมุนี. **วิปัสสนาญาณโสภณ** พิมพ์ครั้งที่ ๔. สำนักพิมพ์กูดมอร์นิ่งและวันเวิลด์, ๒๕๔๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙. ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเซียง, ๒๕๕๐.

_____.**พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

_____.**พจนานุกรมพุทธศาสนาชุด ศัพท์วิเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเซียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม.** กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๓๘.

_____. **สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗.

_____.**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุเทพ พรมเลิศ. **พระไตรปิฎกศึกษา.** กรุงเทพ:ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

_____.**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑.

พระภัททันตะ อาสภเถระ. **การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน ๔.** ชลบุรี : สำนักวิปัสสนามูลนิธิวิเวกอาศรม, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาดอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, ๒๕๔๙.

พระราชวรมุนี. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ศยาม บริษัทเคล็ดลับไทย จำกัด, ๒๕๔๐.

พระศรีวรญาณ (วิ) (บุญชิต ญาณสำวโร) ป.ธ. ๙).**หลักการปฏิบัติพระกรรมฐาน ในพระไตรปิฎก.** ไม่ปรากฏสถานที่และปีที่พิมพ์.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมจริยะ**. ปรมัตถโชติกะปริเฉท ที่ ๘ ปฏิจจสมุปปาททีปนี.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์ กรุงเทพมหานคร : ห้างห้นส่วนจำกัด ซีเอ ไอ เซ้นเตอร์, ๒๕๔๘.

_____.พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) รจนา, **ธัมมจักกัปปวัตนสูตร.** พระคันธสาราภิวงศ์ แปล. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.

พุทธทาส ภิกขุ. **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย.** สุราษฎร์ธานี : มูลนิธิธรรมทานไชยา จัดพิมพ์, ๒๕๔๖.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, **จริยศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา คณะมนุษย์ศาสตรมหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

วศิน อินทสระ. **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระพุทธโฆสเถระ. **คำภีร์วิสุทธิมรรค**. สมเด็จพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมมหาเถระ ป.ธ.๙,ศาสตราจารย์พิเศษ)**. อริยวังสปฏิปทา .** กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔**.**

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **มัชฌิมาปฏิปทา: ทางสายกลางสองมิติ สัปปุริสธรรม ๗ นัยที่สอง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พีอาร์ คัลเลอร์พริ้นท์, ๒๕๔๗.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระคูรปลัดธนัญชัย อริญชโย**. “** ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิด เรื่องทางสายกลางของขงจื๊อ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗

พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร.“มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต”** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาสุเรส สุเรโส (แจ่มแจ้ง). “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปในอริยปถปัพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒ .

พระมหาอภินันท์ อภินนฺโท, “การศึกษาวิเคราะห์มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอริสโตเติล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ. “วิพากษ์ทางสายกลางของอริสโตเติลกับมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่** ๔๓. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

อัษฎางค์ สุวรรณมิสสระ. “ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน๔ : เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ภาคผนวก

มหาโคปาลสุตฺต[๑]

[๓๔๖] เอวมฺเม สุต เอก สมย ภควา สาวตฺถิย วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม ฯ ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ ภิกฺขโวติ ฯ ภทนฺเตติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุ ฯ

ภควา เอตทโวจ เอกาทสหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคโต โคปาลโก อภพฺโพ โคคณ ปริหริตุ ผาติกาตุ กตเมหิ เอกาทสหิ อิธ ภิกฺขเว โคปาลโก น รูปญฺญู โหติ น ลกฺขณกุสโล โหติ น อาสาฏิก สาเฏตา โหติ น วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ น ธูม กตฺตา โหติ น ติตฺถ ชานาติ น ปีต ชานาติ น วีถึ ชานาติ น โคจรกุสโล โหติ อนวเสสโทหี จ โหติ เย เต อุสภา โคปีตโร โคปรินายกา เต น อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ อิเมหิ โข ภิกฺขเว เอกาทสหิ องฺเคหิ สมนฺนาคโต โคปาลโก อภพฺโพ โคคณ ปริหริตุ ผาติกาตุ เอว เมว โข ภิกฺขเว เอกาทสหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อภพฺโพ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺล อาปชฺชิตุ กตเมหิ เอกาทสหิ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น รูปญฺญู โหติ น ลกฺขณกุสโล โหติ น อาสาฏิก สาเฏตา โหติ น วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ น ธูม กตฺตา โหติ น ติตฺถ ชานาติ น ปีต ชานาติ น วีถึ ชานาติ น โคจรกุสโล โหติ อนวเสสโทหี จ โหติ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิตา สงฺฆปีตโร สงฺฆปรินายกา เต น อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ ฯ

[๓๔๗] กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น รูปญฺญู โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยงฺกิญฺจิ รูป สพฺพ รูป จตฺตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตาน อุปาทายรูปนฺ"ติ ยถาภูต นปฺปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น รูปญฺญู โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ลกฺขณกุสโล โหติ ฯอิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กมฺมลกฺขโณ พาโล กมฺมลกฺขโณ ปณฺฑิโต ติ ยถาภูต นปฺปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ลกฺขณกุสโล โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น อาสาฏิก สาเฏตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุปฺปนฺน กามวิตกฺก อธิวาเสติ น ปชหติ น วิโนเทติ น พฺยนฺตีกโรติ น อนภาวงฺคเมติ อุปฺปนฺน พฺยาปาทวิตกฺก ฯเปฯ อุปฺปนฺน วิหึสาวิตกฺก ฯเปฯ อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน ปาปเก อกุสเล ธมฺเม อธิวาเสติ น ปชหติ น วิโนเทติ น พฺยนฺตีกโรติ น
อนภาวงฺคเมติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น อาสาฏิก สาเฏตา โหติ ฯ

---

[๑] ม.มู.(บาลี) ๑๒/๓๔๖/๑๔๖.

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุนา รูป ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหติ อนุพฺยญฺชนคฺคาหี ยตฺวาธิกรณเมน จกฺขุนฺทฺริย อสวุต วิหรนฺต อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุ ตสฺส สวราย น ปฏิปชฺชติ น รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริย จกฺขุนฺทฺริเย น สวร อาปชฺชติ โสเตน สทฺท สุตฺวา ... ฆาเนน คนฺธ ฆายิตฺวา ... ชิวฺหาย รส สายิตฺวา ...กาเยน โผฏฺฐพฺพ ผุสิตฺวา ... มนสา ธมฺม วิญฺญาย นิมิตฺตคฺคาหี โหติ อนุพฺยญฺชนคฺคาหี ยตฺวาธิกรณเมน มนินฺทฺริย อสวุต วิหรนฺต อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุ ตสฺส สวราย น ปฏิปชฺชติ น รกฺขติ มนินฺทฺริย มนินฺทฺริเย น สวร อาปชฺชติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ธูม กตฺตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาสุต ยถา ปริยตฺต ธมฺม น วิตฺถาเรน ปเรส เทเสตา โหติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ธูม กตฺตา โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ติตฺถ ชานาติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา เต กาเลน กาล อุปสงฺกมิตฺวา น ปริปุจฺฉติ น ปริปญฺหติ อิท ภนฺเต กถ อิมสฺส โก อตฺโถติ ตสฺส เต อายสฺมนฺโต อวิวฏญฺเจว น วิวรนฺติ อนุตฺตานีกตญฺจ น อุตฺตานีกโรนฺติ อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขฏฺฐานิเยสุ ธมฺเมสุ กงฺข น ปฏิวิโน เทนฺติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ติตฺถ ชานาติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ปีต ชานาติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิเต ธมฺมวินเย เทสิยมาเน น ลภติ ธมฺมเวท น ลภติ อตฺถเวท น ลภติ ธมฺมูปสญฺหิต ปามุชฺช เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ปีต ชานาติ ฯ กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น วีถึ ชานาติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริย อฏฺฐงฺคิก มคฺค ยถาภูต นปฺปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น วีถึ ชานาติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น โคจรกุสโล โหติ ฯอิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ยถาภูต นปฺปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ น โคจรกุสโล โหติ ฯ กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนวเสสโทหี จ โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สทฺธา คหปติกา อภิหฏฺฐุ ปวาเรนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรหิ ตตฺถ ภิกฺขุ มตฺต น ชานาติ ปฏิคฺคหณาย เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนวเสสโทหี โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิตา สงฺฆปิตโร สงฺฆปรินายกา เต น อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู

จิรปพฺพชิตา สงฺฆปิตโร สงฺฆปรินายกา เตสุ น เมตฺต กายกมฺม ปจฺจุปฏฺฐเปติ อาวี เจว รโห จ น เมตฺต วจีกมฺม ... น เมตฺต มโนกมฺม ปจฺจุปฏฺฐเปติ อาวี เจว รโห จ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิตา สงฺฆปิตโร สงฺฆปรินายกา เต น อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ อิเมหิ โข ภิกฺขเว เอกาทสหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อภพฺโพ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺล อาปชฺชิตุ ฯ

[๓๔๘] เอกาทสหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคโต โคปาลโก ภพฺโพ โคคณ ปริหริตุ ผาติ กาตุ กตเมหิ เอกาทสหิ ? อิธ ภิกฺขเว โคปาลโก รูปญฺญู โหติ ลกฺขณกุสโล โหติ อาสาฏิก สาเฏตา โหติ วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ ธูม กตฺตา โหติ ติตฺถ ชานาติ ปีต ชานาติ วีถึ ชานาติ โคจรกุสโล โหติ สาวเสสโทหี จ โหติ เย เต อุสภา โคปิตโร โคปรินายกา เต อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ อิเมหิ โข ภิกฺขเว เอกาทสหิ องฺเคหิ สมนฺนาคโต โคปาลโก ภพฺโพ โคคณ ปริหริตุ ผาติกาตุ เอวเมว โข ภิกฺขเว เอกาทสหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภพฺโพ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺล อาปชฺชิตุ กตเมหิ เอกาทสหิ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ รูปญฺญู โหติ ลกฺขณกุสโล โหติ อาสาฏิก สาเฏตา โหติ วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ ธูม กตฺตา โหติ ติตฺถ ชานาติ ปีต ชานาติ วีถึ ชานาติ โคจรกุสโล โหติ สาวเสสโทหี จ โหติ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิตา สงฺฆปิตโร สงฺฆปรินายกา เต อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ ฯ

[๓๔๙] กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ รูปญฺญู โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยงฺกิญฺจิ รูป สพฺพ รูป จตฺตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตาน อุปาทายรูปนฺติ ยถาภูต ปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ รูปญฺญู โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ลกฺขณกุสโล โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กมฺมลกฺขโณ พาโล กมฺมลกฺขโณ ปณฺฑิโตติ ยถาภูต ปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ลกฺขณกุสโล โหติ ฯ กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อาสาฏิก สาเฏตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุปฺปนฺน กามวิตกฺก นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวงฺคเมติ อุปฺปนฺน พฺยาปาทวิตกฺก ... อุปฺปนฺน วิหึสาวิตกฺก ..อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน ปาปเก อกุสเล ธมฺเม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวงฺคเมติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อาสาฏิก สาเฏตา โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุนา รูป ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี ยตฺวาธิกรณเมน จกฺขุนฺทฺริย อสวุต วิหรนฺต อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุ ตสฺส สวราย ปฏิปชฺชติ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริย จกฺขุนฺทฺริเย สวร อาปชฺชติ โสเตน สทฺท สุตฺวา ...ฆาเนน คนฺธ ฆายิตฺวา ...ชิวฺหาย

รส สายิตฺวา ...กาเยน โผฏฺฐพฺพ ผุสิตฺวา ... มนสา ธมฺม วิญฺญาย น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี ยตฺวาธิกรณเมน มนินฺทฺริย อสวุต วิหรนฺต อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุ ตสฺส สวราย ปฏิปชฺชติ รกฺขติ มนินฺทฺริย มนินฺทฺริเย สวร อาปชฺชติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ วณ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธูม กตฺตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาสุต ยถาปริยตฺต ธมฺม วิตฺถาเรน ปเรส เทเสตา โหติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธูม กตฺตา โหติ ฯ
กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติตฺถ ชานาติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู เถรา พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา เต กาเลน กาล อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ อิท ภนฺเต กถ อิมสฺส โก อตฺโถติ ตสฺส เต อายสฺมนฺโต อวิวฏญฺเจว วิวรนฺติ อนุตฺตานีกตญฺจ อุตฺตานีกโรนฺติ อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขฏฺฐานิเยสุ ธมฺเมสุ กงฺข ปฏิวิโนเทนฺติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติตฺถ ชานาติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปีต ชานาติฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิเต ธมฺมวินเย เทสิยมาเน ลภติ อตฺถเวท ลภติ ธมฺมเวท ลภติ ธมฺมูปสญฺหิต ปามุชฺช เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปีต ชานาติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วีถึ ชานาติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริย อฏฺฐงฺคิก มคฺค ยถาภูต ปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ วีถึ ชานาติฯ กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ โคจรกุสโล โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ยถาภูต ปชานาติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ โคจรกุสโล โหติ ฯ กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สาวเสสโทหี จ โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สทฺธา คหปติกา อภิหฏฺฐุ ปวาเรนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรหิ ตตฺร ภิกฺขุ มตฺต ชานาติ ปฏิคฺคหณาย เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สาวเสสโทหี โหติ ฯ

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิตา สงฺฆปิตโร สงฺฆปรินายกา เต อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิตา สงฺฆปิตโร สงฺฆปรินายกา เตสุ เมตฺต กายกมฺม ปจฺจุปฏฺฐเปติ อาวี เจว รโห จ เมตฺต วจีกมฺม ปจฺจุปฏฺฐเปติ อาวี เจว รโห จ เมตฺต มโนกมฺม ปจฺจุปฏฺฐเปติ อาวี เจว รโห จ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ เย เต ภิกฺขู เถรา รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิตา สงฺฆปิตโร สงฺฆปรินายกา เต อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ อิเมหิ โข ภิกฺขเว เอกาทสหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภพฺโพ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺล อาปชฺชิตุนฺติ ฯ อิทมโวจ ภควา อตฺตมนา เต ภิกฺขู ภควโต ภาสิต อภินนฺทุนฺติ ฯ มหาโคปาลสุตฺต นิฏฺจิต ตติย ฯ

มหาโคปาลสูตร[๒]
ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรใหญ่

[๓๔๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย มาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้

องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง

คือ นายโคบาลในโลกนี้

๑. ไม่รู้รูปโค
๒. ไม่ฉลาดในลักษณะโค
๓. ไม่กำจัดไข่ขาง
๔. ไม่ปกปิดแผล
๕. ไม่สุมไฟ
๖. ไม่รู้ท่าน้ำ
๗. ไม่รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว
๘. ไม่รู้ทาง
๙. ไม่ฉลาดในที่หากิน
๑๐. รีดนมไม่ให้เหลือ

๑๑. ไม่บูชาโคผู้ ๑ทั้งหลายที่เป็นพ่อโคเป็นจ่าฝูงด้วยการบูชาอย่างยิ่ง นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการนี้แล เป็นผู้ไม่สามารถจะเลี้ยงฝูงโคให้เจริญให้เพิ่มขึ้นได้ ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นผู้ไม่สามารถถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ได้

ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ไม่รู้รูป
๒. ไม่ฉลาดในลักษณะ
๓. ไม่กำจัดไข่ขาง
๔. ไม่ปกปิดแผล
๕. ไม่สุมไฟ
๖. ไม่รู้ท่าน้ำ

---

[๒] ม.มู.๑๒/๓๔๖/๓๗๖.

๗. ไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว

๘. ไม่รู้ทาง

๙. ไม่ฉลาดในโคจร

๑๐. รีดนมไม่ให้เหลือ

๑๑. ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาเป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

[๓๔๗] ภิกษุไม่รู้รูป เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รู้ชัดรูปอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเป็นจริงว่า 'มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔' ภิกษุเป็นผู้ไม่รู้รูป เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุไม่ฉลาดในลักษณะ ๑ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า 'คนพาลมีกรรมเป็นลักษณะ บัณฑิตมีกรรมเป็นลักษณะ' ภิกษุไม่ฉลาดในลักษณะเป็นอย่างนี้แล ภิกษุไม่กำจัดไข่ขางเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รับกามวิตกที่เกิดขึ้นไม่ละไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นสุดไม่ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ... รับวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ... รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ไม่ละไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นสุด ไม่ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้ อีกต่อไป ภิกษุไม่กำจัดไข่ขาง เป็นอย่างนี้แลภิกษุไม่ปกปิดแผลเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษามนินทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ภิกษุไม่ปกปิดแผล เป็นอย่างนี้แล ภิกษุไม่สุมไฟ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่แสดงธรรมตามที่ฟังมาแล้ว ตามที่เล่าเรียนมาแล้วแก่คนอื่น ๆ โดยพิสดาร ภิกษุไม่สุมไฟเป็นอย่างนี้แล ภิกษุไม่รู้ท่าน้ำเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรมทรงวินัย ทรงมาติกาตามเวลาสมควร ไม่สอบสวนไต่ถามว่า "พุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร" ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นไม่เปิดเผยธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผย ไม่ทำให้ง่ายซึ่ง

ธรรมที่ยังไม่ทำให้ง่ายและไม่บรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่ภิกษุนั้นภิกษุไม่รู้ท่าน้ำเป็นอย่างนี้แล ภิกษุไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ได้ความปลาบปลื้มอิงอรรถไม่ได้ความปลาบปลื้มอิงธรรมไม่ได้ปราโมทย์ที่ประกอบด้วยธรรมในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วซึ่งผู้อื่นแสดงอยู่ ภิกษุไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว เป็นอย่างนี้แล ภิกษุไม่รู้ทางเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริง ภิกษุไม่รู้ทาง เป็นอย่างนี้แล ภิกษุไม่ฉลาดในโคจรเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ ประการตามความเป็นจริง ๑ ภิกษุไม่ฉลาดในโคจรเป็นอย่างนี้แล ภิกษุรีดนมไม่ให้เหลือเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รู้จักประมาณเพื่อจะรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลาปัจจัยเภสัชบริขารที่พวกคหบดีผู้มีศรัทธาปวารณานำไปถวายเฉพาะ ภิกษุรีดนมไม่ให้เหลือเป็นอย่างนี้แล ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายกด้วยการบูชาอย่างยิ่งเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในเหล่าภิกษุผู้เป็นเถร เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนานเป็นสังฆบิดร เป็นสังฆริณายก ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญูเป็นผู้บวชนานเป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการนี้แลเป็นผู้ไม่สามารถถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ได้

[๓๔๘] นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้สามารถจะเลี้ยงฝูงโคให้เจริญให้เพิ่มขึ้นได้

องค์ ๑๑ ประการ อะไรบ้าง

คือ นายโคบาลในโลกนี้

๑. รู้รูปโค

๒. ฉลาดในลักษณะโค

๓. กำจัดไข่ขาง

๔. ปกปิดแผล

๕. สุมไฟ

๖. รู้ท่าน

๗. รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว

๘. รู้ทาง

๙. ฉลาดในที่หากิน

๑๐. รีดนมให้เหลือ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นผู้สามารถถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ได้

ธรรม ๑๑ ประการ อะไรบ้าง

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. รู้รูปโค

๒. ฉลาดในลักษณะ

๓. กำจัดไข่ขาง

๔. ปกปิดแผล

๕. สุมไฟ

๖. รู้ท่าน้ำ

๗. รู้ว่าธรรมที่ดื่มแล้ว

๘. รู้ทาง

๙. ฉลาดในโคจร

๑๐. รีดนมให้เหลือ

๑๑. บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

[๓๔๙] ภิกษุรู้รูป เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดรูปอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเป็นจริงว่า'มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔' ภิกษุรู้รูป เป็นอย่างนี้แลภิกษุฉลาดในลักษณะ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า 'คนพาลมีกรรมเป็นลักษณบัณฑิตมีกรรมเป็นลักษณะ' ภิกษุฉลาดในลักษณะ เป็นอย่างนี้แล ภิกษุกำจัดไข่ขาง เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุดทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ไม่รับวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ... ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละบรรเทา ทำให้ภิกษุปกปิดแผลเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทาง

จมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ...รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคือภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้จึงรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ภิกษุปกปิดแผลเป็นอย่างนี้แล ภิกษุสุมไฟ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้แสดงธรรมที่ฟังมาแล้ว ตามที่เล่าเรียนมาแล้วแก่คนอื่น ๆ โดยพิสดาร ภิกษุสุมไฟ เป็นอย่างนี้แลภิกษุรู้ท่าน้ำเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปหาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสูต ผู้เรียนจบคัมภีร์ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกาตามเวลาสมควร สอบสวนไต่ถามว่า “พุทธพจน์นี้เป็อย่างไร เนื้อความแห่งพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร” ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นย่อมเปิดเผยธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผย ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย และบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่ภิกษุนั้น ภิกษุรู้ท่าน้ำ เป็นอย่างนี้แล ภิกษุรู้ธรรมที่ดื่มแล้ว เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้ความปลาบปลื้มอิงอรรถ ได้ความปลาบปลื้มอิงธรรมได้ปราโมทย์ที่ประกอบด้วยธรรมในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วซึ่งผู้ภิกษุรู้ทาง เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริง ภิกษุรู้ทางเป็นอย่างนี้แล ภิกษุฉลาดในโคจรเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ ประการตามความเป็นจริงภิกษุฉลาดในโคจรเป็นอย่างนี้แลภิกษุรีดนมให้เหลือเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักประมาณเพื่อจะรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่พวกคหบดีผู้มีศรัทธาปวารณานำไปถวายเฉพาะ ภิกษุรีดนมให้เหลือเป็นอย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนานเป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่งเป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตา มโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในเหล่าภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนานเป็นสังฆบิดรเป็นสังฆปริณายก ภิกษุบูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระเป็นรัตตัญญูเป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายกด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลายภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการนี้แลเป็นผู้สามารถถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้วภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

มหาโคปาลสูตรที่ ๓ จบ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : น.ส.สุดใจ สุวรรณชีวะศิริ

เกิด : วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๕

สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๑๘๔ ตำบลวังใหม่ อำเภอปทุมวัน จังหวัดกรุงเทพมหานคร

การศึกษา : จบอภิธรรมบัณฑิต สำนักเรียนอภิธรรมโชติกวิทยาลัยวัดมหาธาตุ พ.ศ. ๒๕๔๗

จบธรรมศึกษาชั้นตรี สำนักเรียนวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๘

จบธรรมศึกษาชั้นโท สำนักเรียนวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๙

จบธรรมศึกษาชั้นเอก สำนักเรียนวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๕๐

สำเร็จการศึกษา ปริญญาตรีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สาขา พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๕๔ พ.ศ. ๒๕๕๒

การปฏิบัติวิปัสสนา : ผ่านการอบรมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นเวลา ๗ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

อาชีพ : ธุรกิจส่วนตัว

ปีเข้ารับการศึกษา : หลักสูตรปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม สาขาวิชา วิปัสสนาภาวนา ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๒

ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

ที่อยู่ปัจจุบัน : ๒๒๖/๑๕ ซ.วัดสุทธาราม ถ. ตากสิน เขตธนบุรี จังหวัดกรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

มือถือ : ๐๘-๓๙๘๒-๓๐๑๓